

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- ORAVECZ IMRE: Old country (*regényrészlet*) 129
DRAGOMÁN GYÖRGY: Rabság – történetek a rácsokon túlról (*novellaciklus*) 137
ACZÉL GÉZA versei 143
TATÁR SÁNDOR versei 144
VÖRÖS ISTVÁN versei 147
UNGVÁRY RUDOLF: Közelségátlépések (*Akit ledobtak az emeletről, és aki ledobta*) 149
SZÁNTÓ T. GÁBOR: K, avagy a nyomozás (*regényrészlet*) 161
PIOTR MATYWIECKI: Démonok (*esszé*) (*Pálfalvi Lajos fordítása*) 170
ORCSIK ROLAND versei 175
SZEIFERT NATÁLIA verse 177
BIRTALAN FERENC verse 179
FRANÇOIS RABELAIS: Harmadkönyv (*részlet*) (*Csordás Gábor fordítása*) 180
ORHAN PAMUK: Mit csinál az elménk, amikor regényeket olvasunk? (*esszé*) (*Kiss Gábor Zoltán fordítása*) 202
THOMKA BEÁTA: Regény, regényolvasás: többszólamúság (*Orhan Pamuk: A nevem Piros*) 212
ANGHY ANDRÁS: Fehér háttér (*Engel-Baiersdorf Erna „tudományos” művészetéről*) 218

*

- GYÖRFFY MIKLÓS: Egyáltalán nem rossz, sőt, inkább jó (*Oravecz Imre: Kaliforniai fűrj*) 230
ETLINGER MIHÁLY: Korral járó tünetek (*Bereményi Géza: Vadnai Bébi*) 237
TÚRI KATALIN: Terra firma (*Bengt Jangfeldt: Feljegyzések Joseph Brodskyról. A nyelv az Isten*) 242
MÁRJÁNOVICS DIÁNA: „Miért nincs senki?!” (*Vörös István: Gagarin, avagy jóslástan alapfokon*) 246

MELLÉKLET

A műmellékletben az Engel-Baiersdorf Erna művészetével foglalkozó tanulmányhoz kapcsolódó fotók láthatók.

2014

FEBRUÁR

JELENKOR

LVII. ÉVFOLYAM

2. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, SZOLLÁTH DÁVID,
VÁRKONYI GYÖRGY (képzőművészet)

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHA ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
PARTI NAGY LAJOS, TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség új e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj félfévre 4980,- Ft, egy évre belföldre: 9130,- Ft;
a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

SZÍNHÁZ A ZSOLNAY NEGYEDBEN. Mihail Bulgakov *Képmutatók cselszövése* című drámáját a Vádli Alkalmi Színházi Társulás, a FÜGE és a Szkéné Színház közös előadásában december 17-én mutatták be. Székely János *Caligula helytartója* című művét a Zsámbéki Színházi Bázis, a Vádli Alkalmi Színházi Társulás és a FÜGE vitte színre december 18-án. Mindkét előadást *Szikszai Rémusz* rendezte.

*

HERTA MÜLLER-KIÁLLÍTÁS. A Nobel-díjas német író életét és munkásságát bemutató multimediális tárlatot január 7-én nyitották meg a pécsi Csorba Győző Könyvtárban. A kiállítás február 7-éig látogatható.

*

KOMOLYZENEI KONCERTEK A PÉCSI KODÁLY KÖZPONTBAN. A Budapes-

ti Fesztiválzenekar december 18-án adott koncertet Mozart, Haydn és Muszorgszkij műveiből, vezényelt és hegedűn közreműködött *Leonidasz Kavakosz*. – A Moszkvai Patriarchátus Ortodox Kórusa december 20-án lépett fel. – A Nemzeti Filharmonikus Zenekar január 9-én adta elő Brahms műveit, vezényelt *Kocsis Zoltán*, zongorán közreműködött *Ránki Dezső*.

*

WILLIAM SHAKESPEARE születésének 450. évfordulója alkalmából januártól három éven keresztül havi rendszerességgel vetítést tartanak a szerző drámáit feldolgozó színházi előadásokból és filmes adaptációkból a pécsi Művészetek és Irodalom Házában. A *Titus Andronicushoz* kapcsolódó első vetítéshez *P. Müller Péter* tartott bevezetést január 20-án.

Szerzőink

Oravecz Imre (1943) – költő, író, műfordító, Szajlán él.

Dragomán György (1973) – író, Budapesten él.

Aczél Géza (1947) – költő, kritikus, az *Alföld* főszerkesztője, Debrecenben él.

Tatár Sándor (1962) – költő, műfordító, az MTA Könyvtárának munkatársa, Törökbálinton él.

Vörös István (1964) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Ungváry Rudolf (1936) – író, információs mérnök, Budapesten él.

Szántó T. Gábor (1966) – író, a *Szombat* főszerkesztője, Budapesten él.

Piotr Matywiecki (1943) – lengyel költő, esszéista, irodalomkritikus, Varsóban él.

Pálfalvi Lajos (1959) – kritikus, műfordító, a PPKE BTK oktatója, Diósdon él.

Orcsik Roland (1975) – költő, író, műfordító, Szegeden él.

Szeifert Natália (1979) – költő, író, képzőművész, Zircen él.

Birtalan Ferenc (1945) – költő, Budapesten él.

François Rabelais (1494?–1553) – francia író.

Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a pécsi Jelenkor Kiadó igazgatója, Budapesten él.

Orhan Pamuk (1952) – török író, Isztambulban él.

Kiss Gábor Zoltán (1973) – irodalomtörténész, kritikus, Pécsen él.

Thomka Beáta (1949) – irodalomtörténész, Pécsen él.

Anghy András (1965) – esztéta, Pécsen él.

Györffy Miklós (1942) – kritikus, műfordító, irodalomtörténész, Szentendrén él.

Etlinger Mihály (1990) – a PTE BTK magyar szakos hallgatója, zenész, Pécsen él.

Túri Katalin (1976) – tanár, a PTE Irodalomtudományi Doktori Iskola hallgatója, Kaposváron él.

Márjánovics Diána (1988) – a PTE BTK esztétika-magyar szakon végzett hallgatója, Budapesten él.

*Folyóiratunk a Nemzeti Erőforrás Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata
és a Szigetvári Takarékszövetkezet
támogatásával jelenik meg.
Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.*

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

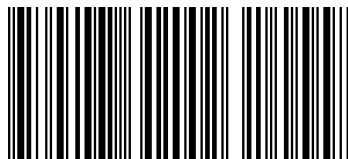
PÉCSSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs
Irodája, Széchenyi tér 1.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina
krt. 34. – Gondolat Könyvesbolt, V. Károlyi
Mihály u. 16. – Írók Boltja, VI., Andrassy út 45.

www.jelenkor.net

830,- Ft

JELENKOR

9 770447 642002 14002

ORAVECZ IMRE

Old country

2

Közeledett az új esztendő, január, a hosszú esős időszak, a nagy, az igazi tavasz. Az Árvai-ranchon már mindent elvetettek, elültettek, minden mag, gumó a földben várt az életre keltő esőre, a csírázásra, növekedésre. Már csak egy parcella volt üres, a Kirkpatrickék felőli oldalon, a birtok szélén, a dűlőút mellett. De az sem egészen, mert most került bele, amit bele szántak, István most tette bele Steve-vel a zabot, miután gondosan felszántotta, elboronálta.

Vethetett volna mással is. Volt alkalmi napszámosa, egy részeges öreg mexikói, Pedro Dominguez, de ez kényes műveletnek számított, nem végezhetette akárkivel. Drága volt a mag, nem lehetett pazarolni. Nem jó, ha túl sokat ad ki a vetőgép, ha Pedro nem veszi észre, hogy állítani kell a kanalakon. Ha túl sok kerül a földbe, előli egymást, ha kevés, akkor meg ritka lesz.

A zab kellett a lovaknak, de még nagyobb szükség volt a szalmájára, amelyet, ha elfogyott a széna, a húsmarhával etettek. Mert volt már húsmarha is, nem csak az a pár fejőstehén, amellyel indultak. Közben István félig-meddig átállt a marhatenyésztésre, arra az ágazatra, amellyel a válság ellenére, Kaliforniában legalábbis, még pénzt lehetett csinálni.

De egyébként is rákényszerült erre. Az első telepésekhez hasonlóan ő is azt hitte először, hogy a völgyek fenekén, így a Wheelerben is jó a föld, mert hordalékföld. Tévedett. Dél-Kaliforniában a völgyekkel kissé más volt a helyzet. Itt a termékenyebb talaj nem a fenéken, hanem az oldalsó völgyekben van, a lejtők alján. Ott viszont erősen veszélyezteteti az erózió, a lemosódás, amely ellen counterfarminggal, vagyis a lejtőre merőleges műveléssel lehet védekezni. Ő erről nem

tudott, mert ez a módszer a Wheelerben még nem honosodott meg. De ha tud is róla, akkor se igen alkalmazza, mert költséges. Előbb teraszokat kell hozzá létesíteni, és az nagy földmozgatással, kubikolással jár.

Ő csak azt tapasztalta, hogy mint földművelő nem sokra megy, hogy az ott-honról, Magyarországról hozott tudása itt használhatatlan, hogy megbukik, ha nem talál ki valami mást. Sovány a talaj, soványabb, mint Szajlán, pedig ott is elég hitvány, és köves, kavicsos is. Ám a legnagyobb baj, hogy kevés nedvességet kap fentről, és nagyon kiszárad, mert túl hosszú a száraz évszak, túl mélyre húzódik közben a talajvíz, oda, ahova nem ér le a növények gyökere. Ha van itt egyáltalán talajvíz. De lennie kell, mert ha nem lenne, nem volna a kútjában víz, márpedig van, igaz, néha nagyon mélyen. Az meg, hogy öntözzön, hogy esővizet gyűjtsön és tároljon, vagy hogy kiemelje a patakból a vizet és felhozza, nem jöhetett szóba. Az túl nagy beruházás lett volna, amelyre nem volt pénze, arról nem is beszélve, hogy, így gondolta, az ő életében már nem térülne meg, a gyerekei pedig aligha tartják meg a ranchot, ha ő már nem lesz.

Nem mindjárt értette ezt meg. Egy darabig erőlködött, kínlódott a dry farminggal, ahogy itt nevezik az öntözés nélküli földművelést, kötötte az ebet a karóhoz, de amikor egyszer alig adta vissza a búzája a vetőmagot, felfogta. Már maga a talajelőkészítés, a szántás is komoly gondot okozott. Úgy megke-ményedett akkor a föld, hogy nem akarta bevenni az ekét, utána meg nem tudta rendesen szétboronálni a hantokat. Némi morzsalék, porhanyó azért keletkezett, azt meg felkapta, elfújta a szél. Nem vitte fel a magasba, sem el egészen, mint Oklahomában, amiről az újságban olvasott, csak odébb sodorta, kupacokba gyűjtötte, feltöltötte vele a barázdákat. Akkor döntött úgy, hogy ebből elég, lecsökkenti magát, változtat.

Két tehenük éppen folytatott. Átvezették Cummingsékhoz, akiknek volt tenyészállatuk, és szinte egy időben ellettek, és mind a kettő bikát. Így lett először két bikaborjújuk. Nem igazi húsmarhának valók, mert csak az apjuk volt hereford, az anyja mindkettőnek még holsteini. Ahhoz aztán később négy kis bikaborjút, négy szintisza herefordot vettek. Ez volt a kezdet, a kiindulópont, ez képezte az állomány alapját.

Mindamellet a növénytermesztést sem ejtették egészen. Saját szükségletük kielégítésére csak kellett ez-az, és annak mértékében folytatták. Továbbra is szükségük volt búzára, amelyből lisztet őröltettek, zöldségre, amellyel kiegészítették az étrendjüket, kukoricára, árpára a disznóhizlaláshoz, szemre a baromfinak. Ezek mennyisége természetesen eltörpült a korábbiak mellett, és előállításukhoz kisebb szántóterületet vettek igénybe, a zöme legelő lett vagy kaszáló.

Perzselt a nap, szállt a por, csípte a szemüket, izzadt bőrüket. A közeli mezgyén fáradhatatlanul reszeltek a kabócák, valahol távolabb fürjek is kántáltak, de azok hangját szintén nem hallották. Elnyomta a zaj, a vetőgép zörgése, a lovak prüszkölése, a nógatás. De egyébként se figyeltek volna még szokatlan hangokra sem, nemhogy ezekre, amelyek úgy hozzátartoztak a Wheelerhez, mint a hőség vagy a szárazság. Lefoglalta őket a munka, Istvánt a lovak irányítása, az igyekezet, hogy egyenes vonalban haladjanak, és az új sorok szabályosan illeszkedjenek a régiekhez, Steve-et pedig a vetőgép működése, az adagolás szemmel tartása. Belemerültek, szinte belevesztek.

Néha azért, mikor letörölték a homlokukról a verejtéket, felpillantottak. De csak az ég irányába. Olyankor látták, hogy kelet felől vékony fátyolfelhők úsznak át a kanyon felett, és eltűnnek a nyugati oldalon túl. Nem enyhítették a hőséget, nem tompították a nap fényét, még árnyékot sem vetettek a földre, de ők tudták, hogy jeleznek valamit. Arról tájékoztatnak, hogy változás készül, véget ért valami, új kezdődik, hamarosan minden más lesz, fent is, lent is. Ezen kívül azt érzékelték még – és ehhez arra sem kellett fordítaniuk a fejüket –, hogy a tanyaház felől ínycsiklandó illatok érkeznek, hogy készül az ebéd. Dél még odébb volt, de már kezdtek megéhezni, mert korán reggeliztek.

– Állj! – kiáltotta Steve.

– Hó, hó – rántotta meg István a gyeplőt. Megállította a lovakat, és hátrafordult.

– Kiürült – mondta Steve az előtte lévő tartályra mutatva.

Az apja bólintott, de mielőtt újra indította volna a lovakat, hogy behúzassanak a tanyába feltölteni, leszállt az ülésről, és hátra jött, Steve pedig lelépett a vetőgép faráról, és előre ment az apja helyére.

Szünetet tartottak.

Steve úgy pihent, hogy ült, mert eddig állt, az apjának meg az esett jól, hogy két kezét a tartály peremére téve áll, mert előtte ült.

– No, pihenjünk egy kicsit – mondta az apja, és felnézett az égre. – Nemsokára megjön az eső, legalábbis remélem. Már olyan régen nem esett, hogy szinte elfelejtettem, milyen az eső.

Egy bricska haladt az országúton felfelé, Kirkpatrickéké. István üdvözlésképpen felemelte a kezét. Mr. Kirkpatrick visszaintett.

– Csak ne volnának ilyen nagyok ezek a rögök. Nem verte szét a borona, és tartok tőle, hogy majd a henger se fogja, csak lenyomja.

Elhallgatott, és fürkészően nézett a fiára, mint aki vár valami közlést.

Steve nem szólt semmit.

– No, mi a gond? Ki vele! Mert látom, hogy bánt valami, lerí a képedről. Meg nem is beszélsz, alig mondtál valamit, mióta megjöttetek. Hogy vagytok? Te, a gyerek. Mi van a munkahelyeden? Van valami hír Anitáról? Nem ilyen vagy te, nem ilyen kuka.

Istvánnak igaza volt, Steve rosszkedvű volt. Így érkezett reggel, és azóta sem vidult fel. Georgie-től sem, akit kihozott utánuk az anyja, mert látni akarta őt. Reggelinél váltott pár szót a szüleivel, de többnyire hallgatott el-elrövedve. Szemlátomást mindig máson járt az esze. Még az étel sem hangolta jobb kedvre, pedig az anyja a kedvenc reggelijével, juharszirupos palacsintával kedveskedett neki, azt adta fel a szokásos sült szalonna és friss pogácsa helyett. Nyomott hangulatban volt. Lerítt róla, hogy történt valami.

– Na, halljuk, hol viszket? – kérdezte az apja, vagyis hol szorít a cipő, mert angolul beszélgettek, és nagyon szerette az idiómákat. – Halljuk, bökd ki!

– Baj van – felelte végre Steve.

– Baj?

– Az.

– Mi?

– Hát...hát az, hogy nincs munkám. Munkanélküli lettem.

– Hogyhogy? Elbocsájtottak?

- El.
- Miért? Nem jól dolgoztál, elégedetlenek voltak veled? Összebalhézta a főnökkel?
- Nem.
- Hát akkor?
- Bezár a Shaugness, megszűnik, csődbe ment.
- Ne mondd.
- Mindenkinek útilaput kötöttek a talpára, mindenki az utcára került.
- Ajaj!
- Bizony.
- Hallgattak.
- De segílyt kapsz, merthogy az is van már – szólalt meg kis idő múlva István.
- Igen, de csak egy darabig.
- Majd csak találsz valahol helyet, no.
- Kötve hiszem.
- Miért?
- Mert nincs.
- Érdeklődtél?
- Igen. A másik szerviznél, ami van még a városban, a Steinnél a Harvard Streeten, de nincs felvétel, inkább leépítés van.
- Fillmore-ban is voltál?
- Nem. Ott már egyáltalán nincs szerviz. Egy volt, de megszűnt tavaly.
- Hát, Venturában? Az is közel volna még.
- Ott is szétnéztem. Ott több is bezárt, amik meg még megvannak, azok nem vesznek fel új embert, inkább a régiektől is igyekeznek megszabadulni.
- Megszűnnek az autószervizek?! – csodálkozott el István. – Mikor annyi autó van! Ki javítja majd ezt a sok autót? Hova, kihez viszik, ha elromlanak, vagy ha valami gond van velük?
- Sehova. Már most se viszik mindegyiket, mikor kellene. Úgy értem, a szegényebbe. Inkább nem mennek vele, leállítják. Vagy maguk próbálják megjavítani, és többet ártnak vele, mint használnak, mert nem értenek hozzá. Vagy mennek vele hibásan is, egészen addig, amíg megy, amíg végleg le nem robban, és javíthatatlanná nem válik.
- És később, ha vársz egy kicsit? Hátha javul a helyzet. Az újságban is olvassom, hogy ez az új Rooseveltnem szereti a bankokat, amik az egész kalamajkát csinálták, és mindenféle programokkal segíti az ilyen vállalkozásokat, hogy foglalkoztassák a munkanélkülieket, merthogy állítólag a kisemberek pártján áll.
- Á, nem úgy néz ki, hogy jobb lesz. Vagy ha mégis, ki tudja, mikor.
- Hátha.
- De addig is mit csináljak?
- Odébb meg nem mennél, mi? Mondjuk, Los Angelesbe, ahol nagyobbak a lehetőségek.
- Olyan messzire? Ki van zárva. Egyedül Georgie-val? Meg hogy ott lakást béreljek, aztán azért is fizessek, mikor itthon házam van?
- Igazad van, ne is menj a nagyvárosba, a sok összevissza nép közé. Meg velünk is mi lenne itt kint, nélkülöd?

Az egyik ló hirtelen megrántotta az istrángot.

– Hé, te! – kapott a gyeplő után Steve. – Hova mennének ezek?

– Szomjasak – mondta István. – Majd meg is itatunk bent.

Autó tűnt fel az országúton, egy ütött-kopott, túlterhelt, fekete szedán, te-le utassal, a tetején pedig sok poggyással, póznával, ládával, kosárral, vödörrel, lavórral, mindenféle háztartási eszközzel. Idegenek voltak, munkát kereső idénymunkások. A ranch bejárója előtt megálltak, tétováztak egy darabig, de hogy nem láttak gyümölcsöst, tovább mentek felfelé.

– Oki-ek – állapította meg Steve.

– Úgy látszik, nem tudják, hogy itt csak a Limoneira ad munkát, az meg nem erre van. Ha ugyan ott is van még munka – jegyezte meg István.

– Ott szállást is kapnak, azokban a barakkokban a kanyon szájánál, az úton belül.

– A Limoneira szinte kényezteti őket. Azt mondják, hogy még fürdő is van a munkásszállásukon meleg vízzel.

– Ide bizony hiába jönnek a szerencsétlenek.

– Te, idefigyelj – mondta István, miután eltűnt a jármű –, gyere ki ide hozzánk, költözz haza a gyerekekkel együtt, lakj velünk. Hely van, munka van, enni kaptok. Fizetést nem tudok adni, de ami haszon van a marhán, azon megosztunk. Na, mit szólsz hozzá?

Steve nem felelt mindjárt. Hosszan elnézett a tanyaház felé, majd körbe hordozta a tekintetét a birtokon, mintha most látná először, aztán a vetőgépre szegezte.

– Hát – mondta végre –, nem tudom. Majd gondolkodom rajta, apa. Az én fejemben is megfordult, de ezt meg kell gondolni.

– Helyes, gondold meg. Ezt tényleg meg kell gondolni. Ez nem kis döntés. Ennek következményei vannak, rád nézve is, ránk nézve is. Felnőtt ember vagy, de itt én vagyok a gazda. Mert nem lehet két dudás egy csárdában. Ezt nem ismered, ez egy mondás a magyarban, de érted. Több kérdés is felmerülhet, de a legfontosabb, hogy el tudod-e ezt fogadni. Könnyebb lenne itthon a sorod, de nehezebb is. Mert tudod, mi van itt, a ranchon, munka meg munka. Itt mindig műszak van. Akkor is, amikor nincs, mert vagy készülünk rá, vagy próbáljuk kipihenni. Kipihenni? Nem lehet, nincs igazi pihenés, még vasárnap se. Leállunk mindennel, de a fejőstehenekkel, lovakkal nem lehet. Azok ott vannak az istállóban, aztán enni akarnak, meg piszkolnak, ünnepnap is. De egyet ne feleddj, ide haza jössz, nem egyszerűen munkahelyet változtatsz. Ami engem illet, nekem nincs min gondolkoznom. Én örülnék neki, és szívesen látnálak a gyerekekkel együtt. Nemcsak nagy segítség lennél, de öregségünkre se lennének egyedül. Anyád meg külön is boldog lenne. Elkelne itt egy meny, hátha még azt is hozol később, ha elválasztottak attól a rossz nőtől. De már ő így is jobban érezné magát, hogy itt lenne a gyerek, akit pátyolgathatna, babusgathatna, mert nagyon szereti ám azt a kis betyárt, a Georgie-t. Annak ellenére, hogy nem vér szerinti fiad, nem igazi unoka. Az igazi unokáit ritkán látja, még a Helen kislányát is, pedig ők itt laknak közel, de ritkán hozzák ki. No, de haladjunk, mert így sose végzünk. Indíts!

Steve a kezébe vette a gyeplőszárat, és a tanya felé fordította a lovakat, de hirtelen megállította őket:

– De apa, ott van a ház! Azzal mi legyen?
– Eladod. Egyedüli tulajdonos vagy.
– Nem lehet. Bankhitel van rajta. Azt vagy törleszteni kell, vagy egészben visszafizetni.

– Legyen a banké!
– Mikor annyit fizettem már bele.
– Akkor így kell eladni.
– Teherrel?
– Hátha átvállalja valaki.
– Belemegy abba a bank?
– Ha fizetőképés az illető, bár egy banknál sose lehet tudni. Majd meglátod, no. De menjünk, mert mindjárt dél lesz.

Steve megint indított.

Bent megittattak, feltöltöttek, visszahúztak, és tovább dolgoztak, de nem beszéltek róla többet. Azután sem, hogy végeztek a záróaktussal, a hengereléssel, és ebéd közben sem. Az apja nem hozta szóba bent se. Úgy gondolta, nem lenne jó, ha mindjárt belevonná Annát is. Azt akarta, hogy egyelőre maradjon kettőjük közt, és Steve minden befolyástól mentesen döntsön.

Beszélgetni azért beszélgettek az asztalnál. Az ételről, az időszerű teendők-ről, a marhákról, az idénymunkásokról, akik állítólag elárasztották az államot, és közben biztatták Georgie-t, hogy egyen, vagy rászóltak, hogy ne úgy, hanem amúgy, mint ők, ha rosszul tartotta a kanalat, vagy kézzel belenyúlt a tányérján lévő ételbe. És nem csak a két öreg társalgott, részt vett a csevegésben Steve is. Udvariasságból már hozzászólt ehhez-ahhoz, véleményt nyilvánított, egyszer még mosolygott is, lélekben azonban máshol járt, és továbbra is feszült volt, de most már azért is, mert elkezdte, azt tette, amire az apja biztatta: gondolkodott.

Gondolkodott evés közben, az azt követő ejtőzés idején, mialatt bepakolta az autóba, amit az anyja kikészített nekik, mikor összeszedte Georgie holmiját, játékeit, gondolkodott végig, amíg ott voltak és azután is, hazafelé menet, vezetés közben, gondolkodott otthon, aznap este, az éjjel, mikor felébredt, és nem tudott mindjárt elaludni, másnap, harmadnap, egy álló hétig. Osztott, szorzott, összevetett, mérlegelt, fontolóra vett, mígnem egyszer csak rájött, hogy már nincs min gondolkodnia, nem kell döntenie. Már döntött, még kint a ranchon, a leendő zabföldön, abban a pillanatban, mikor az apja hívta haza. Helyesebben nem is döntött, nem kellett döntenie, mert nem volt rá szükség. Csak meg kellett hallania az apja szavát és megfogadnia, és ő ezt tette. Csak akkor ezt nem tudta, de most a napnál világosabb volt előtte, hogy ez történt, és jó, hogy így történt, mert így van rendjén, így helyes, hogy haza költözik.

Kissé elfacsarodott ugyan a szíve, hogy akkor mi lesz a hivatásával, tanult szakmájával, az autószereléssel és egyáltalán az autókkal. Nem úzi tovább a foglalkozását, abbahagyja, szögre akasztja. Nemigen felejtje el, amit tud, de csak kijön a gyakorlatból, vagy legalábbis megreked egy ponton, nem követi a fejlődést, a fejlesztéseket. Nem fogja ismerni a változtatásokat, a jobb megoldásokat, az új modelleket, és lemarad.

Ezentúl csak a tulajdon kocsiját javíthatja, bütykölheti majd, mint egy amatőr, vagy legfeljebb a Hicksékét, akik nemrég vettek autót. Feltéve, ha megkérik. De

miért ne kérnék meg? Az is valami, pláne, ha majd újat vesznek, mert ez a mostani használt. Be kell érnie ennyivel, amíg kint lakik a ranchon. Mert hát nem marad ő ott végleg, csak átmeneti, ideiglenes lesz ez az állapot, csak egy-két év, amíg tart a válság, csak addig, amíg helyre nem igazodnak a dolgok. Utána megy Santa Paulába, vissza a szakmájába, és ott folytatja, ahol abbahagyta. De addig is berendez kint magának valami műhelyfélé, ha mást nem, egy sarkot a kocsi-színben, ahol a szerszámait tarthatja. Az apjának van a csűrben egy műhelye, a hombár mellett, ahol megreparál, elkészít ezt-azt, ami éppen kell. De az kicsi, ő oda már nem férne be, meg különben se volna az neki jó. Mindig tele van gyalu-forgáccsal meg fűrészporral. A vashoz is ért az öreg, beletanult, míg élező volt a Union Oilnál, de a gyengéje továbbra is a fa, a famegmunkálás.

Persze, ha őszinte akar magához lenni, nem lesz az olyan rossz ott kint, autószerelés, kocsik alatt kúszás, olaj, zsír, zaj, kipufogófüst, bűz nélkül, hanem inkább jó. Földet fog művelni, mint az apja, mint az elei az óházában, marhát tenyészteni, és mindezt a szabadban, a természet lágy ölén, ahogy mondják. És az anyja főz, mos rá, törődik vele, szeretet veszi körül, béke, nyugalom, mint régen, mikor még otthon lakott. Napközben dolgozik, munkára fogja az izmait, jól kifárasztja magát, éjjel nagyokat alszik, pihen. Ezen kívül nem lesz más dolga, nem törődik mással, csak Georgie-val. Igaz, ő városi ember, városon született, ott nőtt fel, és nem erről álmodozott, nem erre készült, de nem idegen tőle a földművelés, a gazdálkodás. Ismeri, volt benne része legénykorában, mikor kint lakott a Wheelerben, azután pedig megint, mikor elkezdett a városból kijárni. Közel áll hozzá a farmerség, a tanyasi élet, ha nem is van oda érte kifejezetten. Mert volt azért pár dolog, ami nem tetszett neki. Hiányzott például a villany, a kövezett út, a járda, a mozi, a barátok, haverok társasága. És most sem lesz másként. Vagy ha mégis, csak annyiban, hogy már érett felnőtt, sőt, apa, szülői felelősséggel a vállán, és jobban elviseli, ami nincsen ínyére, mert megtanult már elfogadni, beletörődni is. Szert tett annyi bölcsességre, hogy valamit valamiért, és azt is tudja, hogy ha az ember veszít, nem veszít mindent, esetleg másfelől még nyer is. Ha nem is feltétlenül ő, de Georgie mindenképpen jól jár. Neki biztosan jót tesz majd a környezetváltozás, jobb étvágya lesz, megerősödik a nagyanyja kosztján, aki pótolja majd a hiányzó anyai szeretetet is, mert eddig nem tudta igazán, ahhoz nem voltak eleget együtt.

Legszívesebben azonnal költözött volna, itt hagyott volna csapat-papot, csak hogy minél előbb belevethesse magát az új életbe. De nem lehetett, a ház miatt.

És kint is elő kellett készíteni a helyüket.

A szülei a régi szobáját szánták neki az emeleten, Georgie-nak meg a mellette lévő kisebbet, amely Rose húgáé volt valaha. De előbb rendbe hozatták, kifestették mind a kettőt, mert megszürkültek a falak, noha nem lakott bennük senki közben, vagy éppen azért. Az egyiket lerakónak, tároló helyiségnek használták, a másik pedig üresen állt. Fürdőszobát nem rendeztek be nekik fent. Az, miként régen, csak egy volt a házban, a földszinten. Ettől eltekintve, mondhatni, külön lakosztály várta őket, hiszen az emeleten rendelkezésükre állt még egy ruhaszoba is.

A ház dolga több időt vett igénybe, mint gondolta.

Hetekig tartott, míg végre rendeződött, de szerencsésebben, mint remélte. Eladni nem tudta, mert nem talált rá vevőt, aki a rajta lévő terhet is átvállalja, és

a banknak is megfelel. Akadt viszont valaki, egy művezető az olajfinomítóból, aki bére vette, még hozzá olyan havi összegért, amelyből nemcsak törleszteni, de talán félretenni is tud majd.

Mikor ez is megvolt, teherautót fogadott, az apjával kiürítették a házat, és mindent felpakoltak a platóra – először lovaskocsival akartak mindent kivinni, de aztán elálltak tőle –, és elindultak. Az apja előre ment a motorjával, ő és Georgie a Plymouth-szel követték a járművet, hogyha le talál valami esni, felszedhessék. A ranch bejárójánál az anyja fogadta őket. Állítólag már ott látni akarta, hogy rendesen összehajtották-e az ablakfüggönyöket, de valójában azért jött ki annyira, hogy minél előbb magához ölelhesse Georgie-t. Mindjárt ki is kapta a kocsiból, és vitte befelé a karján.

Rabság – történetek a rácsokon túlról

Botondnak

1. Freskó

Az új börtönigazgató az új irodájában áll, a falat nézi.

Boldog.

A csúcsra ért, ez az ország legfontosabb börtöne, a világ legfontosabb börtöne. Aki ezt igazgatja, az a világot igazgatja. Nem mindenki képes elviselni ennek a felelősségét, nem mindenki elég erős ehhez, nem mindenki méltó erre a fajta hatalomra.

Ő igen.

Az új börtönigazgató a frissen meszelt falat nézi, az íróasztal mögötti karos-zék támlája fölött nagyon halvány szürkésbarna folt látszik. Túl gyorsan meszelték, el akarták tüntetni a nyomokat. Jobb is így, hogy nem teljesen sikerült, legalább mindig lesz, ami az elődje gyengeségére emlékezteti.

A foltot nézi, olyan, mintha egy arc volna, és tudja, ahogy szárad a meszelés, egyre jobban látszik majd, egyre jobban és egyre élesebben.

Megkerüli az asztalt, megáll a fal előtt, kinyújtja a kezét, ráteszi a foltra. A fal nyirkos hidege lassan a tenyerébe hatol, az elődjére gondol, arra, hogy az elődje tulajdonképpen ott van a falban.

Az elődje, a régi börtönigazgató a szolgálati fegyverével lőtte fejbe magát, itt, az irodájában, az íróasztalnál ülve.

Az új igazgató végigsimít a folton, arra gondol, hogy undort kellene éreznie, de nem, a fal sima, kellemesen hideg.

A foltot nézi, az elődjére gondol, arra, hogy az elődje most már örökre itt lesz, örökre itt marad ő is, ezek között a falak között, ezekben a falakban.

Egyszerre hideg, fémes íz tölti meg a száját, lekapja a tenyerét a falról, de már késő, érzi, hogy végigfut a karján és a testén a borzongás, belevacog, összekoccannak tőle a fogai.

Gyorsan hátat fordít a falnak, az oldalán a tokban ott a saját szolgálati fegyvere, egyszerre nagyon súlyosnak érzi, odakap, kicsatolja a tokot, kiveszi belőle a fegyvert, a csövénél fogja, nem a markolatánál, a fém olyan hideg, hogy süti a tenyerét, majdnem megbotlik a szőnyegben, olyan gyorsan megy oda az ablak melletti sarokban álló páncélszekrényhez, a legfelső fémpolc nagyot csattan, ahogy rácsapja a fegyvert, a páncélajtó éleset döndül, ahogy becsukja.

A tenyere mintha egészen átfagyott volna a fémtől, a nadrágjához dörzsöli,

hogy átmelegítse, a szobában még mindig ide-oda visszhangzik az ajtó döndülése, az igazgató a kopott szőnyeget nézi, csak akkor emeli fel a tekintetét, amikor megint teljes lesz a csend.

A folt még mindig ott van a falon, élesebb és sötétebb, határozottan olyan, mintha egy arc volna.

Az igazgató arca megfeszül, úgy nézi a foltot, arra gondol, talán mégiscsak újra kellene meszeltetni az irodát, az arca elé emeli a tenyerét, eltakarja a szemét, érzi, hogy a csontjaiból árad kifelé a hideg.

2. Tréfa

Az új börtönigazgató a sötétzárkát ellenőrzi.

A cella szűk. Épp csak állni van benne hely. Az igazgató a sötétbe bámul, semmit se lát.

Ahogy csak tudja, kidülleszti a szemét, érzi a szemgolyóján a falakból áradó nedves hideget, biztos, hogy nincsen becsukva a szeme, nyitva van, mereszi, ahogy bírja, de semmit se lát. Ide-oda forgatja a fejét, keresi a fényt, nem találja. Amennyire a falak engedik, leguggol, ott is körülnéz, ott sincs fény, felágaskodik, ott sincs.

A sötét tökéletes.

A falnak nyomja az arcát, úgy se lát semmit.

Becsukja a szemét, újra kinyitja, akkor se. Megint becsukja, a szemére nyomja a tenyerét, a szemhéján keresztül megnyomja a szemgolyóját, erősen, hogy fájjon, látni akarja, hogy vannak-e még színek a fájdalom mögött, de nincsenek.

Teljes a sötétség.

Akár meg is vakulhatott volna, azt se tudná. Tökéletes, egy sötétzárkának éppen ilyennek kell lennie. Akit eleget tartanak benne, az örökre elfelejti a fényt.

Az új börtönigazgató az ajtóra csap, beleüvölt a sötétbe, azt üvölti, engedjék ki, elmosolyodik közben, mert az jut eszébe, hogy hiába üvölt ő is pont úgy, mint azok, akik előtte voltak és utána lesznek majd ebben a cellában, számára ki fog nyílni az ajtó, mert ő az igazgató, csak ellenőrzésképpen záratta be magát.

Hallja is már, hogy nyikordul a kulcs a zárban, hallja is, hogy csattannak a reteszek.

Még mindig sötét van, eszébe jut a tréfa, amit még őr korában csináltak egy ilyen sötétzárkással. Leoltották a folyosón a lámpákat, amiket nem lehetett, azokra meg vastag traktorkerékbelsőt húztak, hogy teljes legyen a sötétség, aztán úgy nyitották ki a zárka ajtaját és úgy tették rá a fogolyra a lábvasat és úgy engedték ki a folyosóra is, amikor kiabálni kezdett, hogy nem lát semmit, azt mondták neki, hogy biztos megvakult, elsorvadtak a látóidegei, és csak akkor kapcsolták fel a fényt, amikor a fogoly már nem is emberi hangon üvöltött.

Az új börtönigazgató az őrizetes arcára gondol, arra, hogy milyen pofát vágott, amikor hirtelen a szemébe világítottak a zseblámpával. Nem emberi arc volt.

Az ajtó hirtelen kinyílik, hiába készült fel a világosságra, az új börtönigazgatót így is megszedíti a fény. Nem akar hunyorogni se, de mégis be kell csuknia a szemét, az arca elé kell kapnia a tenyerét, a szemhéja mögött fehéren lobog a

fény, a fényben ott látja azt a régi, üvöltő, eltorzult arcot, az őrizetes vicsorog a fájdalomtól, annyira, hogy szinte lefoszlik a csontról a hús az arcán.

Az új börtönigazgató lassan elveszi az arca elől a tenyerét, elhatározza, hogy a sötétzárka következő foglyával ismét meg fogják csinálni ezt a sötétes tréfát. Még mindig fáj a szeme a fénytől, de most már nem törődik vele, most már élesen vigyorog.

3. Trófea

A világos cellában soha nincs sötét. A vibráló neonfény szétterül és visszaverődik a falakon, mindenhol egyforma éles fehér fény. A világos cellában nincs igazi alvás, hat-hét nap után pedig nincs már ébrenlét sem, alvás és ébrenlét közötti köztes állapot van. A szemüveges fogoly több mint két hete van már a világos cellában. Hátát az ajtónak szemközti falnak vetve áll, kitárt karokkal, szétterpesztett ujjakkal próbál belekapaszkodni a falba. Teljesen mozdulatlan, és majdnem egészen kopasz, a homlokán élesen csillog a neonfény. Csukott szemekkel áll, de abból, ahogy az alkarján megfeszülnek az izmok és kézfejen kidagadnak az inak, nyilvánvaló, hogy kapaszkodni próbál, nyilvánvaló, hogy így is szédül a fénytől.

Az igazgató a kémlelőn keresztül a fogoly csillogó szemüvegét nézi, arra gondol, hogy olyan, mintha a falra szegezték volna, mintha egy trófea lenne. A gondolat elégedettséggel tölti el.

Aztán arra gondol, hogy mennyivel több ez a hely, mint egy egyszerű börtön. Mennyivel rosszabb. Bizony, innen nincsen szabadulás, aki idekerül, végérvényesen elhagyja az élők birodalmát, hiába lélegzik, hiába dobog a szíve, hiába gondolkozik, nincs többé mégsem. Ez a hely nem a büntetésről szól, nem az átnevelésről, és nem is a megsemmisítésről, egyetlen célja a megszüntetés. Akit ide zárnak, az anélkül szűnik meg létezni, hogy elnyerhetné a pusztulás szabadságát, a lét és a nemlét közötti mezsgyre kerül, létezésének egyetlen értelme, hogy tudja, többé már nem létezik. Gondolkodik, tehát nincs. Ez itt nem egy rendes börtön, ez a nemlét iskolája, akit ide zárnak, az már csak egy kísértet. Itt nem foglyok vannak, hanem eleven trófeák, élő és lélegző múzeumi tárgyak, győzelmi totemek.

Az igazgató egészen közel dugja a kémlelőhöz az arcát, úgy nézi a foglyot, mintha valóban egy vitrinbe zárt múzeumi tárgyat vizsgálna, ahogy megmozdul, karórájának fémszíja végigcsikordul a cella ajtajának vasborításán.

A fogoly akkor hirtelen kinyitja a szemét, tiszta kék szeme van, szemüvegének vastag lencséi valószínűtlenül megnövelik a szembogarait. A kémlelőt nézi, a börtönigazgatót, a börtönigazgató tudja, hogy a fogoly nem láthatja, semmit se láthat, csak a vakító fényt. Azt gondolja, hogy a fogoly nem fogja bírni, mindjárt megint lehunyja majd a szemét, de nem, a fogoly még mindig őt nézi, megmozdul az arca, a börtönigazgatóra mosolyog.

A börtönigazgató érzi, hogy elönti az arcát a forróság, hátralép, el a kémlelőtől, közben int is az egyik fegyőrnek, hogy kinyitni, csattan a zár, a börtönigazgató belép a cella ajtaján.

A fény élesen és hidegen veszi körül, a fogoly nem mozdul, ugyanúgy áll, szétterpesztett karokkal, még mindig mosolyog.

A börtönigazgató vörös arccal megáll a férfi előtt, azt akarja az arcába üvöltetni, hogy majd adok én neked vigyorgást, de nem jön ki hang a torkán, akkor odanyúl, lekapja a fogoly orráról a szemüveget, kettétöri, a darabjait a földre dobja, de a lencsék nem törnek el, ott pörögnek a padlón, magukba szívják, szét-szórják és a falra vetítik a neonfényt, két oldalt két kerek irizáló árnyékot vetnek a fogoly karja köré, olyan, mintha nem is ember lenne, hanem egy falra szegezett óriás szárnyú törékeny lepke.

A fogoly egyszerre nevetni kezd, tisztán és hangosan nevet, olyan hangosan, hogy a börtönigazgató azt érzi, mindjárt szétrobban a feje tőle, sarkon fordul, kiront a fehér cellából, a fegyőrökre üvölt, hogy menjenek már, intézzék már el, mire várnak.

A fegyőrök felemelt gumibotokkal rohannak be a cellába, a börtönigazgató elfordul, sietős léptekkel megy végig a folyosón, az irodája felé, tudja, hogy képzelet csak, de a cellából kihallatszó ütések zuhogó puffanásai mögött akkor is ott hallja a fogoly fülsértően éles nevetését.

4. Tigris

A fogoly alszik. A börtönigazgató a fekete cellában áll, zseblámpája vörös fénybe vonja a fogoly arcát. A börtönigazgató a fogoly vérében keringő nyugtatóra gondol, arra, hogy felkapcsoltathatná a reflektorokat, de nem teszi. A fogoly nem ébredne fel, legalább kilenc óra még, amíg kiürül a szervezetéből a gyógyszer. Nem ébredne fel, nem is térne magához, de a bőre akkor is magába szívna a fényt, ki tudja, lehet, hogy a sejtszintjén érzékelne, mint valami növény. A börtönigazgató szeretné ezt elkerülni. Azt akarja, hogy a fogoly egész valójával elfelejtse a fényt. Arra gondol, ha eleget tartja teljes sötétben, a fogoly bőre nemcsak kifehéredik, hanem áttetszővé válik, olyan lesz, mint az üveg, az egész ember olyanná válik, mint azok a halhatatlan fehér gyíkok, amik egy barlang mélyén laknak valahol, örökre elzárva a fénytől. Azért a vörös fényű zseblámpát választotta az ellenőrzéshez, mert úgy tudja, ez áll a legtávolabb az igazi természetes fénytől, biztosan így kell lennie, ha egyszer a fotópapíron sem hagy nyomot.

A fogoly arcát nézi, aztán kiveszi a papírzacskóból a bepúderezett gumikesztyűket, felhúzza mind a kettőt, hozzákezd az ellenőrzéshez. Mint ilyenkor mindig, most is az jut eszébe, hogy tulajdonképpen ez az egész vizsgálat szükségtelen, fölösleges hetente elvégezni. Nem szeret erre gondolni, mert nem szereti megkérdőjelezni a szabályokat. Egész közel tartja a fogoly bőréhez a lámpát, megvizsgálja a füle mögötti bőrt, aztán bevilágítja a fülébe, a fül porcainak vörös örvényeit nézi. Megvizsgálja a szemhéjakat, először a balt húzza fel két ujjal, aztán a jobbát, a fogoly szemébe világít, ellenőrzi az orrlukait, a száját, az ínyét, a szájpadrólását, a fogait, a nyelvét, a nyelve alatt a lágy szöveteket.

Miután ezzel végez, újra a fogoly szájába világít, a fogoly arca a vörös fénytől felizzik, a börtönigazgató belenyomja a szájába a lámpát, hagyja rácsukodni a fogakat, a fény feketén vetíti át a csontok körvonalait a vörösre festett bőrön.

A börtönigazgató leveszi az egyik gumikesztyűt, a tenyerét a fogoly bőréhez érinti, lassan, nagyon lassan végigsimít az arcán. Egy dokumentumfilm jut eszébe, amit a tévében látott. Egy tévéstáb bevitt egy vak kislányt az állatkertbe, és megengedték neki, hogy megérintse a mütét miatt elkábított tigris pofáját.

5. Folyosó

A börtönigazgató a tükörfalú cella foglyát figyeli.

A tükörfalú cella téglalap alakú, két hosszabb fala a padlótól a plafonig tükör. Az egyik tükör kívülről átlátszó, ez a cellán belül nem érzékelhető. Innen lehet megfigyelni a foglyot.

A tükörfalú cellába zárt foglyok egy végtelen tükörfolyosó rabjai, önmaguk végtelen számú másolatával vannak összezárva.

A börtönigazgató megérinti az üveget, a tükrökre gondol. Arra, hogy mit tesznek azzal, akiket közéjük zárnak.

Az első néhány órában a tükrök nyújtotta csalóka térélmény felszabadítóan hat a foglyokra. Egyesek úgy viselkednek, mint a gyerekek a vidámparkban, grimaszolnak, integetnek, ugrálnak a tükrök előtt, megpróbálják valahogy kicselezni a másolataikat, hirtelen mozdulatokat tesznek, vadul erre-arra forognak, ide-oda járkálnak a tükrök között.

Ezután általában pár nyugodt óra vagy nap következik, a foglyok alig törődnek a tükrökkel.

Aztán egyszerre elégük lesz, mintha nem akarnák többé látni magukat, mintha nem bírnák elviselni a látványt, mindenáron szabadulni akarnak, megpróbálják betörni a tükröt, nekirohannak, ököllel ütik, térdel rugdossák, fejfel rohannak neki, tátott szájjal csapják neki a fejüket, hogy a fogukkal próbálják betörni vagy legalább megkarcolni. Előfordul, hogy a testnedveikkel, a vérükkel, a székletükkel kenik össze, ezzel próbálják valahogy eltakarni maguk elől a látványt, természetesen hiába, hiszen ilyenkor a mennyezetből előbukkanó nagynyomású szórófejek automatikusan bekapcsolnak, és azonnal tisztára mossák a tükrök felületét.

Van, aki megpróbálja eltakarni az arcát, megpróbálja lehunyva tartani a szemét, de ez csak átmenetileg szokott segíteni, senki se bírja tovább harminchat óránál.

A végső szakaszban a fogoly újra érdeklődni kezd a látvány iránt, de ez már egy belenyugvóbb, szelídebb állapot. Folyton a tükörképét nézi, úgy viselkedik, mintha ő maga is csupán végtelen hosszan egymás mögött sorakozó másolatok egyik példánya volna, mintha nem tőle függene, hogy hogy mozog és mit csinál az összes többi. A foglyok ilyenkor már alig isznak és egyáltalán nem esznek, sajátosan kataton állapotba kerülnek, ahonnan nincs visszatérés.

A fogoly, akit a börtönigazgató figyeli, több mint kilenc napja van már a cellában. Meztelenül áll, a cella közepén, csípőre tett kézzel, nagyon-nagyon lassan jobbra és balra imbolyog, egyik lábáról a másikra helyezi a testsúlyát, közben meredt szemmel nézi maga előtt a tükröt.

A börtönigazgató közelebb lép az üveghez, a másik tenyerét is ráteszi, tudni akarja, hogy mit lát a fogoly. Elengedi az üveget, az inge zsebéhez nyúl, a szöve-

ten át bekapcsolja a telefonját. A telefon képernyője kivilágosodik, a led halvány fényétől az üveg befele is tükröz, visszatükrözi a börtönigazgató arcát.

A börtönigazgató arca ott az üvegen, a fogoly arca mellett, az igazgató arrébb lép, rogyaszt a térdén, úgy, hogy az orra pont a fogoly arcáéra kerül, a szeme a fogoly szemére, a tükörkép és a látvány összekeveredik, és a börtönigazgató meglátja azt, amit a fogoly láthat, a végtelenül hosszú folyosót, és a folyosón lassan kígyózó hullámzással haladó emberkígyót, tudja, hogy nem fognak eljutni sehová, de a teste mégis megmozdul, tenyerei önkéntelenül ellökik magukat az üvegtől, csípőre teszi a kezét, aztán imbolyogni kezd, a fogoly mozgásának ritmusára kezd egyik lábáról másikra ringatózni, végtelen lassúsággal menetel együtt önmaga sorával, mindig előre, mindig egy helyben állva, előre és tovább, előre-előre, tovább-tovább.

(szino)líra

torzósótár

aki

bizony szorongsz ha a zsvajgó utcákon jönnek szemben az alig felismert múmiák némelyikük csoszog többségük már alig lát és hogy forduljon tőr a szívedben szélesebb összefüggésekben terited ki a múltat melybe be-bevillan ez az általános iskolában veled járt az a gimnázium falai között állandóan legénykedett ezzel sokat piáltunk s üldöztük a fehércselédeket van aki velem együtt egykoron még hitt az irodalomban zaklatott haknikra jártunk halomba és rendszeresen bezúdultunk szellemiekre éhesen a közeli könyvesboltba ha közelgett a könyvek ünnepe olcsó szatyruk művekkel volt tele még ha nem is olvastuk mindet el majd néhányan óvatos szerzők is lettünk ismerős öregasszonyok dedikáltattak mikor szerzői estünk tapintatos suttogásokkal megemelődve véget ért kaptuk is levelenként a babért valami felsőbb utasításra s mire belénk görnyedt a hála belülről is üzent a test biológiája hogy becsüld meg magad mivel sikereidnek csúcsa ezután önmagad karikatúrája hozzá a jovialis leépülő fintorát vágva mert ami mögötte lapul az már csupa boschi falkaparás hörgés szaladni fosni s elhűlve bámulni sok kacat műre

akképpen

ma már biztosan tudom öregedvén persze könnyű nekem a szerelem fölsérti a benti szöveteket s valahol a mélyben titkos méreg indul útjára apró csatornákon édeskés gőzétől ugyan messze esik az átok olykor még e lendületben szunnyadó erőidet is felbabrálod és irracionálisnak vélt magaslatokba tépetten rohansz a forgalmas utca közepén akkor is ha sikeres lamurokra szinte nincs remény s a nagy történelmi kalandok helyett tudatod megadóan átvált az egykor néhány házzal odébb imbolygó megalázott vidre akinek nem hiányzott se a szakadék se a rojtos kötél mikor életét rázúdította editre és a nagy zöld vaskapunál minden áldott este akképpen sorvadt mint a csont-sovány rákos beteg kinek bizonytalan hogy ünnep-e a holnap vagy a gyors múlás a menekülés biztosabb iránya hisz komor balladák sugallják a vesztet mindig kihányja létünk nagy ragadozója s míg alatt porlik megszenvedett porhüvelye fent cinikusan találgatják a perc emberkék vajon nem hülye-e aki látázó indulataiba beleég aztán átsuhan az emberen néhány férj s feleség fölös álmoktól lefokozva végül már mint kopott ásványhegyek dűlünk halomba

akklimatizálódik

volt pillanat mikor majdnem belegabalyodtam a nagy politikába pedig több évtized tanulsága már biztosan vezérelt miként üdvözlnek hápogó tenyerek között a bunkó vezérek és miként ballagnak leütött fejjel túlharsogott emelvények előtt a becsületes szolgák no nem szeretném mindre ráhúzni a kanti normát de ez az opposzció még a gyatrább embereink kezére is játszik hisz a fönti hatalmi vétség káros sugarában a kis bűn hamar relatívává válik legfeljebb a nyuszi hivatalig vagy otthon a házmesterig ér el ahol miként az újabban kitiltott cigarettásokat koron túl mindenkit a suttogás vezérel titkon szippantani rekedten kiáltani inkább csak befelé mivel zajodat a megfelelések lojális ihlete úgylis lefedé akár csak a messzire kacskaringózó múltban a zsarnokságokról tanultban mai demokráciában legfeljebb az a sok hogy egyre több párton húzhatnak át a kaméleonok s imígyen tanulnak némileg improvizálni a csordaszellemnek több szálán lehet már pokolra szállni és cinikusan visszaröhögni mivel mindenki odajut a kék égen ugyanis sok a lyuk az ügyetlenek fönt is kiesnének bárhogó akklimatizálódik a változó hitélet

TATÁR SÁNDOR

Pszichoterápiás rehabilitációs...

*Aszal, érlel(?), őriz(!) szanatórium:
még nem, de maholnap tudok zombiul.
Tagolják napjainkat a gyógyszerek
(kellenek, mert tudjuk már, hogy) jó gyerek
-kora annak se volt, aki azt hitte –
s mennyi ifjonc; a legtöbb nincs harminc se...
Mint fonal a guzsalyról, fut az idő:
öregszik az őszinte s a hazudó.
Múlik a nyár, sütkérezik a beteg –
Heuréka? ← ritka az ily baleset.
Bujkálni mely nagy öngól, de belőljük;
feladatok? Hogyne futnánk előlük!?
Megéljük itt a léépülés
vidám oldalát;
őszinte szó? vagy vallomás? Nehéz szülés:
gégédben reked, pedig haj! de mondanád...
Csorbulnak az eszközeim kifele;*

*hiába nógat a doktor: **Ki vele!**
A szó, a szó: bunker marad, hiába –
nem hajlik tőle szét lelked hinárja.
A víz mélyén mélytengeri micsodák
gúnyolják a pancser vadász szigonyát
(Ki tudja, nem direkt céloz-e mellé;
mit tenne, ha Nessie-jét kiemelné?!)
Így vagyok hát, tapogatva homályba':
nem segít a tapasztalat, se lámpa,
a remény fogy, ha az ember veterán;
nincsen szikém magamhoz, se kamerám
– ebből kínos megrekedés ered ám;
Hirdesetek meg, pajtik, a vaterán!*

Revans

– lelkibajomról –

*Én őt diabolizálom,
ő engem debilizál.
A bosszúálló pfujzat!*

Miattadiglan

*mint nyamvadt éndarabok
úgy hullanak...*

*Bármi bárhogy légyen,
Édes Rózsám, tudd azt,
Én vagyok az, aki
Nehéz búban gunnyaszt •
Én vagyok, ki érted
Epekedik egyre;
Véznán, hogy nincsen már
Hasa, se bicepsze •
Én vagyok, ki csöndben
Könnyel párnát áztat;
Máskor, mint számár; bőg,*

Rí s föllármáz házat,
Akinek nappala,
Se éjjele nincsen;
Semmi, mi bús kedvén
Kicsit emelintsen –
Lásd, én vagyok az is,
Ki ír könnyel-vérrel;
Szemtől-szembe szólni
Nem mer (szörnyen szégyell) •
Ki más lenne, mint én,
Kit kerül az álom??
S befelé burjánzik
Panasz-gigabyte-om •
Én vagyok, ki némán
Sóvárog csak, nem szól,
És aki kénjában
Sötét éjben rejszol –
Akinek a világ
Nehéz ólmos égbolt,
Ha virraszt, ha járkal,
Mardosástul félholt •
Reám akasz kodék
Szerelmi pióca;
Nem kap lángra mástul
Ágyékom kanóca!
Bizon' Galambocskám,
Miattad így „élek”:
Szerelmi pojáca,
S bennem avitt lélek.

A világ aránypárokban

*Figyelj ide, csokievő,
aki hagyod, hogy a zöldséges
becsapjon, beszédbe elegyedsz
a rád akaszkodóval, mi
lenne, ha végre felnőnél?
Ha tudnál férfi lenni –
nemcsak az ágyban,*

*mert az a legkönnyebb,
hanem bármikor. Határozottan
mondj nemet az ilyen
felszólításokra! Nem, nem
növék föl, nem leszek férfi!
Vigyázz, mert eljön egy pont,
amikor késő, se felnőni*

*nem mersz már, se gyerekeknek
maradni – őszülni fog
a szakállad, őszül is rég.
Egy kurva benyúl a kabátod
alá, és te halálra rémülsz,
hogy az életedet próbálja ellopni.
Összeszámoltad már, hányan*

*akarnak elvenni tőled, és te hány
embernek akarsz adni valamit?*

Magyarázatok szeretteimnek

*A szeretetet bezártam egy
üvegbe, mint egy időjós-ló
békát. A keskeny üvegnyakon
át megpróbálok mellé fenyőfát
építeni. Kis csipesszel dolgozom,
apró darabokkal: faforgáccsal,*

*fenyőtüskével. A szeretet
éjjel elkezd díszíteni
a félig felépült fát. Minden
üveggömbbe rejt valamit.
Egy szót, egy évet, egy
hiányos emlékmorzsát.*

*Malacot süt, pudingot főz,
eszébe se jut, hogy innen
kiszabadulhatna, végtére is
mindenütt ott van. A szeretet
teszi föl a legjobb kérdéseket,
kapja a leglaposabb válaszokat.*

Tótűz

*Bennem van a pokol. Nem
is tudtam, hogy ilyen közel.
És most, hogy már tudom,
tudok valamit? Elsősorban
önmagamat, ahogy egy térkép
tudja a várost, bár sejtelve sincs
róla. Bennem van a tisztí-*

*tótűz. Szerény. Takarékos.
36 fok. Vagy inkább 36,5.
Nem is tudtam, hogy ilyen
közel van hozzám a tűz.
Nem is tudtam, hogy ilyen
távol van tőlem a tisztaság.
Tűzzel mosok. Mutatnak*

*egy reklámban. Mosószer helyett,
mondom, tegyen tüzet a mosógépbe.
Lángol a fürdőszoba, szétégett
ruhákat teregetek fontoskodó
képpel, aztán megszakad az adás,
a butaság kátránya kenődik belülről
a képernyőre. Mögötte para-*

*dicsomkert, akkora, mint zúgás
a fülben. Talán csak képzelem.*

KÖZELSÉGÁTLÉPÉSEK

Akit ledobtak az emeletről, és aki ledobta

Tábor Ádámnak
„...talán dűnnyögj neki egy új mesét...”

Híre volt a pártállami idők szubkultúrájában. A rejtély áradt a szavaiból. Mint aki az érzéki világon túli igazságok racionálisan igazolhatatlan tudásával rendelkezik. A nyelv, amelyen fogalmazott, egyszerre emlékeztetett a bibliai próféták ostorozó szövegeire és valamiféle avantgárd, csak áttételesen értelmezhető szabad versre. Aki nem tudta megfeleteni, halandzsának vélhette.

Mindig valamilyen nyilvános helyen került eléem. A 70-es és 80-as évek megtúrt vagy tiltott művészeti eseményeinek színhelyén, a késő Kádár-kor állatkerti ketreceiben, ahol a szabadságvágy viselkedésben és áttételes szövegekben kiélhető volt: művelődési házakban vagy azok függelékében, a Fekete Lyukban, a Fiatal Művészek Klubjában, meg azokban a vendéglőkben, ahová a pártállami világot elutasító művészek is jártak.

Olykor formabontó rendezvényen, happeningen is láttam szerepelni, meg a Neurotic, az URH, a Vágtázó Halottkémek rendezvényein. Ebben a környezetben mindenki tudta, ki ő. A vele egykorú vagy nála legfeljebb 10–20 évvel fiatalabb, Budapesten felnőtt nemedékből még ma is sokan emlékeznek rá. A művészek szinte mind, de sok későbbi orvos, mérnök, jogász is, akik annak idején, életük zsenyébb, félkész szakaszában alternatív helyeket és zenekarokat látogattak, lelki fejlődésük érdekében.

A 70-es években, 25 és 30 éves kora között hosszú, sötét, lelógó haj és a hatalmas, tömött körszakáll keretezte az arcát. Magas, erősen hátracsapott homlokát ez elrejtette. Sokáig nem őszült. Amikor a 70-es évek legelején először láttam, még nyomokban felismerhető volt rajta valami fiús harciasság. Mint aki bármikor támadásba lendül. Tekintete szúrós, határozott, kritikus. Vékony felsőtest, lapos has, keskeny, férfias csipő. Annak ellenére, hogy nyilván soha nem edzette magát, testében akkor még volt valami rejtett erő, inasság vagy inkább csak annak tüneménye. Nyúlánk termete az anyjára, Tárkányi Évára emlékeztetett, ő is magas és ösztövért volt, amikor megismertem.

Meg merte magát veretni a rendőrökkel; ez elismerést váltott ki belőlem. Közel két évtizeddel korábban, 1957-ben a letartóztatásom után és a kihallgatások közben engem is vertek. Nem bántam meg, hogy így történt, de nem rajtam, a bátorságomon múltott, ami megtörtént. Nem tudom, mennyire volt képes gyűlölni. Annak alapján, amit később megtudtam róla, nyilvánvaló volt, hogy összehasonlíthatatlanul jobban szenvedett a léttől, mint bárki, akit ismertem. Én gyűlöltem a rendőröket, a kommunista rendszert, minden kommunistát. Ha azonban érzelmeimet a hivatalosságot mélyen megvető művészlelkek előtt ennyire szó szerint („kommunisták”, „gyűlölöm”) megpróbáltam megfogalmazni, nem volt sikerem. Ezek mindent érzékibben fogtak fel. A rendszer túl elvont volt nekik, a rendőrök meg közelebb voltak. Lehet, hogy ha lett volna bennem akkora bátorság meg őrület, hogy megjelenjek egy géppisztollyal a kezemben, és a nekem eső rendőrökkel szemben addig löjek magam körül, amíg le nem terítenek, talán mégis csettintenek egyet elismerésül? Habár erről sose bizonyosodhattam meg, de aligha. Talán az egy Dixit kivéve, inkább beszartak volna.

Töredékek maradtak fenn tőle papíron vagy videón. „Olyan hely, amelynek nincs közepe, s így széle sincs. Itt az idő nem múlik: történik. Egymás mellett többféle tér és idő létezik.” Vagy: „Mi a földi élet célja? Az, hogy ezt a kérdést soha senki ne tegye fel többé.” „A múlt megszépítő messzesége mit sem érne a jelen fantasztikumának nélkül.”

Élőszóban valamivel talányosabb és erőteljesebb volt. Legemlékezetesebb tettei is ebben a formában őrződtek meg. Amikor 1976 körül a kor egyik vezető kultúrfunkcionáriusa azt gondolta, hogy képes a formálódó alternatív művészek világában is érvényesíteni a párt vezető szerepét, eljött a Fiatal Művészek Klubjába egy anketára, és hozzászólt. Markáns vonású, erőteljes felépítésű, határozott beszédű ember volt. Ami utána következett, annak élményét Tábor Ádám korábban már rögzítette. Dixi az első sorban ült, nyomban jelentkezett, és felállva kérdezte:

– Szabad-e itt kérdezni? – Az igenlő válasza azt mondta:

– Köszönöm, csak ezt akartam kérdezni – és leült. Ezzel nem volt vége! Újra felállt, és feltett még egy kérdést:

– Ha be van tiltva az erdő, minek a menedékház?

Tóth Dezső döbbsen arccal meredt rá, mire Dixi hangosabban megismételte a kérdését. Tóth Dezső is felállt – épp egyforma magasak voltak –, és mintegy atyailag, egyben kissé fenyegetően Dixi vállára tette a kezét:

– Ön, ugyebár, képzőművész, fiatal barátom? – Dixi megfogta az államtitkár karját, határozottan lefejtette a válláról, és felelt:

– Sőt! Éppen ellenkezőleg!

Dixi velem szemben is támadó volt, noha nem voltam pártfunkcionárius. Nem tudom visszaadni hozzám intézett, rejtélyesre formált mondatait, mert nem tudtam megjegyezni őket. Nem úgy jár az agyam. Teljesen más volt a nyelve, és éppen ezzel tett eszköztelenné. Abban, amit kevés találkozásunk alkalmával nekem mondott, csak a mélyén meghúzódó, rám nézve elutasító és leértékelő tartalmát ismertem föl. Le kellett volna azonnal írnom, de nem volt annyi lélekjelenlétem. Rosszul éreztem magam tőle, mert valamiben gyengébb voltam nála. Ki tudta váltani a büntudatomat. Tényleg az lennék, aminek tart?

Mindig csak néhány percig tartott az egész. Szinte nyomban mondott valamit, ami a helyzettel látszólag egyáltalán nem függött össze, de felfogtam, hogy rólam beszél, nekem mondja, ez a véleménye rólam. Azt, amit abban a szempillantásban, hogy meglátott, észlelt és gondolt. Honnan tudhatta? Nem gondolhatok másra, mint hogy már az arcom, a testtartásom alapján belém látta azt, ami ebből számára következett. A kinézetem elárulhatta, hogy eleve más a „stílusom”, mint azoké, akik között otthon volt, és akikkel fél szavakból megértették egymást. Hát még, amikor megszólaltam! És azonnal összemostott azzal a tágabb világgal, amelyet elutasított. Amelybe egyaránt beletartozott a pártállam meg a polgári lét. Hisz azoknak is más volt a „stílusa”. Nagyon kellemetlen volt, hiszen a pártállamot én is elutasítottam. A rend nélkül meg bajban éreztem volna magam.

A metaforikusan kifejezett gúnyt és lenézést értettem meg. Megalkuvó, ezért elég hitvány alak, mert bizonyára dolgozom, nyilván viselkedem, feltehetően törekszem, és igen: pontos akarok lenni. Egy gépészmérnök! A végzettségemről ugyan fogalma sem lehetett, de mintha azonnal felismerte volna. Ahogy rasszista a másikban a zsidót. A rendesség csak álca rajtam, ezzel csak hozzájárulok a gyalázathoz, ami körülvesz. És nyilván gyáva vagyok, hiszen nyoma sincs annak, hogy nyíltan szembeszegülnék. Ha még tudta volna, hogy egészségesen akarok meghalni, naponta, felébredés után egy órát tornázom, kerékpározom, evezek, síelek!

Véleményét – a látomássá homályosított igazságot – ennél sokkal szellemesebben fogalmazta meg, nem olyan földhözragadtan, ahogy az bennem rögzült. Szinte körbelőtt a szavával. A metsző gúnnnyal. Lesújtott, és irigyeltem. Bár tudnék neki hasonló nyelvi színvonalon válaszolni!

A becsületem megmentése érdekében a magam értelmező módján nagyjából mindig tudtam felelni neki, de mindkettőnk számára egyértelmű volt, hogy ez nem igazi válasz, hanem gondolatokból formált pajzs. És a szemében talán nevetséges is, mert racionális. Nem tudta ugyan áttörni az önvédelmemet, de semmiképpen sem érezhette úgy, hogy jól meg is választam neki. Hiányzott megfogalmazásaimból a „stílus”. Nem is lettem volna elég bátor hozzá, hogy igazán megválaszoljak, mert a büntudatomtól, melyet a szavai bennem ellenállhatatlan erővel keltettek, nem voltam független.

Hiszen eszembe se jutott, hogy épp én lennék a jó. Arról is volt már tudomásom, hogy nem kifejezetten szerencsés gyűlöletben felnőni, még ha a gyűlöletem nem közeli személyekre, netán családtagokra, hanem elsősorban a politikai rendszerre, a világ megváltásának baloldali eszményére, erre az eszement célra, vele a kommunistákra irányul is. Mélylélektani olvasmányaim alapján nagyjából azt is sejtettem, hogy eme elvont gyűlölet mélyén személyesebb, kora gyerekkori problémáim húzódnak meg, melyeket csak nehezen tudok az érzelmeimtől függetlenül tárgyasítani. Ahhoz, hogy ez valahogy mégis sikerüljön, és ne essem áldozatul saját magamnak, semmiféle „stílussal” nem téveszthetem meg magamat. Ezért másokat se nagyon tudtam volna valamiféle „stílussal” kábítani. Nem alakult ki a gyakorlatom.

Hozzá képest kétségtelenül sokkal óvatosabb voltam. A gyűlölet és az óvatosság jól megfér a lelkemben. Az utóbbit ismerhette föl csalahatalatlan biztossággal. Azt az embert, aki vigyáz magára. Akinek jelent valamit a villanyszámmla, és elképzelhetetlennek tartja, hogy ne legyen rá pénze. De ilyenből tizenkettő egy tucat. Talán az akarásomat észlelte még. Meg a szándékot, hogy mindig kész vagyok ítélkezni? És ez őt különösen támadóra hangolta. Akárcsak a rendőrök, akik láttán nyomban késztetést érzett arra, hogy provokálja őket. De azok is nyomban beindultak, ha megpillantották. Összetévesztett másokkal? De miért nem inkább hülyének nézett, akit észre sem vesz? Ez logikusabb lett volna! Én nem akartam olyan lenni, mint amilyenek ő látott. A köztünk fennálló „stílis” szakadék következtében mégse magyarázhattam ezt el. Képtelen voltam vele normális beszédhelyzetet kialakítani. Mások tudtak. Azóta is szinte tapinthatóan érzem magamban a képességeim határait. A fogságomat, akármennyire is „meghitt” valami ez.

Később megtudtam, hogy nem csak velem volt a maga módján ilyen kíméletlen.

Dixi ösztönlényének a rendőrök bizonyára közelebb eső céltárgyak lehettek, mint az általuk védett kommunisták és eszméjük. Valószínű, hogy ha úgy próbált volna gondolkodni, ahogy én, hamarabb behalt volna. Vagy öngyilkosságba menekül. Nem volt más eszköze arra, hogy megőrizze a lelki egyensúlyát, mint a csavarossá szublimált észjárás. Ő így oldotta meg, én meg a logikával (vagy amit annak hiszek). Eszköztelenek voltunk egymással szemben. Akár két süket.

Csak nagyon lassan jöttem rá, hogy nem mindenki ugyanazért utasítja el a pártállami világot. Sokáig nem ismertem föl, hogy sokan azok közül, akik körülöttem akkoriban a „stílusban” megnyilvánuló élvezetes lázadást, az avantgárd irányzatokat, a provokatív művészetet képviselték, hajlottak arra, hogy a világ megváltható, csak nem úgy, ahogy azt éppen rájuk kényszerítik. Ez többnyire akkor derült ki, amikor ebből a környezetből néhányan illegálisan elhagyták az országot, és Nyugaton szinte nyomban a szélsőséges új baloldaldalhoz csatlakoztak. Akkor ez volt a világszellem. Ez mára megváltozott. Egy részük most talán újnáci lenne. Amíg ez a szög ki nem bújít a zsákból, lehet, hogy csak Dixi érezte meg, mennyire idegenszerű lehetek ebben a lázadó környezetben?

Többnyire ő kezdeményezett. Valahányszor találkoztunk, nyomban láttam a szemén, hogy felismert. Mint egy alkalmas médium. Ehhez kellett bizonyos közelség. Úgy négy-öt méter. Ha ezt átléptem, kiváltottam a feltételes reflexét. Megszólalt, és képletes szavaival végigvert rajtam.

Idegen kutyák vannak így egymással. Ha valamelyik netán elvétí, és véletlenül egy

bizonyos távolságnál közelebb kerül a másikhoz, akkor minden átmenet nélkül egymás torkának esnek. Megéltem ilyet, amikor Kenedi Jánossal túráztunk a Gyalui-havasokban, és velünk volt Kenedi airedale terrierje, Buszter. Ereszkedtük lefelé az egyik prealpin legelőn egy birkanyáj irányába, remélve, hogy majd megpillantjuk valahol a pásztort, aki útbaigazít. Helyette csak egy méteres, hatalmas kuvasz fogadott a nyáj felső szélén. A városi viszonyokhoz szokott Buszter nem akart feltétlenül ismerkedni, mert ebben az alpesi vadonban ösztönösen nagyon óvatossá vált, de nem volt még igazi gyakorlata. Talán, ha egy centiméterrel vétette el a távolságot. Ennyivel került közelebb a kelleténél a másikhoz. Mintha azon a ponton, ahol a két állat tartózkodott, felrobbant volna a téridő. Két, hatalmasra tátott, fehér metsző- és szemfogakat kivillantó száj. A torok mélyéből előtörő, dobhártyarepesztő hangorkán. Az összehúzott szemekből tüzelő tekintet. A barna, szögletes fejű terrier éppen hogy csak védekezni volt képes az energialökettel szemben, amely a fehér, vastag bundájú kuvasz részéről érte. Ha nem rettentettük volna ordítva vissza, bizonyára átharapja Buszter torkát. Napokig véres volt a nyaka.

Egyetlen esetben tudtam vele rövid ideig normálisan beszélgetni. Még a hetvenes évek második felében. Ültük valamilyen sivár terem valamelyik sivár asztalánál, és nekem sikerült megemlítenem egy kérdést, amely egész életemben nagyon mélyen érintett és érint. Valószínűleg ennek az érintettségemnek a hevességét fogta fel akkor egy pillanatra. Hirtelen látható volt számára a bennem levő indulat. Megérezhette, hogy van tréfát nem tűrő gondolat, mely hitelesít. Erre vágytam is, hogy ilyen formában felismerjen, és akkor véletlenül sikerült.

Arról van szó, hogy ésszel nem tudtam és ma sem tudom felfogni, miért kisebb probléma a baloldaliak és liberálisok szemében egyaránt a kulturális elnyomás, mint a gazdasági vagy a politikai. Hogy miért nem annyira nyíltan megfogalmazott gyalázat a körükben a nemzetállami kényszerasszimiláció, amely körülöttünk zajlik. Nekem nem az volt a problémám, mint az akkor még meglehetősen rejtőzködő „népben, nemzetben” gondolkodóknak, hogy a magyarok egy része nem „magyar uralom” alatt él. Semmi közöm sincs a „nemzetiekhez”. Engem az foglalkoztatott, hogy a szomszéd államokban kulturálisan nem egyenjogúak a magyarok. Hiszen a nyelvük nem államnyelv.

Valami ilyesmit sikerült abban a pillanatban kifejezésre juttatnom. Rövid, kegyelmi állapot volt, hogy ezt a körülményes dolgot valahogy kinyögttem. Ott ült velem szemben, nem gúnyolódott. Mesélni kezdett arról az időről, amikor apja rokonainál volt a Felvidéken, Lőcsén. Mint okos apa a hülye fiának.

Hogy micsoda egy belterjes társaság volt! Ezek a magyarok ott, kizárólag egymás között éltek. Zárányvilág. Ahogy csak fikázni tudták a szlovákokat maguk körül. Ahogy alságosak voltak, a természetes emberi gesztusokra képtelenek. Ahogy bezárkóztak a maguk magyar világába. Minden csak mint magyar létezett. Elviselhetetlen volt számára az ott töltött idő, el kellett onnan menekülnie, annyira értelmetlen, silány és rossz volt a körükben. A nippjeik az ebédlők almáriumainak polcán, az üvegezett ajtócskák mögött az edények meg az üvegpoharak. Ültek a fotelekben, fecsegték, csak járt a szájuk a megposhadt semmiről.

Lehet, hogy próbáltam magyarázni, de inkább csak utólag rekonstruálhatom, amit válaszolhattam volna. Hogy mit számít a hülyeség. Az embernek nem csak arra van joga, hogy okos legyen. A kulturális elnyomás akkor is gyalázat, ha hülyéket ér. Meg nem véletlenül ilyen hülyék, hiszen esélyük sincs, hogy a saját nyelvükön egyenrangúan vegyenek részt a politikai életben. Nemcsak azért, mert most éppen pártállam van és kommunisták, hanem korábban, a polgári csehszlovák nemzetállamban sem. Ha mondtam is neki efféléket, nem hatott rá a logikus, elvont szöveg.

Nem volt folytatása. Teljesen elfelejthette a legközelebbi találkozáskor.

Egyszer tudtam csak ilyen helyzetben valamit megválaszolni, de nem neki, hanem Erdély Miklósnak. Ő nem viselkedett ironikusan velem, nagy belső bizonyosságtudat

uralkodott a fejében, könnyen elfogadott, de a gondolkodással ő sem tudott sokra menni, noha ő is átlátott rajtam. – Neked fel kell futni egy nagyobb fordulatszámra, hogy ki tudjad fejezni magad! – mondta barátságosan. Mentünk este a sötétben a Kárpátia sörözője felé a Kossuth Lajos utca felől, és valamivel kapcsolatban azt mondta: „a langyosakat kiköpi a szájából az úr”. Nyomban magamra vettem. A török hódoltság idején készültek olyan metszetek, melyeken a háttérben valamilyen templomtornyos város látszik, az oda vezető széles szekerút elején pedig többnyire nagy termetű, bő kaftánt viselő, turbános török magyaráz valamit egy vékonyabb, nála valamivel alacsonyabb, kurucos öltözetű magyarnak vagy egy fehér gatyás, kalapos, pipázó parasztnak. A török magyarázat közben az ilyen képeken általában a magasba tartotta a mutatóujját, mint aki éppen erkölcsi prédikációt tart a pogánynak. Hát ilyen volt abban a pillanatban ez a szörnök, fekete szakállas, kopasz, mindig sötétbe öltözött, vajákosan beszélő, alacsony Erdély, ez a törül metszett „konceptes”, posztmodern gondolatművész. Amikor ezt a szentenciát mondta, ilyen török korabeli metszet jelent meg a lelki szemem előtt azzal a rohadt feltartott mutatóujjal. És mert ezt a szentenciát már máskor is hallottam tőle, és volt időm korábban már felkészülni rá, morzsolgatni a lehetséges válaszokat, már készen voltam a felelettel. Visszakézből odavágtam: „Ez igaz. De a forrókat és a jéghidegeket a szájába se veszi!” Ekkor, életemben egyetlen alkalommal nem találta meg a frappáns választ.

Akik barátkoztak Dixivel, bizonyára érteni vélték őt. Mások kiröhögtek. Néhányan átláttak rajta, a maguk módján irtalmatlanul helyre tették. Ahogy Petri az *Egy szigorúan ellenőrzött klub* című versében: „Ott ültek éjjel kettőig Dixi és Lukács Mari, / a művészet-akarás eme szerencsétlen kárvallottjai...”

A 80-as években kezdett már láthatóan is tönkremenni. Ivott, ordítozott. Mint aki képtelen ellenállni a benne működő láthatatlan genetikai programnak. A szakáll fokozatosan rövidült, majd eltűnt, hosszú feje majomszerűvé vált, a haj már nem takarta el a magas, hátracsapott homlokot, a szemöldök vastagabb, sűrűbb, a fülek elállóbbak lettek, az orrcsúcs húsosabb, a száj szélesebb, majd teljesen megkopaszodott, csak a tarkójáról lógott le a hosszú haj. Később, a teljes leromlottság állapotában már nem találkoztam vele. Mondták, hogy a kitett kukából táplálkozott. Jobb is, hogy ezt nem láttam.

Dixi túlzott közelsége bizonyos emberekre kifejezetten halálos veszélyt jelentett. A feleségét csak messziről láttam, egy-két alkalommal. Fel nem foghattam, hogyan képes vele együtt élni, három gyereket szülni neki. Láttára csak menekülőre tudtam fogni. Lehet, hogy Dixi nélkül se bírta volna ki kiegyensúlyozott lélekkel az életet, de Dixivel bizonyára sokkal hamarabb és sokkal súlyosabb megpróbáltatások érték. Nem volt képes velük megbirkózni, pedig pszichológus volt. Hogy mi minden történhetett köztük részleteiben, ez olyan lehet, akár a rémálmaim. Hazatérve a részegsége, az üvöltései. Az érzelmek tántorgó kettőse a gyerekek előtt. Tárkányi Éva a barátnőinek egy idő múlva emlegetni kezdte, hogy ez így nem megy tovább, valamit tenni kell, de nem ő tett valamit. A sokszor ellátatlanul maradt csecsemők feltűntek másoknak is, és egy időre csecsemőotthonba kerültek.

Amikor Pauer Gyula már ismert szobrász volt, és pénzt is tudott keresni, a régi lakását a legidősebb, akkor 16 éves fiára hagyta egy Egyetem téri ház ötödik emeletének üvegezett műtermébe. Ismertük egymást Pauerrel a Csáji Attila festő által szervezett Szüreenon csoport megalakulása óta, amelynek ő is tagja volt. A Kassák Művelődési Házban rendezett első közös kiállításukhoz bevezetőt is írtam. A beköltözés után hívtam, hogy járjak fel hozzá beszélgetésekre, többen szoktak lenni nála. Henrik fia fiatal korában szép volt, de ez nem volt elég ahhoz, hogy művész legyen. Ahogy később olvastam, Pauer helyeselte, hogy Dixi Henrikhez költözött, biztos jó hatással lesz a fejlődő szellemére. Henrik egy év múlva már otthagya az iskolát, tíz év múlva, drogos múlttal maga mögött, halott volt. Belehalt a szabadságba. Pauer magából indult ki, azt hitte, a fia is úgy lesz vele, mint ő. Nem így volt. Csak ő volt erős, apaként is, művészként is, de még akkor is, amikor leitta

magát. Neki meg se kottyant ugyanaz a szabadság. Még egy diktatúra körülményei között sem. Őt is zavarta, hogy Dixi – már nagyon leromlott állapotában, mindenhol kikopva – feljárt hozzá, és miközben neki dolgoznia kellett másokkal együtt valamelyik nagyobb megrendelésen, Dixi gúnyolódott velük, ócsárolta a dolgosságukat. Ilyenkor pénzt adott neki és elküldte, de nem igazán szívta mellre. A fia halálát is tárgyilagosan kezelte. Ilyen, ha valaki lelkileg nem bírja a terhelést.

*

Tárkányi Évát Hornyánszky Gyula kopott, képekkel telezsúfolt lakásában ismertem meg. Két, egyformán hórihorgas ember. A megismerkedésünk idején még – az ötvenes évek közepe óta – együtt éltek, nem sokkal ezután ért véget a kapcsolatuk. Hornyánszkyval meg Papp Oszkár festő Pasaréti utcai lakásában találkoztam először.

Számtalan, szénnel készült, erős kontúrvasú, többnyire fekete-fehér rajzán szinte mindig csak emberi arcok vagy meztelen emberi testek jelentek meg. Az otthonában többek között Tárkányi már öregedő, keszeg, de formás alakját is felismertem az aktokon. Egész sorozat volt róla. Hornyánszkyt elementáris anatómiai érdeklődés vezérelte. Átütő, a „vadakra” emlékeztető erő sugárzott az általa megrajzolt testekből. Teljesen elszigetelten élt a magyar képzőművészettől, akkoriban, amikor megismerkedtünk, alakultak csak ki személyes kapcsolatai a nála jóval fiatalabb, a 70-es években formálódó neoavantgárdokkal. De nem hatott rájuk. Ők se rá. Tiszta, szikár, kemény ember volt, semmiféle engedményt nem tett a hivatalosságnak. Nagyon jókat tudott mondani a létezésről, a képekről. Nyersen, tömören fogalmazott, metaforák nélkül. Vékony ajka, befelé eső szája volt, talán a fogak hiánya miatt is, de mint aki ezzel is jelzi, megvan magában, nem szorul másra. A nemiség lehetett az egyetlen igazi kapocs kifelé. Éva tehát nem volt véletlen. A *Valóság* folyóirat szerkesztősége segítette, ott szerették őt.

Hornyánszky egyszer Papp Oszkárnál, mindannyiunk szeme láttára, saját kérésére, tíz perc alatt a fekete filctollával lerajzolta akkori szerelmemet. Ahogy a semmiből egyre markánsabb vonásokkal megjelent Gyöngyvér arca, és megmutatta benne a szomorúságra való rejtett hajlamát, lenyűgözött. Mintegy védekezésül mondhatta utána Papp Oszkár, hogy neki más képe lenne Gyöngyvérről.

Tárkányi Éva 1945 utáni életének színhelyei a belvárosi presszók voltak. Nem szerettem ezeket a természetlen üldögéléseket. Nagyon vágyom emberek közé, akár úgy is, hogy csak hallgatom őket. De egy idő után feszengeni kezdek a saját hallgatásom miatt, mert nem tudok mit mondani azokról a hétköznapi kérdésekről, amelyek a presszók világának népét általában foglalkoztatták. Pedig még a pletykákat is szerettem hallgatni, de nem tudom kiegészíteni őket az én „jelentéseimmel”. Ha meg olyasmit találok mondani velük kapcsolatban, ami engem foglalkoztat, érzem, hogy néhány pillanatig szinte megállnak a fogaskerek, hogy aztán minden folytatódjék, de anélkül, hogy kapcsolódnék ahhoz, amit mondtam. Ez aztán annyira nyomaszt, hogy – noha még maradnék – elmenekülök. Nagyon érzem és bosszant, ahogy menekülök, lehet, hogy mások elől ez rejtve marad.

A *Vigília* asztaltársasága volt az egyik olyan hely, ahol jól éreztem magam, nem kellett egy idő múlva menekülőre fognom. Abban a baloldali, kommunista politikai katatóniától áthatott, mindenütt az akadályoztatás és a tiltás deszkázataival körülzárt világban e társaság a lelki otthonom volt, a kialakulásától, 1966-tól a létezése végéig, a 80-as évek legelejéig. Éva előbb-utóbb összefutott velünk, lehet, hogy hívtam is.

Az asztaltársaság feje Doromby Károly, a havonta megjelenő *Vigília* katolikus folyóirat akkori mindenese, később főszerkesztője volt (ahogy Weöres egyszer egy nyugatnémet író barátomnak mondta: „Der Knecht von Vigilia”, a *Vigília* cselédje). A kevés nem hivatalos asztaltársaság egyike voltunk a városban. Volt hivatalos is, az *Élet és Irodalom* című

hetilapé, de oda a befutottak jártak, nekik látszólag nem volt félnivalójuk. Doromby fogalmazta meg a sikeresnek bizonyuló taktikát: a teljes nyíltságot, nem szabad semmit sem titkosan tenni, ami csoportos. Ez nyújtott védelmet, mert mindent tudni lehetett rólunk. Ordított, amit csináltunk. Hogy asztal körül, mindenki által meghallgathatóan irodalomról, élményekről, vágyakról, a többi emberről beszélgettünk, és olykor, főleg én, elég hangosan szidalmaztam a rendszert. Volt internáltként nagyjából biztonságban voltam, mert akik megfigyeltettek, azoknak nem jutott eszükbe, hogy beszervezzenek: leírtak mint eredménytelent. És mert Dixivel és társaival ellentétben nem szerettem sokáig fennmaradni, éjszaka nem sok okot adtam arra, hogy igazoltassanak. 1966 és 1975 között nem volt munkahelyem, műszaki fordításokból éltem, nem rosszul, és a baráti körömon kívül eléggé megfontoltan viselkedtem.

Amikor Tárkányi Éva ránk talált, éppen a Bajtárs étteremben tanyáztunk a Veres Pálné utca elején, a Belvárosban. Akkor már nem az az összeköpködött csehó volt, mint korábban, melyet a szakadtak és iszákos értelmiségiek annyira kedveltek, hanem egy, abban a pártállami világban barátságosnak és meghittnek számító kis vendéglő. És ami fontos volt, zene nélkül. És Döncivel, a feltehetően nem belügyes pincérrel, aki a New York kávéházból jött át, a korábbi helyünkről. Persze az is lehet, hogy az ellenkezője igaz, és azért kezdett a Bajtársban dolgozni, mert a belügy oda irányította. Akárhogy lehetett is, kedvesen viselkedett velünk, megértően, pedig nem mi voltunk borraivalós vendégek. Szerdánként elég nagy élet zajlott az egyik boxban elfoglalt asztalunk körül. Részben még nem érvényesülő, legfeljebb a *Vigiliában* publikáló írók (mint akkor én), részben ismertebb, de számunkra tiszta emberek, Erdély Miklóstól Mészölyön át Pilinszky Jánosig sokan és rendszeresen megfordultak a körünkben. Amikor rövid ideig, talán kedvet kapva attól, hogy én filmkritikákat írtam a *Vigiliába*, Nadas Péter színházkritikákat írt a lapba, egy-kétszer még ő is eljött.

Éva barátságos volt velem. A maga módján, hiszen mély, az ösztönelete által kíméletlenül meghatározott belső program vezérelte. A rokonszenv nála nagyon sajátosan érvényesülhetett. Személyiségét rendíthetetlenül dolgában egy rinocéroszhoz lehetne hasonlítani. Az a mondén, az egykori felső tízezer által folytatott nagyvilági élet a Moulin Rouge, a kaszinók és a gazdag polgárlakások, strandfürdők és nyaralóhelyek között, melyben 1944-ig örökölt vagyona révén elmerült, már visszahozhatatlanul megsemmisült. Az ingatlanjait (például a Balettintézet épülete is az övé volt az Andrassy úton) államosították, más jövedelemforrása és vagyona is semmivé vált. Neki 1947–48 után az államszocialista világban kellett megőriznie az érzéki kiélés korlátozatlan szabadságát. A diktatúra keretei között, amelyben többet senki közember nem utazhatott kedvére külföldre, nem lehetett sok pénze (és ha még maradt vagyona, azt jól tette, ha gondosan titkolta). Az általa elementáris erővel igényelt szabadság megvalósítása meglehetősen rejtett, szürke, másoknak már szinte láthatatlan keretek között volt csak lehetséges. Csak valami bútor maradhatott meg, ezzel rendezte be a lakását. Hallomásból tudom, azoktól, akiket Dixi magával vitt, amikor pénzt kérve az anyjához ment. Csak ezért érintkezett vele. Egy fehér bútorok és tüllfüggönyök alkotta kislánybudoár.

A magyarok a társasági életben találkozáskor általában összecsókolódnak, különösen a nők. Van olyan, hogy nő és férfi is így tesz, pusztán a kölcsönös barátság okán. Ezt általában kerültem. Nekem akkora jelentősége volt a testi érintkezésnek, hogy az ajkaimmal egy nő arcához érni nem tudtam pusztán az üdvözlés gesztusaként. Túlságosan közel lapult mögöttem ugrásra készen az érzékiség. Az meg nem járt bárkinek, akármennyire is szerettem volna tágitani a mozgásteremet.

Ráadásul Tárkányi Éva riasztott. Akkor is, amikor még nem tudtam, hogy Dixi anyja. Amikor később megtudtam, szinte elhessegettem magamtól ezt a tudást. Időnként teljesen el is felejtettem. Mint aki nem akarta megjegyezni. Túl sok volt. Amiről viszont tudtam, hogy riaszt, az a szikársága, a bőre volt. Akkor, a hetvenes évek elején már több mint

ötvenéves lehetett, én meg harminc-egynéhány. Egy porcikám se vágyott nálam idősebb nőre. Nem anyákat kerestem magamnak.

Az arcán már megjelent némi ránc, nekem, az én koromban ez is sok volt. Vékony, magas és karcsú alakja bizonyára még szép lehetett, meztelenül szinte biztos. Ezt azóta, hogy én is voltam később 50 meg 60 éves, és ebben a koromban megtapasztaltam a nemzedékem nőit meztelenül is, tudom: a bőr felszíne, a test bizalmas közelségében még minden bársonyos, és lüktetni kezd tőle az ember. Mindezt Tárkányival a megismerkedésünk idején, a korkülönbség miatt képtelen lettem volna átélni.

De ami valójában riasztott, nem a kora volt. Mert volt olyan, hogy idősebb nőben felismertem, megéreztem az érzékeny vonzó lényt. De akkor annak épp olyannak kellett lennie! Tárkányi Éva esetében ez egyáltalán nem volt így. Valószínűleg szépsége teljében se lett volna így. A lénye riasztott. Holott kezdetben még semmit sem tudtam róla azon kívül, hogy nagyon biztosan mozgott, nagyon szabadon beszélt, és sok mindent nagyon látszott tudni. Elég borzasztó még most is bevallanom egy másik emberről, aki legalábbis jóindulatot érzett irányomban, hogy valami miatt piszkosnak éreztem. Nem tisztának, ez pontosabb. Pedig holtbiztos, hogy egy olyan ember, mint ő, akinek annyira fontos az, és annyira tudta mindig, hogy azt akarja, nagyon tudott ügyelni magára. Pontosabban: ő ennek volt a tökéletes szakembere. Talán ezért volt, hogy amikor megtudtam, Dixi anyja, ez már túl sok volt, és ezt a tudást időnként sikerült annyira hártanom, hogy el-elfelejtettem. Dixiről soha nem mertem kérdezni. Halálos félelmet éreztem volna a gondolatára is, hogy rákérdeszek.

Lehetett a harmadik vagy negyedik bajtársbeli látogatásakor. Megyek befelé a bokszok között az asztalunkhoz. Éva megpillant, elindul felém. Örül. Derűs, baráti az arca. Talán nem is kifejezetten miattam. Egyszerűen csak jól érezte magát. Emberek között volt, elemében. Nyilván nekem is megörült, amikor megpillantott. Épp állt valakikkel a két bokszor közötti térben. Kis fordulatot tett, felém indult, majdhogynem széttárta a karját, hogy egyben át is öleljen, amikor megcsókoljuk egymás arcát, ahogy ez társaságban, barátok között természetes. Nem akartam ellenállni. Ha az akaratomon, az elszánásomon, az udvariasságomon, a könyörületemen múltott volna, arcon csókoljuk egymást. Már ott is volt. Már arc és arc. Már csak egy centiméter, aztán már annyi sem. Abban a tizedmásodpercben, amint a közelség végtelen kis távolságra csökkent, amikor a két arcelet már csak a szemmel nagyobb távolságból láthatatlan csillószőrök választják el egymástól, hirtelen, anélkül, hogy bármi befolyásom lehetett volna rá, abban a villanásnyi, végtelenül rövid időpillanatban csak a teljesen meztelen lelkemmé váltam leplezetlenül. És visszarándultam. Az arcomat rántottam vissza. De mintha az egész testem rándult volna vissza. Pedig nem akartam. Kétségbe ejtett volna, hogy egy ilyen meghitten közeledő embert megbántsak. A közeledésében volt valami gyermeki öröm is. De az is lehet, hogy csak azért élem meg így, hogy még jobban fájjon.

Pontosan, szakszerűen, gyakorlottan reagált. Kifejezte a százszázalékos realitást. Megfogalmazta a puszta tény. Hogy ez egy ellenőrizhetetlen, öntudatlanul bekövetkezett, elutasító gesztus. Szinte szó szerint így: hogy valaki valakit testileg elutasít. – Az egész testeddel visszarándultál – szögezte le tárgyilagosan, akár egy anatómus. Valaki valamit nem akar, és ennek nem lehet parancsolni. Mert az ember a testének, az érzékeinek nem parancsol. Amit a teste, az érzékei megkövetelnek, az ellen nem lehet semmit sem tenni. És akkor ezt nem lehet erőltetni.

Nem tudhatom, hogy valaki, miután fegyelmezetten végrehajtja, amire tapasztalatai nevelték, amikor magára marad, este, sötétben, nem sírja-e el magát egy pillanatra. Azt hiszem, az ő esetében ez nem történt meg. Ez a tárgyilagosság, amire teljesen természetesen, nyugodtan, szinte érzelemmentesen képes volt. Ijesztő. És szánni való.

Utána barátságosan beszélgettünk. Később néha másutt is láttuk egymást. Nem volt semmi probléma.

Néhány év múlva felfedeztem, hogy Alsóörs szélén, már az üdülőktől jócskán távol

Káptalanfüred felé, a szőlőkben van egy feltűnően nagy, élénk piros cseréptetős ház. A szőlőktől és szőlők között elszórt fáktól alig látszottak a fehérre meszelt falak, de a tetőzet az erős színével feltűnő volt. A testvérem nyaralója Alsóörs szélén feküdt, a lapos tetejéről, ahol meztelenül napoztunk, elég jól láthattuk a távolban ezt a házat. Nem sok idő telt el, és a kíváncsiságom odavezetett. A harmadik vagy a negyedik alkalommal, ahogy megközelítettem megint az épületet a szőlősorok között, észrevettem, hogy ezúttal vannak benne. Nem tudtam megállni, meg akartam tudni, kik azok. Különösen azért, mert azoknak, akik ebben a házban tartózkodhattak, Alsóörs többi részén soha nem volt semmi nyoma. Mintha kizárólag csak itt léteznének meg ott, ahonnan jönnek, és ki tudja, hová tűnnek el megint, Pestre vagy máshová. A szőlők között a hegy felől, hátulról lehetett inkább megközelíteni a házat. Amint megkerülve a Balaton felé néző oldalához, majd a kitárt sötét kapus bejáráthoz értem, bent megpillantottam Tárkányi Évát meg egy férfit.

Megörültünk egymásnak. Bemutakoztam a férfinak, beszélgettünk. Ettől kezdve sokszor felkerestem őket. Volt úgy, hogy a feleségemmel együtt. Néhányszor, a rövidebb látogatásaim alkalmával az egyik, akkor 5 év körüli lányunkat, Zsófit is magammal vittem. Tárkányi meglehetősen mozgékony volt. Kétrészes fürdőruhájában, barnára sültlen kifejezetten könnyed. Mozgásában, hajviseletében volt még valami fiatalos dinamizmus és főleg határozottság. A jó társalgó viselkedésében pedig nemcsak a gyakorlatot, hanem a mögötte rejlő élmények gazdagságát is érzéklni lehetett. A lányom nyomban észlelte, hogy Tárkányi lábán aranyozott, rendkívül elegáns szandál csillog. Zsófi pontosan felfogta, milyen értékes, társaságbeli holmi. Attól kezdve Tárkányi Éva az „aranyszandálos nő” lett.

A férfi tulajdona lehetett ez az egykori, felújított présház. Tárkányié semmiképpen, koldusszegény volt már. Takarítani idővel szemmel láthatóan jól megtanult. Mozdulatai határozottak voltak, amikor valamit odébb tett, rendbe rakott.

A parasztos épület, a viszonylag sötét szoba a kis ablakokkal, a középen álló egyszerű, nagy asztal és Tárkányi között rejtett, az idegenség okozta távolság feszült. A jelen, a nap apró eseményei, a találkozás élményei, a megnyilvánuló életerő, az élet pillanatnyi édes-ségének mindent elsöprő, az érzékeket és gondolatokat elfoglaló ereje miatt ennek hatása nem jelenhetett meg a tudati felszínen, mert akkor elterelt volna minden figyelmet arról, ami éppen volt, és előre nem látható, minden haszon, kellemesség és bizonyosság nélküli következményekkel fenyegetett volna.

Olyankor, ha a feleségemmel együtt mentünk át, hosszan beszélgettünk. Egy ilyen alkalommal főzeléket tálalt. A férje vagy élettársa jó étvágygal, belefeledkezve elég sokat evett. Egy idő után Tárkányi véget vetett a dolognak: „Már két kiló főzeléket megettél, János! Többet nem ehetsz!” János megtermett, arányos testű, sötét hajú férfi volt, nem értelmiségi, nyugodt idegzetű. Taxisóforként dolgozott. A háborúban a magyar légierő tisztje. Mesélt a Balaton körüli elhárító harcokról, ittam a szavait. Élőszóban hallottam tőle az Olaszországból felszállt szövetséges légi hadsereg mozgásának szakszerű magyarázatát. A dél-olaszországi repülőterektől 1944-ben olyan hosszú ideig tartott az út az Adrián, Dalmácián, Horvátországon és Szlavónián keresztül Magyarországra, hogy a korabeli, csak vizuális és iránytűn alapuló navigációs körülmények között a több száz repülőerődből és kísérő vadászokból álló amerikai-angol légi hadsereg pilótái épp hogy nem vették el a Dunántúlt. Az egyetlen nagyobb tereptárgy, melyet az 5000 méteres magasságból a ködben úszó földfelszínen még egyértelműen fel lehetett ismerni, a Balaton volt. Ézért a szétszakadozott kötelékek, megrakodva a sok bombával, a tó fölött keringve szedelődzködtek megint össze hadrendbe. Utána többnyire a Szőny környéki olajfinomítókat bombázták, majd a Duna vonalát és a Vörösvári-völgyet követve Budapest fölé repültek.

Ézért alakultak ki mindig a Balaton fölött a légi harcok. A magyar és német elfogó vadászok ekkora erővel szemben a háború közepétől kezdve már tehetetlenek voltak. Legfeljebb akkor volt némi esélyük, ha ráakadtak egy-egy még magányosan szálló, a

zömtől leszakadt bombázóra, de ezzel szemben se mentek sokra, mert többnyire mindig volt körülötte fél tucat elhárító vadász. – Kész öngyilkosság lett volna, hogy egy bizonyos közlést átlépjén velük szemben az ember – foglalta össze a dolgot János.

1944 nyarán a szüleimmel a bombázások elől a várostól északra, a hegyvidék szélén fekvő Pilisborosjenőre költöztünk, csak apám maradt a városban dolgozni. A falu Buda felé eső szélén, az egyik ház padláslepcsőjének tetején ülve sokszor néztük a távoli színjátékot. Az Üröm felé elhúzódo földéken a szétszórt, beásott állásokból az ég felé nyúltak a légelhárító lövegek hosszú csövei. Időről időre rövid sorozatokat ugattak fel, az irdatlan magasságban fehér robbanás pamacsok keletkeztek a szálldosó fekete pontok és a belőlük eredő, egymást összevissza keresztező kondenzcsíkok között. Csak egész távol láttam nagy ritkán néhány, viszonylag meredeken lefelé vezető, a légmozgástól lassan szétszakadozó sötétebb csíkot, a találat után lezuhanó gépek nyomát. A messzi városból függőlegesen fölfelé szálló szürke és kékes füstoszlopok jelezték a bombatalálatokat. Tudtam, hogy apámnak ott kell valahol lennie abban a pokolban, de nem tudtam elhinni, hogy meghalhat.

János később, Budapest ostroma idején éjszakánként az utánpótlást dobta le ejtőernyős tartályokban a körülzárt város fölé. – Nappal már semmi esélyünk nem lett volna. – A lángoló házak égő foltjai pontosan kirajzolták a mindenkori frontvonalat. – Gyönyörű látvány volt föntről. Igyekezünk mennél gyorsabban fordulni. – Január vége felé aztán eleget lett az egészből, egyik éjszaka a második forduló után, ledobva a szállítmányt, továbbrepült Szolnok irányába. A hajnali derengésben a Tisza egyik legelőjén ért földet. – Átálltam. Az oroszok barátságosan fogadtak, nem lett semmi bajom. De még most is lelkiismeret-furdalásom van miatta, hogy cserbenhagytam a többieket.

– Te teljesen hülye vagy, János! – mondta Éva. – Ezek miatt érzel büntudatot? Hát csupa gyilkost támogatál addig.

Éva az ötvenes években teherautó-sofőr volt. Autót vezetni megtanult, amikor még gazdag volt, máshoz nem értett. Jánossal bizonyára akkoriban jött össze. A férfi láthatóan teljesen elfogadta Tárkányit, szinte rajongott érte, de nem pipogyaságból. Maradéktalanul megfeleltetett neki.

Nem tudom felidézni, hogy minek kapcsán került szóba a nemiség, de valahogy benne volt a levegőben. Tárkányi nem sokat kozmetikázott, ha erről volt szó. – Ha megírnám az emlékeimet, az lenne a címe, hogy „négy száz ágy” – mondta. Elégedettség sugárzott belőle, hogy ilyen jól eltalálta a címet. Talán, mert kérdezgettem, talán a cím hitelesítése kedvéért magától, kedvvel és átéléssel elmesélte egyik legfontosabb szerelmével való megismerkedésének történetét. A háború lelegején esett meg. Magyarországot sokáig nem érintette közvetlenül a háború, teljesen elvált a mindennapi élettől az, ami a távoli frontokon zajlott. Emlékeim egészen 1944 nyaráig, amikor a szövetségesek B-52-es nehézbombázói Dél-Olaszországból már elérték a magyar légteret, és elkezdődtek a bombázások, a béke hangulatát őrzik. De még 44 forró nyarán is minden működött, virult. Pilisborosjenőről néhány falusi gyerekkel még nem egészen nyolcévesen Ürömon, a légelhárító ütegállásokkal teleszórt Péter-hegy karsztos, kamillavirág-szőnyegtől illatozó fennsíkján keresztül sokszor mentünk a Csillaghegyi strandra fürödni. Fel nőttek nélkül, teljesen természetes volt. Az egyik mélyvízes medence sarkában, a ferdén álló, deszkákból készült, óriás tányérra melegeztető, körben forgatható napozón, melyről le lehetett fordulni a vízbe, ha mozgott, ott napozott a 16–25 éves árja – nem zsidónak minősülő – nemzedék színe-java. Bronzbarna, nyúlánk testük varázslatosan hatott az érzékiségtől még éppen csak megérintett, gyermeki lényemre. Úgy éreztem, nagyon szépet látok, minden egészen ellágyult bennem és körülöttem, szerettem volna összeolvadni velük. Így hatottak rám a volksbundista gyerekek is a maguk nyurga, formás lábával, a rövid, fekete kordbársony sortjukban, fehér térdzoknijukban. Azt a szót, hogy kacér, akkor még nem igazán ismertem, de teljesen átéreztem. Én is olyan szerettem volna lenni. Akkor tanultam meg úszni a medence sarkában, mindig csak néhány kétségbeesett karcsapást téve a két fal között.

Tárkányi alig lehetett húszéves, amikor a háború kitörése körül belevetette magát a társasági életbe. A hozzá hasonló gazdag aranyifjak közé. Elejtett szavaiból kivehettük, hogy nem sokat teketóriázott. Egyszer szólalt neki, hogy a svéd attasé nagyon szeretne megismerkedni vele. Közvetítőként keresztül vacsorameghívást kapott hozzá. Szmoking, dekoltázs, nyakláncok, zsebkendőszegélyek a mellzsebben és ezüsttel terített asztal, gyertyák, vagy nyolc vendég, bemutatás, finom társalgás. Vacsora közben a mellette ülő svéd diszkrétan felállt, és a mögötte levő ajtón elhagyta a szobát. Mindenki folytatta a csevegést. Hamarosan nyílt az ajtó Tárkányi mögött, udvarias, figyelmes csend keletkezett, majd megszólalt egy hegedűszónát. Éva néhány másodperc múlva kezdte különösnek érezni, ahogy a vele szemben ülő jól öltözött vendégek néztek. A tekintetük. Egyre különösebb. Nem állhatta meg, és egészen finoman elfordítva a fejét, a szeme sarkából a háta mögé nézett. A svéd férfi ott állt mögötte, ujjai cikáztak a húrokon, a vonó vadul fel s alá, csokornyakkendő a nyakon, alatta anyaszült meztelen. Kemény, hatalmas, előre meredő farok.

Félrevonultak. – Esméletlen volt, ami következett – mondta Tárkányi.

Le voltunk nyűgözve. Láthatóan János is élvezte a történetet, noha úgy festett, hogy nem először hallja.

A szabadság nekem is csodálatos, de az ekkora szabadság és köztem ott állt a megrettenés, az elfülő lélegzet. Lehetetlenné téve, hogy ennyire zabolátlanul nyilvánulhassak meg. Ez csak a képzeletben volt lehetséges, éltem is sokszor vele. Akarva nem lehet megvalósítani, hogy valakinek a vágytól még hegedülés közben, mások jelenlétében is felálljon a farka. Ehhez született tehetség kell. Alkat.

*

Csak most, majdnem negyven év múlva tudtam meg Bereményi Géza *Vadnai Bébi* című regényéből, melyet Tárkányi Éváról és Dixiről írt, hogy Bereményinek mit mesélt Éva a fiáról. A nevek megváltoztatva, a történetből irodalom lett. Ami tényleg történt, az az igazi.

Amikor Doromby évtizedekkel korábban elolvasta azt az antológiát, melyben Bereményinek az egyik első novellája, *A svéd király* megjelent, a törzsszablatnál másnap azt mondta: – Ez az egyetlen igazi író ebben a kötetben!

Többen indultak akkor, 1969-ben, a *Naponta Másban*, melyet egymás között Napon Tamásnak neveztünk. Köztük Nádas Péter is. Irigyeltem ezért Bereményit; fájt is, hogy engem, aki szintén ebben a kötetben kezdtem, Doromby nem is említ. Tudtam, hogy az akarást veszi tudomásul bennem, és tényleg, akartam író lenni.

Igazi író mindig több veszély fenyeget, mint nem igazit, mert az igazi akár akar, akár nem, író. Nincs választása. Emiatt olyat is képes tenni, amit akarva talán nem tenne. Persze nagyon magasra is juthat, magasabbra, mint azok, akik csak akarnak. Sajátos verseny ez, nagy az elhullás, de még ez is hallatlanul érdekfeszítő.

A történet nemcsak a regényben szerepel, melyben Tárkányi a Vadnai Bébi nevet viseli, hanem néhány évvel korábban Bereményi közreadta a nyersanyagát is. Erről a nyersanyagról nyilván mindvégig tudta, mennyire értékes. Próbálkozott vele, hogy filmet csináljon belőle, de minden jel szerint nem jött össze. Amikor Najmányi László, Dixi egyik fiatalabb egykori barátja néhány éve elkezdte egy blogban összegyűjteni a visszaemlékezéseket, Bereményi is röviden rögzítette az emlékeit arról, hogyan született Dixi. Lehet, hogy ennek is hatása volt, hogy ha már film nincs, most már feltétlenül meg kell írnia az irodalmat.

Dixi apja, Köncze Zoltán nőgyógyász volt, keresztény, antiszemita úriember és vőlegény. A háború alatt, a svéd attasét követően, Évában mélyen átélt, minden mást kioltó, feltétel nélküli és egyoldalú szerelem lobbant fel, és kettejük között a maga vadságában megvalósuló, ellentétek rázta nemi viszony bontakozott ki. Ebből született 1943-ban Dixi, aki az apjánál és annak menyasszonyánál élte át az ostromot. Megegyeztek, hogy ott lesz

nagyobb biztonságban. Tárkányi néhány nappal azután, hogy a front túljutott a városnak azon a részén, ahol rejtőzködött, még a hullákkal tarkított utcákon átment a férfihoz, kikövetelte a gyereket. Az orvos akkor dühében leszedett a gyerekről minden ruhát, és anyaszült meztelenül adta át.

A férfi hamarosan megházasodott, majd feleségével és Edvárd nevű új gyermekével a kommunista uralom elől Kanadába emigrált. Tárkányi néhány évig nevelte Dixit. Anyai nagyapját Gémesnek hívták, így lett anyakönyvi neve Gémes János. 1948-ban egy szép napon, már a lassan bontakozó pártállamban elsétált egy autóbuszhoz, és felrakta a sofőr mellé azzal, hogy ő maga hátra ül, és autóznak egyet. Megérkezve Dixi az éppen amerikai magyarok által frissen alapított, akkor PAX nevű pilisi nevelőotthonban találta magát, és sokáig nem látta az anyját. Ez volt a kezdőhang az életében.

Bereményi regényében lehetőségként említi ugyan, hogy az orvos 1945 után akár el is hagyhatta volna az országot, de a főmegoldás szakmai: az orvos felkeresi a gyerek átadása után Tárkányit, és azzal ajándékozta meg, hogy a szeme láttára leugrik a harmadik emeletről. A valóságban ez nem így volt. Se a férfi, se ő ilyet, soha. Ennél ők erősebbek voltak. Ez csak a műhöz kell. Tárkányi az öt éves gyereket dobta le több száz emeletnyi magasságból, jelképesen. És Dixi, aki még anyja nevéből sem részesülhetett, ezt követően még vagy ötven-egynéhány évig haldoklott, míg 2002-ben, 59 évesen meg nem tudott halni. Így jár a gyengébb.

Eloolvassa a regényt, megnéztem az orvost. A világháló tanúsága szerint háromszéki eredetű, egykor keresztény közép. A családi genealógiai blogon nemrég érdeklődtek Dixi nagyapjáról is. Az válaszolt, aki ma a családfát vezeti, egy afféle modern „major domus”. A blogon folyó társalgásból kiderül, hogy Dixi apjának a nagyapja és a családfavezető nagyapja testvérek lehettek. Dixi apjáról senki, semmit. Egy félóra alatt, fél tucat lépésben megtaláltam a weben a Kanadában megtelepedett nőgyógyász három, ma felnőtt unokáját. Az életútjukat, az adataikat. A véletlenek összességének szerkezete van. A hálózatelméletben úgy mondják, az emberi világban kicsi a kapcsoltság: mindenki közel van a másikhoz, anélkül hogy túl közel lenne. Olykor anélkül, hogy tudná. Néhány lépésnyire. Néha elég kellemetlen. Az európai ember sorban álláskor nagyobb távolságokhoz szokott.

A svéd attaséről állítólag kiderült, hogy átlépte a megengedhetőség határát, és a szövetségeseknek kémkedett. Folyton Tárkányit fényképezte, de a képeken csak a háttér, a katonai objektumok voltak mindig élesek. Az attasé a németek eltűntették. Utóda volt Raoul Wallenberg, aki zsidókat mentett. Őt az oroszok tették el láb alól.

Amikor anyám 1944 novemberében, a magyar szélsőjobbodalitás legutóbbi uralmának csúcspontján egy alkalommal megint Pilisborosjenőn járt élelmiszerért, visszafelé jövet az Ūrömi vámnál, ahol a faluból vezető bekötőút beletorkollik a Bécsi útba, tanúja volt a nyilasok által nyugatra hajtott zsidók egyik menetének. Akkoriban már nem jártak a vidéki buszok, gyalog kellett az őbudai Új Köztemetőnél levő akkori trolibusz-végállomásig mennie. Hazaérve pesti lakásunkba, megrendülten számolt be a látványról. Nagyon haragos is volt, mert látott egy nőt magas sarkú cipőben, selyemharisnyában, aki már akkor alig tudott járni, a taknya összefolyt a könnyeivel, ahogy vonszolta magát. – Hogy lehet ilyen időben bakancs nélkül az utcára merészkedni? – Mélyen belém vésődött.

Életrajzi könyvében Nadas Péter megemlékezik Wallenbergéről is. Bizonyára a szüleitől hallotta később, amit Wallenberg mondott: – Ha nincs bakancsa, kann ich ihnen sicher nicht helfen, gnädige Frau! (...biztos, hogy nem segíthetek magán, nagyságos aszszonyom!) Az élmény az ő írói munkásságának is része lett.

Tárkányi Éva életben maradt. Talán volt bakancsa. Nekem mindig volt bakancsom. Zavar, ha arra gondolok, hogy az unokáim közül valamelyiknek könnyelműségből netán nem lesz.

K, avagy a nyomozás

regényrészlet

– Miért foglalkoztat téged ennyire Kafka? – kérdezte Rachel másnap, reggeli közben. Fehér köntösében ült, várta a kávéját. Láthatóan örült, hogy valaki gondoskodik róla. Szabadnapot vett ki, Jeruzsálembe készültünk. – Gondolom, hogy nem csak az írásai miatt. Tudom, ezt az egész dolgot most felkapta a sajtó, szenzációt csináltak belőle, de ezen túlmenően... Itt is van neurózis, csak megtanultuk kiüvöltözni magunkból a feszültséget. Száz éve Prágában vagy Pesten, aki üvöltözött, az ott is hagyta a családját, vagy a család taszította ki, de azért eltelt egy évszázad. A pszichoanalízis, a szexuális forradalom... És Izrael is erősen hatott a zsidó pszichére. Van valami fejlődés, vagy te nem így látod?

Hirtelen az jutott eszembe, vajon hogy illeszthető be ebbe a sorba a tömeggyilkosság. S hogy megállna-e azzal együtt is a gondolatmenet.

Friss kiflit hoztam reggelire a házával szemközti pékségből, azt mártogatta a tejeskávéba. Nem volt éppen mediterrán jelenség, inkább homályosan emlékeztetett gyerekkori reggelikre nyaralások idején, amikor nem kellett sietni.

Megvontam a vállam. Nem akartam épp az ő esetével példálózni.

– Persze, tudom, más konfliktusokat is hozott – folytatta. – A háborúk, a terror... Vagy másra gondolsz?

A pirított kifli egy darabját kenegtettem, nem néztem fel.

– Arra, hogy mind hozzuk magunkkal a csomagunkat? – kérdezte lemondóan.

– Az ember szenvedéseinek a helyszíne ön maga, nem? – néztem fel. Talán erélyesebb voltam a kelleténél, mert elkomorult. – Attól, hogy továbbállunk, a múlt nem változik meg.

– De a gyerekeink élete talán igen...

– Hacsak nem öröklük meg azt, ami bennünk van.

– Te mindenre tudsz valami elképedtetlenítőt mondani? Miért nem látsz ki önmagadból? Nézz körül! Tenger, pálmafák, élettől pezsgő fiatalok.

– Van remény, csak nem nekünk. Ez is Kafka. Nekem pedig nincs gyerekem.

– Miért nincs? Nem volt senki, akivel el tudtad volna képzelni?

– Amikor még fiatal voltam és bohó, nem voltál a közelben.

– De tényleg? Miért nincs gyereked?

– Mit mondhatnék neki, Rachel? Drága fiam, honfitársaid a náci rendelkezésére bocsátották a nagyszüleidet és a többi rokonodat, utódaik pedig ma is vonakodnak elismerni, hogy elődeik felelősek, ráadásul nem is szeretik, ha ezt szóvá tesszük. Éljen boldogan közöttük!

– Ez nekem kicsit távoli, absztrakt. Lehet, hogy más miatt nem jött össze a dolog. Nem inkább ezen kéne törnöd a fejed?

– Ma is sokan a halálba kívánnak bennünket.

– Akkor te miért élsz ott?

– Mert apám és anyám elfelejtették levonni a szükséges következtetéseket. Mintha a halottak nyelvén írnék, Rachel, és a halottak beszélnének általam az élőknek, akik ennek, persze, nem örülnek. Tudod, mi az egyetlen remény?

– Mi?

– Egy fordító. Vagy több. Vagy az se. Gondolod, hogy a németeknek nincs tele a töküik a holokauszttal? Hogy nem jön majd egy nemzedék, amelyik azt mondja: Danke, genug! Fekete tintával írok fekete papírra. Hagyjuk ezt, inkább dugjunk.

– Na, jó, ebből elég! Ha hallgatlak, úgy tűnik, hogy az egyetlen esély felkötni magunkat. Ebből nem kérek. Induljunk. Jeruzsálembe akartál menni, ha nem tévedek.

Egy órát tartott autóval az út. A reptér után elhagytuk az Airportcity high-tech épületeit, a gyorsvasút pályája hol jobbra, hol balra szegélyezte az utat. Rachel egy vakítóan fehér kőházakkal sűrűn beépített dombra mutatott, mely szinte világított a sárgás kövek, zöldellő fák és bokrok hátterében.

– Az ott Modiin. Tudod, miről híres?

Bólintottam. Onnan indult a makkabeusok felkelése a görög–szír elnyomókkal szemben. Beleborzongtam. Vajon mások is ugyanezt érzik, ha Izraelben járnak? Mint egy rovar, ami egy nyitott könyvbe zuhan, a könyvet becsukják, a rovar összehémozdodik, s amikor kinyílik a könyv, nem tudni, hová tartozik: a világ vagy a különös kvadrát betűk egy darabja.

Jobbra temető kőfala magasodott, balra túlevelűkkel teli dombok és völgyek után bukkantak fel Jeruzsálem első fehér kőháza. A Santiago Calatrava spanyol építész által nemrég tervezett, acélkábelekkal kifeszített Húrok hídját már meszsziről lehetett látni. Alatta vezetett az autópályát Jeruzsálembe. A hídtól kicsit besűrsődött a forgalom, jó tíz perc múlva álltunk meg a Herzl-hegyen, a parkolóban. A Har HaZikaron katonai temetője, Herzl, Begin, Rabin és Szenes Hanna sírja mellett mentünk el. Ötperces séta vezetett a Jad Vasem kilátóteraszához. Rachel is emlékezett, együtt jártunk a múzeumban annak idején, melyhez azóta új szárnyat építettek kilátóval. Oda igyekeztünk, a kávézó teraszáról Ein Karem akarta megmutatni. Tudta, hogy vonz a természet, bár a fák, bokrok nevét nemigen ismerem. A városnegyed sűrű zöld lombjainak látványát karcsú fehér tornyú templomok és terméskőből emelt kolostorok törték meg. Aki kilépett a pusztulás múzeumából, itt kicsit fellelegezhetett, de az épületek szinte elvesztek a harsogó zöld áradatban.

A Sarei Cedek kórház mellett vezetett el az utunk kelet felé, balra Ramat Beit Hakerem három-négyemeletes, új építésű lakóházait láttuk. Gyorsforgalmi út fölött haladtunk át, balra egy botanikus kertben a Héber Egyetem kollégiumának alacsony betonépületei, amit akkor építettek, amikor a Függetlenségi Háború során a jordánok elfoglalták az egyetem Scopus hegyi területét. Magam sem értettem, de elgyengültem, ahogy Rachel sorra kimondta a dombok, városnegyedek, utcák nevét. Mint egy elsüllyedt Atlantisz, bukkant fel a valaha olvasott szavak, könyvekből ismert helyek és nevek emléke, de ahogy továbbhaladtunk, ismét elsüllyedtek.

– Ez a Rehavia negyed – mutatott körbe a mediterrán fenyőkkel, szentjánoskenyérfaakkal, ciprusokkal, sövényekkel és a terméskő falakon felkúszó futónövényekkel beültetett kerteken. – Német emigránsok laktak itt régebben. Ismered

a viccet, amikor téglát adogatnak az építkezéskor? Danke schön, Herr Professor, bitte schön, Herr Professor... Aztán persze kicserélődtek a lakók. Északra a spanyol aranykor zsidóiról nevezték el az utcákat: Abarbanel, Ibn Ezra, Rabbi Mose ben Nachman, Ibn Gabirol, Alfasi, délre meg kelet-európaiakról. Brenner, Arlozorov, Jabotinsky, Szmolenszkin. Nem vagyok ennyire offé, csak a térképről tudom... Tudod, mit? Felviszlek a Scopus hegyre, utána megyünk az óvárosba.

Egy idegen város ismerős utcáin hajtottunk végig, mintha egy könyvtár polcai között haladtunk volna. Ismerős szerzők ismeretlen könyveivel kecsgettetett, melyeket nem olvastam, és rémisztő érzéssel töltött el, hogy már nem is jut rájuk időm.

Ha gyereket csinálnánk, jutott eszembe, ő talán már otthon lehetne itt.

Én lennék neki idegen.

A Gáza utcán haladtunk, Rachel jobbra mutatott egy utca torkolatába. Katonákat láttam géppisztollyal és egy kerítést. – Ez a Balfour utca, Lord Balfour után. Itt van a miniszterelnök rezidenciája. Van benne némi Downing Street-es hangulat, nem? Ez pedig a Terra Sancta – bökött egy terméskő épületre, mely három oldalát mutatta a sarkon az utca felé. – A franciskánusok központja és főiskolája.

A kereszteződés után hatalmas szálloda állt a bal oldalon, minden erkélyén két-két bukszussal, majd egy park következett, jobbra az amerikai konzulátus, balra a Mamilla muzulmán temető. Megint jobbra szállodai építkezést láttunk, majd egy nagy kereszteződés után jobbra a Mamilla bevásárlóközpont árkádjait. Továbbhaladva az óváros falai tűntek fel, s onnan jó tíz percen át utaztunk északnak. A Hajim Barlev út két oldalán, egymással szemben, Rachel egy ultraortodox zsidó és egy régről megmaradt kelet-jeruzsálemi arab negyedek mutatott. Rosszmájúan jegyezte meg, hogy a Keletről bevándorló zsidók nem voltak mindig ennyire vallásosak, és választási lehetőségük se mindig kínálkozott, hol telepedjenek le.

Éles kanyar után közeledtünk a Scopus hegyhez. A Jichak Hanadiv út mentén leparkoltunk, és felsétáltunk a kilátóhoz. Megérte a kitérő, egész Jeruzsálem a szemünk elé tárult a magaslatról. A déli ragyogás megcsillant a Sziklamecset aranykupoláján. A közelben Sheikh Jarrah arab települését lehetett látni három-négyemeletes házaival, a távolban az óváros falait, előtte ugyancsak arab negyedekkel. Emlékeztem Amosz Oz memoárjából az orvosok és ápolónők konvojának lemeszárlására, mely 1948-ban, a Sheikh Jarrah-n keresztül vezető másfél mérföldes úton próbált feljutni a Hadassah kórháztól elvágott városrészből a Scopus hegyre. A britek ígéretet tettek, hogy bántatlanul eljuthatnak úticéljukhoz, de ígéretüket megszegték, és a konvojt sorsára hagyták az arab orvlövészekkel szemben.

A kilátó korlátjára támaszkodva inkább Isten által feltett találós kérdésnek láttam a várost, mint mindennapi lakóhelynek. Nem mintha a zsidóságot ne gondoltam volna éppily talányosnak önmagában, még ha egy lakatlan szigeten éljen is zsidóként az ember, de úgy véltem, annak, aki itt született, bizonyos értelemben inkább válaszolnia kell a kérdésekre, nagyobb kockázatot vállalva, szemben velem, aki többé-kevésbé felelősség nélkül fantáziálhatok róla.

Rachel megérintette a vállam, elindultunk lefelé. Visszaautóztunk a Mamilla Centerhez, és a bevásárlóközpont parkolójában hagytuk a kocsit.

A Jaffa kapun léptünk be az Óvárosba, mint húsz éve. Előbb az örmény negyed felé sétáltunk, azután végig a Cardón, a római kori piac útvonalán. Nyüzsögtek körülöttünk a turisták, zarándokok. Egy keresztény csoport, élükön szerzetesek-

kel, nagy keresztet hordozva vonult el előttünk. Arab bazárosok szotyolát köpködtek, mások teával kínálgattak, sündörgő gyerekek hangos szóval, karjukon lógó nyakláncokat az orrunk alá dugva próbálták becsábítani a boltokba. Az utcáskorokon gépkarabélyos katonák felügyelték a rendet.

A zsidóknak, végső fokon, sehol nincs nyugodt helye a világon. A zsidóság, suhant át rajtam, félig olvasott levél, amelyből, ha a végére ér, a világ megismerhetné önmagát. Am a világ olvasás közben nyugtalanul, zavartan felpillant, félrenéz, belső késztetéseire hallgat, és elhajítja a levelet. Igaz, a zsidóság sem nyugalomra termett: az emberi tudat idegenségét hivatott jelezni a világban. Ez a nyugtalanító üzenet pedig megkapja méltó jussát a címzettekől.

– Milyen gyakran jössz az óvárosba? – kérdeztem.

– Nem nagyon jártam itt azóta, hogy együtt voltunk itt – rázta meg a fejét. – Talán egyszer-kétszer még kezdetben, aztán csak akkor, amikor anyámék vagy ismerősök látogattak meg. Én élni akartam. A jelenben. Modern emberként, egyenrangúan mindenki mással, valahol, ahol nem néznek rám furcsállva. Nem akartam ügyet csinálni abból, hogy zsidó vagyok.

– Ide jöttél, de nem akartál tudomást venni arról, hogy hova jössz? – nevettem el magam idegesen. – A történelemből nem lehet csak úgy kibújni – mutattam körbe színpadiasan a zarándokokon, a bazárosokon és a katonákon, akik mintha statisztaként játszottak volna egy színdarabban, feszülten jelenésükre vártak a végkifejlet előtt.

Az ottomán korabeli Hurva zsinagóga mellett lépcső vitt le a Falhoz. Ott elváltunk néhány percre. Álltam egy darabig a hangosan imádkozó, közben felsőtestükkel energikusan hajlongó fekete kaftános vagy öltönyös férfiak között, tenyeremet a napsütéstől felhevült egyik kőtömbnek támasztva, és imasorokat mormoltam, amikre emlékeztem.

A Faltól távolodóban, ismét együtt Racheellel, megráztam a fejem, mintha ettől felébredhetnék.

– Itt vagyok, és mégsem érzem úgy, mintha itt lennék.

– Miért, mit gondolsz, mit kéne érezned? – kérdezte.

– Itt vagyok és mégsem.

– Nem értelek, próbáld máshogy mondani. – Nem volt türelmetlenség a hangjában, inkább kíváncsiság.

– Hiába győzhető le a távolság három óra alatt. Az igazi távolság bennünk van. Itt is idegen vagyok.

– A harédiek* közt mindenki más idegennek érzi magát – sóhajtott Rachel.

– Nem így értem – legyintettem.

Rachel nem akart az arab negyedben átmenni, ezért kerültünk. A Jaffa kapun hagytuk el az óvárost. Előttünk a David Citadel Hotel, a Jemin Mose, a hajdan első, óvároson kívüli jeruzsálemi település látszott a Montefiore-féle szélmalommal, távolabb a King David szálloda. Átvágtunk a kis téren, az óváros fala mentén sétáltunk, majd át az autóúton, és az emelkedőn felfelé kaptattunk, az Olajfák hegyére. Kimelegettem, a vállamra vetve vittem a bőrdzsekim. Nem is kellett volna magammal hoznom, de mióta az eszem tudom, mindig így öltöztem: far-

* Ultraortodoxok.

mer, póló, bőrdzseki. Próbáltam felidézni, milyen dzsekit hordhattam húsz éve, de nem jutott eszembe. Nyár volt, gondoltam, lehet, hogy nem is viseltem, igaz, a jeruzsálemi esték hűvösében bizonyára kellett valami.

A zsidó temető évszázados, sőt évezredes kövei között bóklásztunk. Neveket silabizáltam, megérintettem a köveket, magukba szívták a meleget. Rachel segített. Tudtam, hogy miért akartam ide jönni. Többször is megmarkoltam a csontdarabkát a zsebemben, hogy cipőm orrával, titokban kis lyukat kaparjak a földbe, és belehelyezzem, de valami visszatartott. Éreztem a kétségbeejtő ellentmondást, sejtettem, hogy nem lesz egyhamar lehetőségem, hogy bepótoljam, ha most elmulasztom, amit terveztem. Azzal is tisztában voltam, hogy talán bánni fogom, hogy nem tettem meg, végül mégsem voltam képes rá. Eleresztettem a csontot, és farmerem zsebébe süllyesztettem a kezem.

– Te emlékszel, milyen ruhákat hordtál annak idején? – kérdeztem, miközben visszafelé caplattunk a város felé. Borús hangulat telepedett rám, első ízben azóta, hogy ideérkeztem.

– Fogalmam sincs – vontam meg a vállát. – Kicsinek láttam magam, kövérnek és rosszul öltözöttnek. Szerettem volna divatos cuccokat, de hiába vettem sok mindent a szüleim. Éreztek, hogy maguknak nem vennék meg, és ettől nekem is elment a kedvem egy időre a szép ruháktól. Na, ezt a vágyam legalább itt kiélhettem. Legalábbis a házasságom elején, meg a válás után... – nevetett, majd elkomorodott. – Kamaszkoromban zavart a vörös hajam is. Még be is festettem feketére. Borzasztóan éreztem magam. Aztán itt, Izraelben, lassan elfogadtam a külsőm, sőt kezdtem szépnek is látni. És ettől mások is észrevettek. Miket mondok el neked? Összevissza beszélek...

– Én már azelőtt észrevettelek – jegyeztem meg. – Jól nézel ki. Nagyon is jól – öleltem át. Hálásan megcsókolt.

A Jaffa úton sétáltunk vissza, a város felé. Ráfordultunk a Ben Jehuda sétálóút-cájára, és Rachel javaslatára beültünk egy kávéházba. Kávét és süteményt rendelünk. Míg Rachel a mosdóba ment, és magamra maradtam, egy pillanatra rossz érzés fogott el. A közelben az elmúlt években két robbantás is történt: a Mahane Jehuda piacon és egy közeli pizzériában. Mióta az országot Ciszjordániától elválasztó biztonsági fal megépült, tudtam, hogy szinte nem volt terrorista beszivárgás, egy pillanatra mégis elkapott a félsz.

Próbáltam elterelni a figyelmem, belehallgatni, s legalább a hangszívből és a gesztusokból tájékozódni, miről beszélgethetnek a szomszéd asztaloknál. Mellettem túlsminkelt arcú, erősen ékszerezett, középkorú nő magyarázott dühösen egy kétségbeesetten hallgató másiknak, akin nemhogy smink nem volt, meg se fésülködött. Talán megcsalta a férje, és a barátnöje arra próbálja rávenni, hogy ne bocsásson meg neki, hisz már nem először lépett félre. A sarokban egy asztalnál idős, pedáns férfi ült ódivatú Esterházy-kockás zakóban, botját és szalmakalapját a mellette lévő, üresen álló szék támlájára akasztva. Mérnökember és özvegy, gondoltam. Talán egy asszony hirdetésére jelentkezett, aki decensen színházi és koncertpartner keresett, vagy ő adott fel hirdetést, és izgatottan várja magát fiatalosnak mondó levelezőpartnerét, akivel egy ízben már telefonon is beszélt. A bejárattól balra elegáns, jóképű férfi dolgozott iPad-jén. Drapp vászonadrágot, gojzerverrott barna cipőt, taubszínű vászonzakója alatt világoskék in-

get viselt. Amerikainak néztem, szabadnapos diplomatának vagy üzletembernek. Rachel még mindig nem érkezett vissza.

Mire kihozták a kávékat, és belekortyoltam az enyémbe, feltűnt az amerikai partnernője is. Fekete miniszoknyában, harisnyában, magas sarkú cipőben, fehér, mellére feszülő ujjatlan garbóban és vállára vetett blézerben elegáns volt és vonzó, mint partnere. Nem látszott izraelinek, pláne nem jeruzsáleminek, nem is szőke haja, mint inkább kihívó nyugati öltözete miatt. Ahogy kezet fogtak, és leült, ő is elővette tabletjét. Úgy néztek ki, mintha az ostábla új, elektronikus változatát játszották volna, amit odakint, az óváros bazárjainak vagy teázóinak alacsony asztalainál ülő arabok régi fatábláikon műveltek. Ahogy a másikhöz közel halolva egymásra nevettek, úgy éreztem, nem csak munkakapcsolat lesz közöttük.

Rachel felfrissülve érkezett vissza. Látszott, hogy a sminkjén is igazított. Élvezettel kóstolt a túrós süteménybe, kortyolt a kávéba. Miközben evett, megcsörrent a telefonja. Az egyik gyerekével beszélt, közben ismét harapott a lepényből, orra porcukros lett. Átnyúlva az asztal fölött, letöröltem. Míg telefonált, tovább báméskodtam. Egy fekete kalapon és esernyőn akadt meg a szemem, a pulthoz legközelebb álló fogason. Valaki otffelejtette, vagy a kávéház dekoratőrének távoli, békebeli európai hangulatot idéző installációja? Küzdöttem magammal, nehogy összecúsússzanak bennem az idők és a helyszínek; nehogy jelnek vegyem; nehogy elragadja figyelmem, és képzelgésekre ragadtasson, de nem tudtam kiverni a fejemből. Nem lophatom a napot, amikor dolgom van, hasított belém fájdalomosan, mert jól éreztem magam Rachellel ejtőzve. A kávéházi duruzsolás, a presszógép surrogása, a frissen pörkölt kávészemek illata, s hogy itt vagyok, valaminek része vagyok, elandalított, egy másik hang mégis ott zakatolt bennem szakadatlan, és nem hagyott nyugodni. Ujjammal dobolni kezdtem az asztalon. Rachel előre csúsztatta, és kezemre tette a kezét.

– Miért nem jössz ide? – kérdezte könnyedén. – Legalább egy időre.

– Úgy érted, élni? És mit csinálnék itt? Úgy értem, rajtad kívül. Idegen nyelven írok, amerikai irodalmat tanítok. Gondolod, mindez menne héberül? – Lemondóan ráztam a fejem.

– Miért nem szerzel egy ösztöndíjat? Vagy akár dolgozhatnál, és mellette írhatnál.

– Például mit?

– Például... – látszott az arcán, hogy gondolkodik. – Például egy mosáiban.* Mint Kafka a kertészetben, amit meséltél. Lehet, hogy erre vágysz, csak kerülő úton jutsz el odáig, hogy meg is valósítsd – mosolyodott el.

Hirtelen nem tudtam, mit feleljek. Mintha olajfűrásnál, sok száz méter mélyen moccanna valami. Elnevettem magam.

– Mi olyan vicces?

– Semmi. Valaha régen vágytam ilyesmire.

– Mikor régen?

– Harminc éve, fél éve, egy napja?

– Nem értelek – rázta a fejét, és komolyan nézett.

– Amikor romantikus voltam és bohó.

* Mezőgazdasági munkákat is kínáló közösségi település.

– És már nem? Vagy nem hiszed, hogy képes lennél? Napi négy órát dolgoznál. Akár angolul is taníthatnád a gyerekeket. Mellette írhatnál, tanulnál héberül. Nem lennének filléres gondjaid – tette hozzá megnyugtatóan.

– Mert?

– Mert nem a semmibe kéne kijönnöd. Akár nálam is lakhatnál. Mondjuk úgy, ingyenes albérlőként... – mosolygott. – Feltéve, ha elviselnétek egymást a gyerekekkel... Koszt, kvártély, szex. Utóbbi leginkább, ha az apjuknál vannak a gyerekek. Éjszaka néha bejönnek, és velem alszanak... – tárta szét a kezét mentegetőzve. – Kijárhatnál egy Tel-Aviv környéki településre dolgozni, délután pedig írhatnál.

– És kit érdekelne itt, Izraelben, amit írok? Még ha le is fordítanák.

– Miért, ott kit érdekel?

Ez fájt. Hallgattam.

– Te mondtad... – mentegetőzött.

Hirtelen úgy éreztem magam, mint kötélátka a rúdjaival. A semmi fölött lebegek, kezemben tollal egyensúlyozva. Nincs asztal, nincs papír, valójában kötél sincs. Mintha folytonosan mozgó és semmibe foszló betűkön, szavakon és sorokon lépegetve imbolyognék.

– Ez igaz – mondtam letörten. – Kit érdekel manapság az irodalom? És kit érdekel a zsidóság? Pláne a zsidó irodalom. Akit az egyik érdekel, a másik nem, és viszont. Két szék közt a pad alá.

– Ne panaszkodj. És ne kéjelej a szenvedésben – mosolygott. – Minden művészeletrajz ezt írja: a bizonytalanság serkenti a kreativitást.

– Inkább mégis keresni kellene egy kertészetet.

Felcsillant a szeme.

– Tudod, most hogy mondd... Nekem is volt egy ilyen álmom. Egy gyümölcsös. Talán mert gyerekkoromban, nyaranta a Balatonhoz... Más gyerekek is voltak a szomszédban, és a kertben gyümölcsfák. Alma, körte, szilva, dió, meggy. Eper, málna és ribizlibokrok. Paradicsom és paprikatövek. Naponta láttam, hogy érik minden. És közvetlennek, barátságosnak tűntek az emberek. Szokatlan volt az egész. De ezt a Kafka-sztorit megírhatnád. Hátha itt mégis érdekli az embereket.

– Fizessünk! – intettem a pincérnek.

Jólesett kilépni a kora estébe a légkondicionáló hűtötte kávéházból. Észre vettem, de átfáztam odabenn. Odakint is borzongtam még, belebújtam a bőrdzsekimbe.

– Idegen volnék itt is – mondtam, amikor beültünk a kocsiba. – Nem okoz örömet, nem építék rá ideológiát, és nem is vonok le belőle semmilyen következtetést. De nem tudok nem venni róla tudomást.

– Csakhogy ez nem a zsidóságról szól, vagy arról, hogy nem beszélsz héberül... Ezt te is tudod.

– Hanem?

– Miért nem beszélsz soha a szüleidről?

Megrántottam a vállam.

– Milyen volt a viszonyod velük? – kérdezte felém fordulva.

– Ne pszichózz!

– Ez a szakmám.

– Kevés emlékem van a gyerekkoromból. Az se túl jó. És ők se beszéltek a gyerekkorukról.

– Mit mondhattak volna?

– Nem beszéltek az érzéseikről. Nem beszéltek semmiről, csak tanulásról, munkáról, kötelességekről. Mindig csak a jövőben várható megpróbáltatásokra igyekeztek felkészíteni. Az élet mint öröm, mint kaland... az élet mint élet szóba se került. Alig emlékszem valamire a gyerekkoromból. Csak a kötelességekre és a büntetésekre. Meg az ürességre.

– Azt mondtad, nem volt apjuk. Az anyjuk dolgozott kettő helyett. Ezt a mintát látták, ezt folytatták. Nem tudták, mit jelent két szülő, pláne egy teljes család. Nem tudták elmondani, milyen érzés a hiány, ezért eljátszották az életedben. Így nehéz egy gyereknek otthon lenni. Az idegenséged, meg amit a nyelvről mondtál, innen is eredhet. – Rachel tenyerét az arcomra helyezte. – A te anyanyelved az idegenség nyelve.

Elhúztam a fejem.

– Más esetben megértőbb vagy, mint a saját szüleiddel – jegyeztem meg, de mielőtt válaszolhatott volna, eszembe jutott valami: – Van még annyi időnk, hogy benézzünk a Nemzeti Könyvtárba?

– Mit szeretnél? – mosolyodott el Rachel. – Kafka-kéziratokat? Ott csak másolatok vannak, azt olvastam. És azokhoz se férsz hozzá egyből. – Az órájára nézett.

– Csak szét akarok nézni.

– A Givat Ram-i campuson nincs is szabadpolcos rendszer, csak fent, a Mount Scopuson.

– Belefér az időnkbe? – kérdeztem.

Bólintott.

A kocsiban bepötyögte a GPS-be az úti célt. A Héber Egyetem Scopus hegyi campusára a városközponttól észak felé kellett menni. Végig emelkedett az út. Rachel még az autóból felhívta egy ismerősét a Pszichológia tanszéken, aki leadta a nevem, így akadálytalanul bejutottunk. Az egyetem régi, szűk ablakos épületei erődtítménynek tűntek, korántsem véletlenül: a Scopus hegy építésük idején is stratégiai pontnak számított.

Rachel odakísért az épülethez, majd búcsút intett. A nő még bent van a tanszéken, mondta, meglátogatja őt, míg kutakodom. Megbeszéltük, hogy küld egy SMS-t, ha visszaér.

Az ügyeletes könyvtáros az ötödik emeleten lomha mozgású, nagydarab, szemüveges fiú volt, kirojtosodott farmert és a sarkánál szétaposott fekete Crocsot viselt. Amikor megkérdeztem tőle, merre találok a modern zsidó irodalmat, illetve a Kafka-szakirodalmat, a német szekcióhoz küldött.

– Alfabetikus sorrendben találod a szerzőket a Kafka-művek mellett – magyarázta. – Az izraeli irodalom szintén betűrendben. – Mutatta is egy kis térképen, mit merre kellene keresnem.

– Nem az izraeli, hanem a diaszpóra zsidó irodalmára gondoltam.

– Attól tartok – mondta tűnődve –, így nincs nyilván tartva.

– Esetleg gyűjteményes kötetek? – alkudoztam. – Esszék, tanulmányok?

Egy pillanatra elbizonytalanodott.

– Azt hiszem, csak az egyes szerzők szerint kereshetők, betűrendben, az adott

nyelv irodalmánál. A szerzőknél találsz a műveikhez kapcsolódó szekunder irodalmat is.

– Nincs külön modern zsidó irodalom? – emeltem fel a hangom meglepetten, amit számonkérésnek is vehetett.

– Kit vagy mit keresel tulajdonképpen? – kérdezte gyanakodva, majd tétovázásom megelőgelve elnézést kért, és ment a dolgára.

Kínos érzés fogott el, ami csak fokozódott, amint magamra maradtam a polcsorok között.

Az izraeli irodalomnál csak héber nyelvű anyagot találtam. Még az izraeli írók angol és német fordítását se tartották ott. Visszamentem az információs pult-hoz, és oldalt, a kézikönyveknél, találtam néhány közkeletű angol kötetet, amit ismertem, vagy legalábbis a szerzőjétől olvastam már mást. Tudtam, hogy nincs sok időm, de bíztam benne, hogy az amerikai irodalomnál megtalálom az engem érdeklő szakkönyveket, amiket elszórva, az Amazonon vagy az AbeBookson már felleltem, és néhányat meg is rendeltem közülük.

Amikor az amerikai és európai irodalom tárlóit is végignéztem, de semmilyen tematikusan gyűjtött anyagot nem találtam, csak szétszórva egy-két szakirányú monográfiát, kétségbeesés fogott el. Ha itt sem találsz meg, amit keresek, akkor hol? Ha az európai irodalmak nem ismerik el önálló tárgyként a modern zsidó irodalmat, és itt, Jeruzsálemben sem találsz nyomát, akkor vajon mi marad? Talán Amerika.

Megrezdült a mobiltelefonom, SMS-t kaptam. Rachel írta, hogy odalent vár a kijáratnál. Lehangelődva léptem ki az épületből.

– Na, megtaláltad, amit kerestél? – kérdezte.

Bólogattam. Nem volt erőm hozzá, hogy megosszam vele azt, ami nincs.

Beindította a motort, és elindultunk visszafelé, Tel-Avivba.

Gyalázat és szolidaritás. Piotr Matywiecki mint esszéista

Piotr Matywiecki (1943) varsói költő, esszéista és irodalomkritikus 1963 óta publikál, első verseskötete 1975-ben jelent meg. A nyolcvanas években részt vett a Szolidaritás tevékenységében, szamizdat irodalmi lapot szerkesztett. Esszéistaként *Határkő* (1994) című, hatalmas feltűnést keltő kötetével mutatkozott be, melyben filozófiailag dolgozta fel a holokausztot, dokumentumok és naplók alapján mutatta be a varsói gettóban szerzett léttapasztalatokat. Egyik legfontosabb forrása Bogdan Wojdowski *A holtaknak vetett kenyér* című regénye, ebből hamarosan részletet közöl a *Jelenkor. Tuwim arca* (2007) címmel terjedelmes esszéisztikus monográfiát írt a hozzá hasonlóan kettős identitású költőről.

Ki vagyok? című esszéjében azt írja, zsidó és lengyel vallási, kulturális és nemzeti identitása szétszalazhatatlan szövedéket alkot. Ez a komplexum 1968-ban alakult ki, amikor nemzedéke más képviselőihez hasonlóan „aljasságot, kisszerűséget, szolidaritást és barátságot” egyaránt tapasztalt. Az antiszemitizmussal szemben fellépők közössége tette lehetővé számára, hogy a nyilvánosság előtt számoljon be vallási és nemzeti hovatartozással kapcsolatos érzéseiről.

Azt mondta egy interjúban, hogy évek óta két filozófust tanulmányoz állandóan, Hérakleitoszt és Lévinast, az utóbbi segített megérteni, hogyan élhető meg a zsidóság a modern korban, hogyan fogható fel értéként a gyökértelenség. A két gondolkodó paradox metaforikus nyelvét és kockázatvállalását is inspiratívnak találja. Mint konzekvens ateistából lett hívő katolikus költőnek a Biblia nemcsak a zsidó és a keresztény hagyományok találkozásaként, hanem a költészet archetípusaként, az isteni adománynak tekintett beszéd legmagasabb rendű szublimációjaként is kulcsfontosságú. Emellett állandó ihletője Varsó, „a neurózisok városa”, melynek újabb és régebbi mítoszait még mindig nem aknázza ki az irodalom, ezért ideje lenne olyan regényt írni róla, amely méltó a latin-amerikai mítoszteremtők teljesítményéhez.

Az e számban olvasható esszé a *Két lélegzet. Vázlatok a zsidó és keresztény identitásról* (2010) című kötetben jelent meg.

Pálfalvi Lajos

PIOTR MATYWIECKI

DÉMONOK

Lehet, hogy a kultúra minden korszakának megvannak a maga démonai, amelyek ott nyüzsögnek körülötte. Mindegyikbe másképp ékelődik be az ördögi övezet, mintha újabb meg újabb seregeket állítanának fel erre a feladatra.

Azóta próbálom kiismerni magam a mai démonok között, amióta kezembe került egy olvasmány. Íme egy hír a *Świat* (Világ) című lapból:

„Egy gazdag fiatalember, Maxim Ditch elhatározta, hogy öngyilkos lesz. Arra az ötletre jutott, hogy önmagával párbajozva kell meghalnia. Lóteret rendezett hát be a kertjében, a céltáblát pedig úgy alakította ki, hogy pisztolyt tartó automatával kötötte össze a kö-

zéppontját. A revolver matematikai pontossággal irányult a célban álló személy szívére. Hét lövés dördült, mire a ripacs-öngyilkos beetalált a cél közepébe. A hetedik lövésre megérkezett a válasz, az automata rugója elsütötte a revolvért. A golyó átütötte a szívet.”

Mikor volt ez? 1934 júliusában. Akkor lehetett olvasni erről a Światban. Sok lapnak volt hasonló címe. A Światban olvasható a világ Maxim Ditch haláláról. Még ma is eljut a gyilkos ripacsokhoz ez a ripacs allegória a század közepéről. Hisz miért ne juthatna el ma is?

Mindig van valamilyen ma, amelyet a *saját* démonai őriznek, vigyázva arra, hogy ne juthasson el a Kezdehez, a teremtés forrásához, ne várja a véget mint metafizikai eseményt. Démonok őrködnek afölött, hogy a mi jelenünk már önmagában elegendő legyen. Mivel mindannyian az ilyen öntelt jelen egyeduralkodói vagyunk, úgy gondoljuk, a *magunk* módján kísértenek minket, olyan módon, amely csak nekünk van fenntartva. Pedig behódolunk a mindent egy szintre hozó általánosságnak, a démonok démonának.

Mindenki mindenféle maszkban bámul mindenkit. Ezen a bálon megismerhetjük korunk pandemóniumát. Itt nyüzsögnek a démonok: az Idegen, az Üres, a Hideg, a Förtelmes, az Aljas, a Vészterhes, a Pánikkeltő.

Az Idegen démonról

Valaki észreveszi, hogy magát nézi a saját szemével. Azt kérdi: mi a helyzet a gentleman önbecsülésével, amit azért szerettem volna megőrizni? A leselkedés lenne a legbelsőbb lényem? Főlölessegen aggódik. Egyszerűen önmaga, az alany és a tárgy önmaga számára nehezen elviselhető elegye, illúziók nélküli ember.

De íme, belopakodik az Idegen démon, és mindezt meghamisítja. Most ennyit jelent az önmegfigyelés: valaki más, egy idegen figyeli a szememen *keresztül*, mi történik velem mások, az idegenek között. Az ember már nem nézhet magára a saját szemével. Mindenki tolakodó természetű, ezért mindenki tolakodást lát mindenki. „A pokol az a másik ember” – mondja Sartre.

„Én – nem én” – pontosan ezen a szakaszon állította fel Maxim Ditch a kivégző automatáját.

Az Üres démonról

„Belső ürességet érzek” – ki ne mondott volna ilyet magában korunk emberei közül, legalább egyszer!... Ez legtöbbször a külvilágba kihelyezett üresség. Kifordított lény vagyok, külsőként és elidegenedétként látom a belső világot. A külsővé vált bensőm (csak emlékeim vannak arról, hogy ezt magamnak tartogattam!) idegen tárgynak *mutatkozik* önmege előtt, összekeveredik az ugyanolyan lepusztult, üres külvilággal. Ilyenek az „üresék” Eliot ismert költeményében.

Az Üres démon hivatásos pszichoszociológus. Kijelöli az embereknek – a szétporladt kozmoszban szálló porszemeknek – a hozzájuk illő semmiségeket: azt mondják az egyiknek, „egyenruhaszabóként lehetnél felebarátid hasznára, hadd érezzék, hogy meztelenek az uniformis alatt”, a másoknak meg azt, hogy „bedobhatnád magad mások szórakoztatására, hadd unatkozzanak”, te, te, te... Ő a kiszámolás démona, így hangzik a jelmondata: „sok, sok, minél több, annál üresebb”. A tömegek, a „magányos tömeg” démona.

Maxim Ditch hite szerint csak egy közös vonása van az „énnek” és a „nem ének”, az ember bensőjének és a külvilágnak: mindkettő *megszámálható*. Számolja a lövéseit.

A Hideg démonról

A hideg a mozdulatlaná váló részecskék tulajdonsága – azoké, amelyekre szétporlasztott minket az Űres. Elviselhetetlen hideg, veszett dühkitörésre ingerel. A teljes mozdulatlaná dermedés egyben emberfeletti tűrőképesség is. „Tomboló hideg”, belső hideg tűz, ellentmondás. Pont ez az ellentmondás „elviselhetetlen”, mert felfoghatatlan. Ezt nem bírja ki semmiféle racionális fogalom. A leghévesebb mozdulatokat teszem, a legenergikusabban tevékenykedem – mindhiába, nyoma sincs ennek a tevékenységnek. Mozdulatlaná dermedt az én időm és a külső idő – nincsenek hát következmények. Elhalnak a lélek rezdülései, leáll a pszichofizikai aktivitás. Még az olyan pillésúlyú műveletek is szünetelnek, mint a dolgok közti kapcsolatok észlelése, a jelenségeket rögzítő érzékelés. Hidegben, különváltan.

Ezzel a pillanattal, ebben a pillanatban valaki készen áll arra, hogy ilyen kapcsolatok pótlékát, hamis másolatait helyezze el a fagyos világban. Ez a Hideg démon. Kísért: „Csak nyugodtan, mozdulatlan barátom! Minden összeköthető – haladéktalanul, most rögtön, anélkül, hogy bármit is indokolni kellene! Egyszerűen ismerd el, hogy bármit is *teszel*, annak következtében *történik* valami a világban – és ne érdekeljen, hogyan. Valahogy... Már ne az erőszak szüljön erőszakot, az akció váltson ki reakciót, hanem a véletlen haszon a véletlenre, legyenek meg egymás mellett. Teszed a dolgod bármilyen nyom vagy eredmény nélkül – struktúra vagy a struktúrában, én kis strukturalistám. A tanúságtételek és az erkölcsi következmények semmit sem akarnak tudni rólad, elmosódnak, végül leáll minden mozgás, amely létrehozta ezeket, semmivé válnak a kiváltó okok. Mint aktív egyén megsemmisülsz – nyugalom vár rád. Áldd a felelőtlenségedet!”

Csodálom a berendezések működését, amelyeket a Hideg démon helyezett üzembe a világban: itt megnyomok egy gombot, ott meg kiugrik *valami*.

Maxim Ditch újra meg újra meghúzza a ravaszt, a véletlenre számít.

A Förtelmes démonról

Menedék nélkül belemerülve a káoszba, sok kísérlet után, az akaraterőm végső megfeszítésével, hatalmas fejtöréssel kialakítom életem rendjét, megtalálom a legegyszerűbb egyenséget a túlélés skáláján: a születéstől a halálig. Ez az e világ méreteihez pontosan igazodó öntudat. Megfogadom, hogy ehhez a skálához tartom magam, híven a mondáshoz, mely szerint „az embernek csak egy élete van”.

De íme, a halandóság sokkja (az elmúlt évszázadban volt elég...) megrázza a világ kereteit, benne az életem képét, érzem is, hogy kiesem a keretek közül! Amikor az ember a formátlanságba zuhan, a Förtelmes démon a rémület e pillanatára les: villámgyorsan a segítségére siet, látszólag *rendbe* teszi a képemet – minden vonásomat, lényem minden kifejezését, az öregedés minden tünetét más véletlenhez, a sors más játékához rendeli. Határtalan szabadságban – kívül a kereteken, mentesülve az étellel járó kötelesség alól, amelyet vállalunk, amikor megszületünk, amelyről számot kell adnunk, amikor meghalunk.

„Jó nekem” – mondja bennem a káosz. A káosz önarcképe vagyok. Maxim Ditch örül a rémületének, boldogan fordítja maga ellen. „A világgal folytatott harcokban állj a világ mellé” – mondta Franz Kafka, így fejezve ki az *amor fati*, a sors szeretetét. Maxim Ditch eufóriája a sors szeretetének rontott változata.

Az Aljas démonról

A halálunk eszköze kevésbé fontos, egészen jelentéktelen magához a halálhoz és az élet-hez képest, ami elvétetik tőlünk. Ha az élet és a halál közti választóvonal jelöli ki és határozza meg földi létünk formáját és az örök életünkkel kapcsolatos sejtéseinket, akkor mennyire jelentéktelen ehhez képest az az ügy vagy dolog (betegség, kés), amely ezt a határt átszakítja, kitépve egy darabot a létezésemből.

Ilyen gondolatokra akaszkodik rá az Aljas démon, a megsemmisítés démona, és azt mondja: „Miért hagyod, hogy ilyen lényegtelen eszköz csorbítsa a méltóságodat az Átmenet ünnepi pillanatában? Légy önmagad ajtónállója, magad légy a halálad kapusa. Milyen lélek-emelő! Nem kerülheted el az oszlást, de a saját állványzatodra helyezheted magad. Olyan lesz az öntudat, mint az öngyilkos golyó – tele koherens személytelenséggel. És a halállal (a személytelenséggel) harmóniában állva hatolsz be a halálba.”

Maxim Ditch megértette halálos készülékének értelmét: „én” csak az „én” eszköze vagyok.

A Vészterhes démonról

Az ellenséges gonosznak nem az a célja, hogy megfossza életétől az öngyilkost; ennek a démonnak mindegy, hogy elfuserált vagy halott öngyilkost talál. Ő a médiumává akarja alakítani az öngyilkost, amelyen keresztül bejut a világba a *legvirulensebb* veszedelem. Ez a gonosz és ellenséges vész a világ öngyilkossága, ez a kétségbeesett tett valódi „tartalma”, amely rejtve marad az öngyilkos előtt: a személyes határok nélküli gonosz, a mindenkit mindenkivel szembeállító ellenségesség, amint mindenki bensőjében megmutatkozik. A gyilkosság mint Elv...

Maxim Ditsch a XX. század allegóriája. És talán a XXI.-é...

A Pánikkeltő démonról

Pánikszerűen menekülök minden bennem lévő helyről minden más bennem lévő helyre, aztán onnan is elúz a pánik. Ennek a démonnak nincs alakja: személytelen úr a személyes félelem gömbjében. Én magam is gömb vagyok a hasonló gömbök planetáriumában. És nem tudom, hogy a szomszédos golyók még az én ürességeim vagy talán már az egész emberiség ürességei. E golyók ütközései töltik be a teret. E kattogó ritmus táplálja a Pánikkeltő demont, ebben a ritmusban tágul az üresség világegyeteme, ebben a ritmusban szakadnak meg a szívek.

*

Maxim Ditch amerikai volt. A háború előtti lengyel Światban jámbor iróniával kommentálták a cselekedetét: „Amerika nagy előszeretettel oktatja ki az európaiakat a saját civilizációs felsőbbrendűségéről. Az amerikai lapok számos hasábon méltatták ezt a kétségkívül eredeti figurát, nagy reklámot kapott. Volt miért lelkesedniük a saloonokban és a bárokban a görölknek, a sztároknak és a gengsztereknek.”

A múlt század tapasztalatainak hatására a tömeghalál tudata egy szintre hozta az euroamerikai világot. Ez a tudat megmarad az általánosságok világában, a tömegkommunikációs eszközökben személytelen, statisztikai dimenzióban jelenik meg. Lengyelországban sokáig érelődött az ilyen általánosság hideg cinizmusa, talán az hátráltatta, hogy olyan

drasztikusak voltak a háborús tapasztalataink. De a XX. század közepén a démonok démona – a tömegvilág, amely elpusztítja a világot az egyénben – megcirógatta a lengyel kiátkozott költőket anakronisztikus dandyérintésével. Lehet, hogy ez az idő démoni jele volt? A magukra maradt költők anakronisztikusak szoktak lenni, mégis ők tanúskodnak elsőként az össznépi magányról. (Mint ahogy Maxim Ditch is az elsők között tett tanúságot a névtelen, automatikus halálról. Az egyéni halálról, de ez már valamiképpen tömeges volt.)

Eszünkbe juthat Stanisław Cycz *And* című elbeszélése, Kazimierz Ratoń néhány szava: „Hogyan haljak meg tükör előtt? Ez már végre az a megálmodott felszabadulás?” Rafał Wojaczek számára a költészet céltábla, amelyre a költő lő, hogy „megérkezzen a válasz az automata rugójától”, és megölje a költőt.

Az etnológusok ismerik azt a jelenséget, hogy a közösség beleszuggeralja a halált az egyénbe. Olyan erősen sugallja a halált a közösség, hogy az egyén elhiszi magáról, hogy meghal, és pontosan ezért hal meg. Ez a közösség az egyénben követ el öngyilkosságot, mert ez az egyén a halál tanúságtételével bizonyítja, hogy ő a közösség. Milyen közösség?

Kik voltunk a harmincas években, amikor Maxim Ditch megölte magát? És az ötvenes-hatvanas években, amikor köztünk éltek ezek a költők? És kik vagyunk most?

A sajtószemlékből szeretnénk megtudni, milyennek látnak mások minket. Az Idegen démon sugallja azt, hogy szükségünk van ilyen tudásra.

Virágkorát éli a nemzeti pszichoszociológia, a publicisták újabb meg újabb paradox diagnózisokat állítanak fel a társadalom szétaprózódásáról. Az Üres démon „játssza el” az ürességet.

Hiábavaló hiperaktivitásban égünk ki. Ez a Hideg démon.

„Csak egy életünk van” – mondjuk. És ez lenne a szabadságunk szlogenje... A Förtelmes démon szólal meg általa.

Bezárnak minket a nemzeti lét határai közé, noha az nem mindig fér meg békében a közösségi identitásainkkal. És ekkor az Aljas démon megkísért a szellemi önellátásként felfogott nemzeti identitással, akár azon az áron is, hogy az ember öngyilkos módon önmagába zárkózzék.

Köztünk sürgölődik a Vészterhes és a Pánikkeltő.

Vajon ez a közösség önmagával párbajozva pusztul el?

PÁLFALVI LAJOS fordítása

Ikrek

*Hétvégén a bomba-
tölcséreknél jártam.
Két, szinte egy tőből
sarjadt fa fogadott
az erdő szélénél.*

*A törzsek közti rés,
akárha kapunyílás.
Nincs különbség,
túl a kérges kapun
ugyanúgy folytatódik
az őszbe rozsdálló vadon.*

Lefotóztam a fa-ikreket.

*A felvételt nézem,
kinagyítom a képernyőn.
Élesítem a színeket.
Sűrűbbek az árnyalatok.*

*Tovább nagyítom,
míg kockákra nem bomlik,
s elmosódik a látvány.*

*Van különbség.
A fák helyett a kép-
re emlékszem.*

*Fáklya a tekintet,
a tiltott zónába hatol,
hol fekete nap ragyog.*

Vilin konjic

A gyár
felköhögte a füstöt.
A portánál zártuk össze
a biciklinket.
Majd a málladozó beton-
lépcsőn le a mozdulatlan vízhez.
Körülöttünk csupaszon kongott
a gyárhoz idomított partsáv.
Magamba szívtam a folyó
átható, iszapos mocsár-szagát.
Hirtelen, szinte a semmiből,
szitakötő húzott el az orrunk előtt.
Propellerként zúgtak
áttetsző szárnyai.
Lassan leereszkedett a vízből
kimeredő, szürkés kőre.
Közelebb merészkedtél,
s ahogy felé nyúltál, elröppent.
Vilin konjic, mondtam,
a tündér lovacskája.
Nem is oly régen,
mikor talpig aranyban álltak a fák,
és az erdei manók egész nap
mást sem csináltak,
csak hason fekve pipáltak,
jó kedvükben barackot nyomtak
a másik fejére,
egy apró tündér
elhagyta a kék paripáját.
Azóta magában járja az erdőt,
csüggedten, mert nincsen párja,
nélküle láthatatlan,
csak néha tűnik elő,
mikor lúdbőrzik a víz,
sugdolóznak a bokrok.

Mi újság

*a valósággal való bármilyen egyezés
a véletlen műve*

*van abban valami emlékszerű
már a történés pillanatában
ahogy apa megáll az utcasarkon
szétnyitja a paplanújságot és
az egészet megrázza hogy kisimuljanak
a lapok vagyis másképpen legyenek
megtörve*

*felhőtlen habbal isszuk a kávé
koptatott nyelv
egyre kevesebb szó
ugyanarra
a szívünk lustabarna
légifelvétel
a nagy időkről
amiknek nem vagyunk tanúi
előttiünk kartól karig terjedő
szövegek hártavékony papírokon
a sorok többsége a szívvonal alatt*

*mintha a nap most erősebben sütne
ki akarná égetni a filmet
a digitális korban
ez elég nagy
marhaság
de mintha láttam volna erre egy
élettartam-garanciát valamelyik
nagy bevásárlóközpont plakátján
a báméskodás
az egyetlen amihez úgy tudom értek
végül is mindegy
amíg van térerő
és egy szépen villanó bokán
egyszer csak megáll az idő*

a valósággal való

*bármiféle egyezés jól jöhet
hogy elmondjak veled
valamit neked hátha
nem érted
félre mert van az egészben
valami emlékszerű már*

*a látómezőnkől a kiskanál
alakú fényfoltok soha nem tűnnek el
ottmaradnak mint a régi porcelánok
a lakások zeg-zugaiban
meg a dobozba rejtett gyűjtemények
és egyes helyeken a beköttetett
lapszámok évfolyam szerint
édeskés porral beszítálva
örökre kihűlt vasárnapi sütemények
véletlenül előkerült
jegyzetek
egy vaníliásárga fecnin
így jutok hozzád
begyűröm magam
a belső zsebedbe
közvetlenül
az időkapszulák mellé
kockacukor helyett
a habba süllyeszthetsz
majd*

*van abban valami emlékszerű
már a történés pillanatában
ahogy a fiú megáll az utcasarkon
szétnyitja a paplanújságot és
az egészet megrázza hogy kisimuljanak
a lapok vagyis másképpen legyenek
betörve*

Látogatóban

*nem változott azóta semmi
ugyanazok a házak fogadnak
ugyanaz az ablak
az óvóhely szürke íve kisebb talán
mint mikor el kellett menni*

*azt mondják felnőtt vagyok
ez ugyanaz az ország
csak keserűbbek a pillanatok*

*nem változott azóta semmi
csak az udvart felásták barbár kezek
emlékeimből csináltak virágtenyészetet*

*minden ugyanaz
csak az ébredés varázsa nem
magamra hagytak
játشانak velem*

*mindenki strandra ment
nincs idehaza senki
becsapódik a bámuló ablak*

*idegenek vannak csak
idegenek*

*nem változott azóta semmi
csak elment mindenki
mögém dőlnek a holnapok
rég nem tudom már
hol és miért vagyok*

FRANÇOIS RABELAIS

A derék Pantagruel hősi cselekedeteinek és mondásainak

Harmadkönyve

összeállította Fran. Rabelais mester, orvosdoktor.

Átnézte és javította antik szabályok szerint a Szerző.

Fent nevezett szerző könyörögve kéri a nyájas Olvasókat, tartózkodjanak a nevetéstől a hetvennyolcadik Könyvoig.

Párizsban, Michel Fezandat nyomdájában, Szent Hilárius dombján, Albret ispotályánál.

1552.¹

A Király engedélyével.

Miért mentesülnek az új házasok attól, hogy háborúba menjenek

6. fejezet

Azonban (kérdé Panurge) melyik törvényben rendelték el és szögezték le, hogy akik új szőlőt telepítettek, akik új házat építettek és az új házasok mentesüljenek attól, hogy az első évben háborúba menjenek? Mózes törvényében² (felelé Pantagruel). Miért (kérdé Panurge) az új házasok? A szőlőültetőikkel túl öreg vagyok, hogy törődjek: megelégszem a szüretelőik gondjaival; a holt kövekből szépet és újat építők sincsenek beleírva életem könyvébe. Én csak élő kövekből építék: az emberek azok. Megítélésem szerint (felelé Pantagruel) ez azért volt, hogy az első évben kedvükre élvezhessék szerelmüket,³ utódlásukkal törődhessenek és örökösökről gondoskodhassanak. Így legalább, ha a második esztendőben elesnének a háborúban, nevük és címerük fennmarad gyermekeikben. Amellett asszonyaikról bizonyossággal tudható lesz, hogy meddők-e, avagy termékenyek (mert egy év próbaidő elegendőnek tűnik, tekintve hogy érett korban léptek nászra), és első férjük elhunytával könnyebb lesz másodszor nászra lépniük: a termékenyeknek azokkal, akik sokasodni akarnak gyermekeikben, a meddőknek azokkal, akik erre nem kíváncsnak,

A mű első részletét januári számunkban közöltük.

¹ Az első kiadás 1546-ban jelent meg, de a szöveget – az általánosan elfogadott szabály (az ún. ultima manus) szerint – a szerző által saját kezűleg javított utolsó kiadás alapján adom.

² Lásd *Kiv* 20,5–7.

³ Ezt az okot adja meg a Biblia, *Kiv* 24,5.

hanem erényeik, tudásuk, kedvességük miatt, pusztán házuk vigasztalójaként és háztartásuk intézőjeként vennék el őket. Akik Varennes-ban⁴ prédikálnak (mondá Panurge), a második nászt balgának és becstelennek becsmériük.⁵ Az az ő nehéz negyednapos lázuk (felelé Pantagruel).⁶ Ott van (mondá Panurge) Duggantó testvér is, aki Parillyban⁷ az egész gyülekezet előtt prédikálván becsmérielte a második nászt, és esküdözött, hogy a pokol leggyorsabb ördöge ragadja magával, ha nem szeretne inkább szűzteleníteni száz leányzót, mintsem hogy egy özvegy kétszer-sültjét megkószolja.⁸ A kegyelmed érvelését igen megalapozottnak vélem. Azonban mit mondana, ha azért tennék ezt a kivételt velük, mert ennek az első évnek a leforgása alatt annyit sulykolták újonnan birtokba vett szerelmüket (amint az joguk és kötelességük), annyira kisajtották ondóvezetékeiket, hogy teljesen kirojtosodtak, elférfiatlanodtak, legyengültek és elhervadtak, és ha eljön a csata napja, előbb mérülnek el, mint kacsák, a málhában, mint a küzdők és vitézek között, ahol Enüő⁹ vezeti a harcot, és ahol csapásokat osztogatnak, és Mars zászlaja alatt egyetlen valamit érő csapásuk sem lesz? Mert a nagy csapásokat már kiosztották a barátnéja, Vénusz ágyfüggönye alatt. Bizonyosság erre, hogy a régiség más maradványai és emlékei mellett még ma is azt látjuk a jó házaknál, hogy ezeket az új házásokat valahány nap múlva elküldik a nagybátyjukhoz, hogy ne legyenek a feleségükkel, és kipihenjék magukat, hogy újólag feltöltekezvén jobban küzdhessenek azután, jóllehet sokszor nincs is nagybátyjuk, se nagynénjük, amiképpen Pétaud király a Cornabons-i csata után, tisztességgel szólván, nem eresztett szélnek minket,¹⁰ mármint engem és Courcaillet-t, hanem hazaküldött a saját házukba, hogy felfrissüljünk. Ő még keresi a magáét. A nagypapám keresztanyja mondta nekem, mikor kicsi voltam, hogy

*Miatyánk és hiszekegy
Hitetlennek mit sem érő.
Szénázni ha indul egy,
Frissebb, mint két visszatérő.*

Az késztetett erre a vélekedésre, hogy a szőlőültetők az első esztendőben alig esznek a szőlőből és isznak a borból, munkájuk gyümölcséből; az építők is, az első évben, nem laknak az újonnan épült hajlékban, mert a légzés elégtelensége által a megfulladás veszélye fenyegeti őket, amint Galénosz bölcsen megjegyzi *A légzési nehézségről* II. könyvében.¹¹ Nem jól megokolt ok és jól értelmezett értelem nélkül kérdeztem. Ne vegye zokon.

⁴ Varennes-sur-Loire, ahol Rabelais családjának birtokai voltak.

⁵ Szent Jeromos óta a második házasságot a legtöbb teológus helytelenítette, noha nem tiltotta. Az evangelizmus Szent Pál véleményét vallotta, aki nemcsak megengedettnek, hanem egyenesen ajánlatosnak tartotta, hogy a fiatal özvegyek másodszor is férjhez menjenek (*1Tim* 1,14).

⁶ Lásd *Gargantua*, 39.

⁷ Helység Chinon közelében.

⁸ Rabelais Poggio egyik „elméncségét” használja fel, de ott csak tíz leányzóról van szó (*Liber facetiarum*, 1438–1452. 24.).

⁹ A gyilkolás és dúlás istennője.

¹⁰ Itt valószínűleg ma már érthetetlen szójátékról vagy utalásról van szó.

¹¹ Panurge itt elárulja műveltsége felületességét: összekeveri Galénosz két művét, és egy általa cáfolt véleményt tulajdonít neki (*De usu partium*, [1.] 7. 8.)

Hogyan került bolha Panurge fülébe, és hogyan mondott le pompás póce viseléséről

7. fejezet

Panurge másnap zsidó módra kifúratta a jobb fülét,¹² és egy finom berakású aranygyűrűt tett bele, amelynek foglatát egy kalitkába zárt bolha alkotta. Fekete volt a bolha, hogy semmi kétségetek ne maradjon (szép dolog jól tudni mindent), költsége pedig, pontos számítás szerint, nemigen rúgott többre negyedévenként, mint amennyibe egy hirkániai nősténytigris¹³ kiházásítása kerül, mondjuk 600 000 maravédira.¹⁴ Amikor kifizette, rosszul lett a mértéktelen kiadástól, és azóta ügyvédek és zsarnokok módjára, a saját verejtékével és alattvalói vérével táplálja. Vett négy róf darócot; abba burkolózott, mint egy hosszú, egyszerűen végigvarrt ruhába; lemondott a nadrágviselésről, és pápaszemet kötött a sapkájára.¹⁵ Ebben az állapotban jelent meg Pantagruel előtt, aki különösnek találta ezt az álöltözetet, főként hogy nem látta rajta a szép és pompás pócét,¹⁶ amelyhez mint meszterhorgonyhoz¹⁷ folyamodhatott végső menedék gyanánt a balszerencse minden hajótörésében. Nem értvén ezt a talányt, a jó Pantagruel megkérdezte, mi volna a szándéka ezzel az új álöltözetrel. Bolha van a fülemben (felelé Panurge): házasodni akarok. Jó órában legyen mondva, mondá Pantagruel, igen megörvendeztetett kegyelmed. Őszintén szólva a tüzes vasat azért nem venném kézbe.¹⁸ Azonban a szerelmesek nem öltöznek ilyen bő gatyába meg térdig csüngő ingbe, nadrág nélkül, hosszú darócruhába, aminek a színe jóra való és erényes emberek között szokatlan egy sarkat verdeső köntös esetében. Ha némely eretnek vagy különös szektához tartozó személyek egykor öltöztek is így, bár sokan csalással és szélhámossággal vádolták őket, meg hogy zsarnokoskodni akarnak a faragatlan népen, én nem kívánom hibáztatni és emiatt elítélni őket. Mindenki bővelkedik saját értelmében,¹⁹ különösen az idegen, külső és közömbös dolgok tekintetében, amelyek nem jók és nem rosszak önmagukban, mert nem szívünkéből és gondolkodásunkból, minden jónak és rossznak műhelyéből származnak: jó, ha a szándék jó, és a jó szellem irányítja; rossz, ha a gonosz szellem mértéken felül megrontja. Csak az újdonság és a bevett szokás megvetése kedvetlenít el.

A színe, felelé Panurge, mintha egy fazék jönne szembe. Jön eszembe²⁰ (már-

¹² Azok jártak el így, akik önként adták rabszolgaságra magukat. *Kiv* 21,6.

¹³ A fékezhetetlen vadság szimbóluma, lásd Vergilius, *Æneis*, 4. 367.

¹⁴ Spanyol pénz.

¹⁵ Azok kötötték sapkájukra a szemüvegüket, akiknek mesterségüknél fogva gyakran kellett használniuk.

¹⁶ A nadrágnak a szárat elöl összefogó, háromszög alakú, erősen kidudorodó része, amelyet olykor zsebként is használtak. Koronként és helyenként hatalmas, merev pénisz formáját öltötte, de szexuális szimbolikája egyébként is félreérthetetlen volt. Panurge nagyon büszke volt „piros, fehér, zöld és kék selyemcsokorral díszített” pócéra, amelyben egy narancsot tartott (*Pantagruel*, 18. fejezet).

¹⁷ A hajó legnagyobb horgonya, amelyet akkor használnak, mikor a többi csödöt mond.

¹⁸ A tüzes vas megfogása a tanú szavahihetőségét bizonyította.

¹⁹ Lásd Szent Pál, *Róm* 14,5. Az evangelizmus képviselői gyakran hivatkoztak erre a helyre, amikor a lelkiismereti szabadság és az eretnesség között akartak különbséget tenni.

²⁰ Számos más szerzőnél is megtalálható szójáték (calembour).

mint a darócom), mostantól meg akarom tartani, és közlőrl nézem dolgaimat. Miután ez egyszer nem tartozom, nem látott még olyan kedvetlen embert, mint én leszek, ha meg nem segít az Úr. Íme az ókulám. Ha messziről látna, azt mondaná, tisztára Jean Bourgeois testvér.²¹ Tényleg, azt hiszem, jövőre megint meghirdetem a keresztesháborút. Isten óvja a golyóbisokat! Látja ezt a darócot? Higgyel el, van egy kifürkészhetetlen tulajdonsága, amit kevesen ismernek. Csak ma reggel vettem föl, és már viszketek, megveszek, lángolok, hogy házas lehessen, szürke ördöggént²² munkálkodhassak a feleségemen, és ne kelljen emiatt botütésektől tartanom. Ó, milyen nagy háziúr leszek! Halálom után ünnepélyesen máglyára vetnek, hogy hamvaim őrizték egy tökéletes háziúr példáját és emlékezetét. Az istókját, a darócomra mondom, a kincstárnokom ne játszadozzon az s-ek megnyújtásával,²³ mert ökölcspásokkal ügetek át a képén! Nézzen meg előlőrl-hátulról: ez egy tógaféle, a rómaiak ősi viselete béke idején. A mintáját Traianus oszlopáról vettem Rómában, meg Septimius Severus diadalívéről. Elegem van a háborúból, elegem van a tunikákból és ujjasokból! A vállam egészen tönkrement a vért viselésétől. Hallgassanak a fegyverek, uralkodjanak a tógák!²⁴ Legalábbis egy egész éven át, ha megházasodtam, ahogy kegyelmed mondta tegnap, a mőzesi törvény szerint.

Ami a nadrágot illeti, Laurence²⁵ nagynéném azt mondta egykoron, hogy azt a pőc miatt csinálták. Úgy hiszem, olyasféle következtetés révén, ahogy a víg pogány Galenosz mondta, *Tagjaink használatáról* 9. könyv,²⁶ hogy a fejet a szemek miatt csinálták. Hiszen a természet akár a térdünkre vagy a könyökünkre is tette volna a fejünket; azonban arra szánván a szemet, hogy a távoli dolgokat fölfedezze, mint egy bot végére, a fejbe tette, a test legmagasabb részébe: ahogy a pharoszokon látjuk meg a tengeri kikötők magas tornyain, amelyeket azért emeltek, hogy a lámpás fényét messziről látni lehessen. És mivelhogy szeretnék egy kis ideig, legalább egy évig megpihenni a harci művészetekben, azaz megházasodni, nem hordok többé pőcöt, következésképpen nadrágot sem. Mivelhogy a pőc a katonáember páncélatának első számú darabja.²⁷ És fenntartom mind a tűzig (kizárólag értve), hogy a törökők nincsenek kellőképpen fölfegyverkezve, mivelhogy a pőc viselése törvényeik szerint tiltott dolog.

²¹ Egy 1494-ben meghalt híres prédikáló ferences szerzetest neveztek „ókulás ferencesnek”. Lásd *Quart Livre*, 8. 7. lj.

²² Utalás a darócra, és talán a laikus testvérek szürke csuhájára.

²³ Azaz s-ek (sou: a frank századrésze) helyett f-eket (frankokat) írjon a számadáskönyvbe.

²⁴ „Cedant arma togae”, Cicero, *A kötelességekről*, 1. 22. 77.

²⁵ A *Pathelin mester* egyik epizód szereplője (5. 158–189.). Rabelais Galénoszt teszi nevetségessé azzal, hogy hozzá hasonlítja.

²⁶ Panurge hivatkozása itt is hibás, de az állítás valóban Galénosztól származik (*De usu partium*, 1. 8. 5.).

²⁷ A páncélnak is volt egy kagyló alakú része, amelyet ugyanígy neveztek.

Hogyan van az, hogy a póc a katonaember páncélzatának első darabja

8. fejezet

Fenntartja kegyelmed, mondá Pantagruel, hogy a póc a katona páncélzatának első darabja? Nagyon paradox és új ez a tan. Mert azt mondjuk, hogy a fegyverkezés a sarkantyúval kezdődik.²⁸ Fenntartom, felelé Panurge, és nem ok nélkül tartom fenn. Lám, a Természet, azt akarván, hogy a növények, fák, bokrok, füvek és zoofiták,²⁹ ha már egyszer megalkotta őket, az eljövendő időkben folytatódjanak és megmaradjanak, hogy a fajok el ne vesszenek, még ha az egyedek elvesznek is, gondosan fölfegyverezte csíráikat és magvaikat, amelyek ezt a folytatódást alkotják, olyan csodálatra méltó gyártmányokkal látva el és takarva be őket, mint a tokok, hüvelyek, kobakok, csonthéj, kelyhek, diók, kalászkok, bolyhok, kérgek, szúrós tövisesek, amelyek szép erős természetes póc gyanánt szolgálnak ezeknek. Nyilvánvaló példái ennek a borsó, a bab, a paszuly, a dió, a barack, a gyapot, a sártök, a gabona, a mák, a citrom, a gesztenye, általában minden növény, mert világosan látható, hogy csíráikat és magvaikat minden más részüknél külön takaróval, védelemmel és fegyverzettel látják el. Nem gondoskodott így a természet az emberi nem fennmaradásáról, az embert pucérnak, gyengének, törékenynek alkotván meg, támadó- és védőfegyverek híján, az ártatlanság állapotában és az első aranykorban, állatként és nem növényként, állatként (mondom én), amely békére és nem háborúra született, állatként, amely az összes tápláló növény és gyümölcs békés élvezetére született, állatként, amely arra született, hogy békésen uralkodjon az összes vadállatok fölött.³⁰ Megsokasodván a gonoszság az emberek között a vaskor és Jupiter királysága eljövételével, a föld elkezdett csalánt, bojtortjánt, töviseket és más, az ember ellen lázadó növényeket teremni;³¹ másfelől egy végzetes hajlam következtében szinte valamennyi vadállat megszabadult tőle, és titokban összeesküdött, hogy nem szolgálja és nem engedelmeskedik többé neki, hanem amennyire tud, ellenáll, de képességéhez és erejéhez mérten ártalmára lesz.³² Ekkor az ember, mivelhogy szerette volna az addigi élvezeteket megőrizni és addigi uralmát fenntartani, nem is nélkülözhetvén egykönnyen számos állat szolgálatait, kénytelen volt magát fölfegyverezni. Szent Libaaprólék! (kiálta Pantagruel), a legutóbbi esők óta mekkora lifity-lafaty, akarom mondani filozófus lett belőled!

– Gondolja meg (mondá Panurge), miképpen készítette a Természet fegyverkezésre, és mely testrészét kezdte először felfegyverezni. Isten úgyse, a heréi voltak azok,

*A derék messer Priaposz
Nem kellett neki más ahhoz.*

²⁸ Korabeli közmondás.

²⁹ Növényeknek látszó állatok (szivacsok, korallok, tengeri rózsák stb.).

³⁰ Lásd *Ter* 1,28.

³¹ *Ter* 3,8.

³² Lásd Lucretius, *A természetről*, 5. 5. 923–996.

Tanúság erre a héber hadvezér és filozófus, Mózes, mondván, hogy derék és csinos pőccel fegyverkezett föl,³³ igen szép leleménnyel fügefalevelekből készítve, amelyek természetük szerint, tartóosságuknál, hasítottságuknál, fodrosságuknál, simaságuknál, nagyságuknál, színüknél, illatuknál, erényüknél és tisztaságuknál fogva igen alkalmasak a herék eltakarására és felvértezésére. Vegye ki ebből a rémületes lotaringiai heréket,³⁴ amelyek szabadjárá engedve a nadrágszárat verdesik, megvetik a pőc magasztos udvarházát, és minden módszeren kívül állnak: tanúm erre Viardère, a nemes Valentin,³⁵ akit egyik május elsején, a nagyobb pompa kedvéért, Nancyban azon kaptam, hogy spanyol köpeny gyanánt egy asztalra kiterítve fényesítette a heréit. Mostantól fogva ezért, ha nem akarunk hibásan beszélni, nem azt kell mondanunk, mikor a talpast a háborúba küldjük, hogy vigyázz, Istók, a boroskancsóra (ami a kupa), hanem ezt: Vigyázz, Istók, a tejesköcsögre, ami a herék, a pokol összes ördögére! Ha a fej vész, csak egy személy vész el; ha a herék vesznek, az egész emberi természet elvész. Ez készleti a gáláns Galénoszt, *De spermate*, 1. könyv,³⁶ arra a derék következtetésre, hogy jobb (azaz a kisebb rossz) szív nélkül lenni, mint nemi szervek nélkül. Mert azok tartalmazzák, mint holmi szent monstanciák, az emberi nemet megőrző csírákat. És én száz franknál kevesebért tartom, hogy ezek azok a kövek, amelyekkel Deukalión és Pürrha újratemtették a költői özönvíz³⁷ által eltörölt emberi nemet. Ez készleti arra a vitéz Justinianust, *De cogotis tollendis*,³⁸ 4. könyv, hogy a *sumum bonumot in braguibus et braguētis*³⁹ helyezze el.

Ezért és más okokból, amikor Merville ura néhány napig egy új páncélt próbált, amelyben királyát követné a háborúba (mert a régít és félig elrozsdáltat már nem használhatta tovább, lévén hogy néhány esztendő óta a hasa bőre eléggé eltávolodott a veséitől), a felesége szemlélődő elmével úgy ítélte meg, hogy kevés gondot fordított házasságuk közös csomagjára és pálcájára,⁴⁰ mert csak egy láncvérttel fedezte,⁴¹ és azon a nézetten volt, hogy vértezzé föl alaposan és erődítse körül egy jókora tornasisakkal, amely haszontalanul hevert ott egy kamrában. Ugyanerről írták az alábbi sorokat *A szüzek magakelletése*⁴² harmadik könyvében:

*Látván a férjét jól fölfegyverezve,
De pőc nélkül indulni a csatába,
Így szólt: „Félő, hogy eltalálják, drága,
Legyen hát gondja a legkedvesebbre.”*

³³ Ádámról van szó, *Ter* 3,7. Rabelais a *Teremtés könyvét* Mózesnek tulajdonítja.

³⁴ Lásd *Pantagruel*, 1. Korabeli elméncség, a *Pathelin* mesterben is szerepel.

³⁵ Valentin volt a neve az egy évre választott karneváli királynak Nancyban.

³⁶ Valójában *De semine*, 1. 1. 15.

³⁷ Rabelais különbséget tesz az antik költők által megénekelte mitológiai özönvíz (Ovidius, *Átvaltozások*, 1. 38.) és a bibliai özönvíz között.

³⁸ Francia-latin makarónnyelven: „Az elpusztítandó vakbuzgókról”. Ez a könyv szerepel a Saint-Victor apátság könyvtárában, lásd *Pantagruel*, 7.

³⁹ Azaz a legfőbb jót a herékben és a hímveszőben.

⁴⁰ Itt ismét a herékről és a hímveszőről van szó.

⁴¹ A has alsó részét takaró láncszoknyára nem mindig szereltek páncélpőcöt.

⁴² Ez is a Saint-Victor apátság könyvtárának egyik darabja. A nyolcsoros 1534-ben megjelent a *Fleurs de la poésie française* című antológiában; szerzője ismeretlen.

*Ilyen tanácsban hibát ki keresne?
Én mondom, senki: hiszen legfőbb gondja
Az volt neki, hogy bárcsak el ne veszne
Az a darab, mert annak volt bolondja.*

Ne csodálkozzék tehát ezen az új öltözetemen.

Hogyan kéri ki Panurge Pantagruel tanácsát, hogy megházasodjon-e

9. fejezet

Minthogy Pantagruel erre semmit sem válaszolt, Panurge egy mélyet sóhajtott, és folytatta: Uraságod hallotta elhatározásomat, hogy megházasodjam, hacsak balszerencsémre be nem lesz minden lyuk zárva, reteszelve és kampózva; a szeretetre kérem, amelyet oly régtől fogva tanúsít irántam, adjon tanácsot ebben. Miután (felelé Pantagruel) egyszer és mindenkorra elvetette kegyelmed a kockát; és ekképpen elhatározta és szilárdan eltökélte, nincs mit beszélni róla, már csak tette kell váltani.

Igen (mondá Panurge), de nem szeretném tettere váltani anélkül, hogy kegyelmed tanácsát és véleményét ne hallanám. Egy véleményen vagyok kegyelmeddel ez ügyben (felelé Pantagruel), és ugyanazt tanácsolom. Azonban, (mondá Panurge), ha kegyelmednek az volna a meggyőződése, hogy jobb volna nekem megmaradni mostani állapotomban, és nem vállalkozni holmi újításra, akkor jobb szeretnék inkább nem megházasodni. Akkor hát ne házasodjon, felelé Pantagruel. Igen (mondá Panurge), de azt akarná, hogy egész életemet ilyen magányosan töltssem, hitvesi társaság nélkül? Tudja, hogy meg van írva: *Veh soli*.⁴³ A magányos embernek soha nincs része abban a vigasztalásban, amit a házasembereknél látunk. Akkor hát házasodjon, Isten neki! felelé Pantagruel.

Azonban (mondá Panurge), ha a feleségem felszarvazna, amire, mint tudja, jó alkalom nyílik ebben a vadászydényben, az képes lenne kizökkenteni engem a béketűrésből. Én szeretem a felszarvazottakat, jóra való embereknek tartom és örömet látogatom őket, de nem szeretnék az lenni, még ha meghalok is. Ez a pont a gyöngé pontom. Akkor hát ne házasodjon (felelé Pantagruel), mert Seneca mondása kivétel nélkül igaz: biztos lehetsz benne, hogy amit másokkal teszel, azt fogják tenni mások veled.⁴⁴ Azt mondja, kivétel nélkül? kérdé Panurge. Kivétel nélkül, ő azt mondja, felelé Pantagruel. Hohó (mondá Panurge), ezer apró ördög! Úgy érti, hogy ezen a világon, vagy a másikon.

Igen ám, de mivel éppen úgy nem tudok meglenni asszony nélkül, mint a vak bot nélkül (mert a furdancsnak forognia kell, anélkül nem élhetek), nem helyesebb-e társul venni egy derék és erényes asszonyt, mintsem naponta váltogatni és minduntalan azt kockáztatni, hogy néhány botütést kapok, vagy franckórságot, hogy a legrosszabbat vegyük? Mert soha még jóra való asszonyoknak nem volt dolguk velem. És a férjüknek se volt ez kedve ellenére. Akkor hát házasodjon, Isten neki! felelé Pantagruel.

⁴³ Jaj annak, aki egyedül van. *Préd* 4, 10.

⁴⁴ *Erkölcsei levelek*, Bp. Franklin, 1906. 94.

Azonban, mondá Panurge, ha Isten úgy akarná, és a véletlen folytán egy jóra-
való asszonyt vennék el, aki meg találna verni, nem lennék több egy megkurtított
Jóbnál, ha el nem ragadna a vörös harag. Mert hallottam, hogy az ilyen jóra-
való asszonyok nehéz természetűek: és a jó borból jó ecet lesz.⁴⁵ De még rosszabb is
történne, mert jól megdögönyözném a libaaprólékját, vagyis a karját, a lábát, a
fejét, a tüdejét, a máját meg a veséjét, és szapora ütésekkkel úgy megszaggnám
a ruháját, hogy a főördög már a kapuban várná az átkozott lelkét. Szívesen meg-
kímélném magam az ilyen zavaroktól ebben az esztendőben, és örömet elkerül-
ném őket. Akkor hát ne házasodjon, felelé Pantagruel.

Igen ám, mondá Panurge, de abban az állapotomban, ahogy most vagyok,
adósság és feleség nélkül, jegyezze meg, hogy rossz órában mondva adósság nél-
kül, mert ha nagyon el lennék adósodva, a hitelezőimet túlságosan is érdekelné
az apaságom, adósság és feleség nélkül lévén azonban senki sincs, aki törődne
velem és olyan szeretettel volna irántam, amilyennek a hitvesi szeretetet mond-
ják. És ha véletlenül megbetegednék, csak visszásan ápolnának. A bölcs szerint,
ahol nincs asszony, úgy értem, családanya, törvényes házasságban, ott a beteg
nagy bajban van.⁴⁶ Világos példáit láttam ennek pápák, nunciusok, bíborosok,
püspökök, apátok, priorok, papok és szerzetesek között. Márpedig engem sose
fog ott látni. Akkor hát házasodjon, Isten neki! felelé Pantagruel.

Azonban, mondá Panurge, ha beteg leszek és képtelen eleget tenni házastár-
si kötelességemnek, a feleségem, megeléglvén lanyhaságot, odaadja magát
másnak, és nemcsak hogy nem siet segítségemre szükség esetén, hanem még
gúnyt is űz bajomból, és (ami még rosszabb) meglop,ilyent is láttam már, ré-
szemről ezzel vége lenne a dalnak, mellényben futkosnék a mezőn.⁴⁷ Akkor hát
ne házasodjon, felelé Pantagruel.

Igen ám, mondá Panurge, de anélkül sohasem lesznek törvényes fiaim és lá-
nyaim, akiktől nevem és címerem továbbvitelét remélhetném; akikre ráhagyhat-
nám örökségemet és szerzeményeimet (szép szerzeményeim lesznek egy napon,
elhiheti, mi több, kamatot húzok a járadékom után); akikkel együtt örvendezhe-
tek, ha másutt rosszkedvvel fogadnak, ahogy a kegyelmed jóindulatú és jóságos
atyja teszi kegyelmeddel, mint naponta látom,⁴⁸ és teszi minden jóra-
való ember a saját hajlékában. Mert adósság nélkül lévén, házas nem lévén, ha véletlenül elke-
sередnék, ahelyett, hogy vigasztalnának, nevetnének rajtam, úgy vélem. Akkor
hát házasodjon, Isten neki! felelé Pantagruel.

⁴⁵ Korabeli közmondás. Minél édesebb a bor, annál savanyúbb ecet lesz belőle.

⁴⁶ *Sir* 36, 27.

⁴⁷ Elveszteném az eszemet.

⁴⁸ Rabelais itt feltámasztja Gargantuát. Pantagruel az előző könyv 15. fejezetének elején értesült arról, hogy Gargantua a tündérek birodalmába távozott, azaz meghalt.

Hogyan magyarázza meg Pantagruel Panurge-nak, hogy a házassági tanácsadás nehéz dolog, meg a homéroszi és vergiliusi jóvendölésekről

10. fejezet

A kegyelmed tanácsa (mondá Panurge) a Ricochet nótájához⁴⁹ hasonló, ha nem tévedek. Csupa szarkazmus, gúnyolódás és ellentétes állítás. Az egyik lerombolja a másikat. Nem tudom, melyikhez tartsam magam. A kegyelmed kijelentéseiben is (felelé Pantagruel) annyi volt a ha és azonban, hogy azokra se alapozni, se azokból következtetni nem tudtam. Nem biztos kegyelmed az akaratában? Az a döntő: minden más esetleges és az Ég végzéseitől függő. Oly sok embert látunk boldognak ez alkalomból, mintha házasságukban a paradicsomi élvezetek ideái és megjelenítéseik fénylenének vissza. Mások olyan szerencsétlenek általa, hogy a Théba és Monserrat pusztaságainak remetéit⁵⁰ kísértő ördögök sem különben. Alkalmasint el kell szánnunk rá magunkat, bekötött szemmel, lehajtott fejjel, a földet csókolva és a továbbiakra nézvést Istennek ajánlva magunkat, mivelhogy egyszer úgyis meg kell tennünk. Más bizonyossággal nem szolgálhatok.

Mármost megmondom, mit tegyen, ha jónak látja. Hozza ide nekem Vergilius műveit, és miután háromszor kinyitja a körmével, az előre megállapított sorból kiolvassuk házassága jóvendőjét.⁵¹ Mert a homéroszi jóvendölés gyakran elárulja a sorsot: bizonyosság Szókratész, aki börtönben lévén Homérosznak ezt az Akhilleuszról mondott sorát hallotta szavalni, *Iliász*, 9. ének:

Ἡματι κεν τριτατω Φθιην επιβωλον ικοιμην
harmadnapra a sűrű-rögű Phthiába elérek.⁵²

és előre látta, hogy három nap múlva meg fog halni, és ezt megmondta Eszkhinosznak, ezt írja Platón a *Kritón*ban, Cicero, primo *De divinatione*, és Diogenész Laertiosz.⁵³ Bizonyosság Opilius Macrinus, akinek, tudni akarván, Róma császára lesz-e, ez a mondat jött ki, *Iliász*, 8. ének:

Ω γερων, η μαλα δη σε νεοι τειρουσι μαχηται,
Ση δε βη λελυται, χαλεπον δε σε γηρας οπαζει
Jaj, öreg, ím fiatal daliák fenyegtetnek a harcban:
s már az erőd lankad, hisz a vénség terhe sanyargat⁵⁴

Valóban öreg volt már, egy évre és két hónapra kapta meg csupán a császárságot, a fiatal és hatalmas Heliogabalus megfosztotta hatalmától és megölte. Bizonyosság

⁴⁹ Valószínűleg egy olyan dal, amelynek refrénjében a kakas (coq, coch) szó tért vissza.

⁵⁰ Az első remeték az egyiptomi Théba körüli pusztaságban laktak. A katalóniai Notre Dame du Monserrat apátság közelében lévő sziklaüregekben ugyancsak remeték éltek.

⁵¹ Rabelais példái, tévedéseivel együtt, arra utalnak, hogy barátja, Tiraqueau három évvel később, 1549-ben megjelent *De nobilitate* című könyvének kéziratára támaszkodott.

⁵² 9. 363. Itt és a továbbiakban Devecseri Gábor fordítása.

⁵³ Csak az első szerint mondta Eszkhinosznak, a másik kettő szerint Kritónnak mondta.

⁵⁴ 8. 102–103.

Brutus, aki a pharsalusi csata kimenetelét akarván kifürkészni, amelyben megölték,⁵⁵ ezt a Patrokloszról mondott sort találta, *Iliász*, 16. ének:

Ἀλλὰ με μοιρ' ὀλορ καὶ Λητοῦς ἑκτανεν υἱος
Engem a vészes sors és Létó gyermeke ölt meg⁵⁶

A csata napján *Apollón* volt a jelszó. Ugyancsak vergiliusi jövendöléssel tudták meg és látták előre régen a nevezetes és nagy jelentőségű dolgokat, egészen a római császárság elnyeréséig, ahogy az Alexander Severusszal történt,⁵⁷ aki egy ilyen jövendölés alkalmával ezt a sort találta, *Aeneis*, 6. ének:

Tu regere imperio populos, Romane, memento.
ám a te mesterséged, római, az, hogy uralkodj⁵⁸

És aztán néhány év múlva valóban és tényleg Róma császára lett.⁵⁹ Hadrianus római császár pedig, aki kételkedett és nem tudta, miként vélekedik róla Traianus és milyen szívvel viseltetik iránta,⁶⁰ vergiliusi jövendöléstől kért tanácsot, és ezeket a sorokat találta, *Aeneis*, 6. ének:

*Quis procul ille autem, ramis insignis olivae
Sacra ferens? Nosco crines insanaque menta
Regis Romani...*
Ám szent áldozatát hozván, olajágkoszorúsan,
most ki jön? Ősz haja, bajsza királynak lenni mutatja,
rómainak hozzá...⁶¹

Ezután Traianus fiává fogadta, és ráhagyta a Birodalmat.

És Claudius, Róma sokat dicsért második császára, akinek a jövendöléskor ez a sor jutott, *Aeneis*, 1. ének:

Tertia dum Latio regnantem viderit aestas.
s három nyáron tart Latiumban uralma...⁶²

tényleg csak két évig uralkodott.⁶³ És ugyancsak neki, amikor testvéréről, Quintillusról tudakozódott, akit be akart vonni a birodalom kormányzásába, ez a sor jött ki, *Aeneis*, 6. ének:

⁵⁵ Brutus valójában öngyilkos lett, miután legyőzték Philippinél; Tiraqueau tévedése.

⁵⁶ 16. 849. Létó gyermeke Apollón.

⁵⁷ Ez a példa a következő öttel együtt a *Historia Augustából* származik.

⁵⁸ 6. 851. Itt és a továbbiakban Lakatos István fordítása.

⁵⁹ Heliogabalus után, 222-ben.

⁶⁰ Hadrianus, Traianus császár fogadott fia, 117-ben lett császár.

⁶¹ 6. 808–810.

⁶² 1. 265.

⁶³ 268-tól 270-ig. A második Claudiusról, Aurelianus elődjéről van szó, lásd lentebb.

Ostendent terris hunc tantum fata.

Őt a világra csupán mutatóba ereszti a végzet⁶⁴

Ami be is következett, mert megölték tizenhét nappal azután, hogy kormányozni kezdte a Birodalmat. Ugyanez a jövendölés esett meg az ifjabb Gordianus császárral. Clodius Albinusnak,⁶⁵ aki a jószerencséjére volt kíváncsi, ez jött ki, *Æneis*, 6. ének:

Hic rem Romanam magno turbante tumultu

Sistet eques, etc...

Rómát menti meg ő, számos, vészes viadalban,
[punt, pártos gallust] a lovassággal letiporván⁶⁶

D. Claudius császárnak,⁶⁷ Aurelianus elődjének, aki az utána jövőről tudakozódott, ez jött ki, *Æneis*, 1. ének:

His ego nec metas rerum, nec tempora pono.

S nem szabok akkor időt, se teret birodalmuk elébe⁶⁸

És követték is hosszú sorban leszármazottai;

Pierre Amy úr,⁶⁹ amikor azt akarta megtudni, megmenekül-e a lúdvércek zaklatásaitól, ezt a sort találta, *Æneis*, 3. ének:

Heu! fuge crudeles terras, fuge littus avarum.

Fuss e kegyetlen földről, fuss, jaj, e kapzsi vidékről⁷⁰

Aztán épségben és egészségben szabadult kezeik közül. Túlságosan hosszadalmas volna elbeszélni, miként alakult a sorsa ezernyi másnak a jövendöléssel talált verssor szerint. Mindazonáltal nehogy tévedésbe essen, nem állítom, hogy ez a jövendölés egyetemesen tévedhetetlen.

Hogyan magyarázza meg Pantagruel, hogy kockával jósolni tilalmas

11. fejezet

Ezt (mondá Panurge) hamarabb megtehetnénk és elvégezhetnénk három szép kockával. Nem, felelé Pantagruel. Az a jóslás csalárd, tilalmas és kiváltképpen megbotránkoztható. Soha ne bízzék benne kegyelmed. Az átkozott könyvet A

⁶⁴ 6. 869.

⁶⁵ Római császár, akit 197-ben Severus győzött le.

⁶⁶ 6. 857–858.

⁶⁷ Divus, azaz „isteni” Claudius.

⁶⁸ 1. 278.

⁶⁹ Rabelais régi barátja a Fontenay-le-Comte-i kolostorból, ahol a „pogány” görög szerzők iránti rajongásuk miatt zaklatták őket a ferencesek (a „lúdvércek”) 1532-ben.

⁷⁰ 3. 44.

*kockajátékokról*⁷¹ ellenségünk, a Rágalmazó⁷² ötlötte ki régen Akhaiában, Bura⁷³ közelében; valaha Herkules burai szobra előtt késztetett, és ma is több helyen késztet általa tévelygésre és kerít hálójába számos együgyű lelket. Kegyelmed tudja, hogy atyám, Gargantua egész királyságában tiltotta,⁷⁴ elégettette a figurákkal és a vésett táblákkal együtt, és teljesen kiirtotta, megszüntette és eltörölte mint veszedelmes pestist. Amit a kockákról mondtam, hasonlóképpen mondom a csontlapokról: ez ugyanaz a csalárdság. És ne vesse ellen, hogy Tiberius szerencsés kézzel vetette ezeket, Aponus kútjában, Gérion jósdája mellett.⁷⁵ Ez az a horog, amellyel a Rágalmazó az együgyű lelkeket az örök kárhozatba vonja.

Mindazonáltal, hogy kedve teljék benne, amellettt vagyok, hogy kivesse a három kockát itt az asztalon. A kapott pontok száma szerint választjuk majd ki a sort azon az oldalon, ahol kegyelmed felüti a könyvet. Itt vannak a kockák az erszényében? Tele velük a tarsolyom, felelé Panurge. Ez az ördög zöldága, ahogy Merl. Coccaius mondja, *Patria Diabolorum, libro secundo*.⁷⁶ Az ördög zöldág nélkül vinne el, ha kockák nélkül találna.⁷⁷ Elővette és kivetette a kockákat, és azok ötöt, hatot és ötöt mutattak. Ez, mondá Panurge, tizenhat. Vegyük a tizenhatodik sort az oldalon. A szám tetszik nekem, és hiszem, hogy a sors kedvezni fog nekünk. Nekimegyek az összes ördögnek, mint tekegolyó a bábuknak, vagy az ágyútűz egy gyalogos zászlóaljnak. Kerülje az ördögöket, aki akarja, ha nem szitálok enynyit a leendő feleségemmel a nászéjszakán. Nem kétlem, felelé Pantagruel; semmi szükség ilyen szörnyű fogadalmat tennie. Elsőre hibáznai fog, ami tizenöt pontot ér,⁷⁸ a tyúkölből kijövet javít: ez így összesen tizenhat. Kegyelmed (mondá Panurge) így vélekedik erről? Soha nem követett el solécizmust⁷⁹ az a vitéz bajnok, aki a hasam alján örködik. Látott engem valaha a tehetetlenek gyülekezetében? Soha, soha, sohanapján. Úgy csinálom ezt, mint az atyák, a tisztelendő atyák, hiba nélkül. A játszókhöz fellebbezek!

Ezt mondván odahozatták Vergilius műveit. Mielőtt felütötte volna, Panurge ezt mondá Pantagruelnek: A szívem úgy ugrál a testemben, mint a vaskesztyű.⁸⁰ Tapogassa csak meg a pulzusomat a bal karom verőerén! A szaporasága és gyorsasága alapján úgy vélhetné, hogy acsarkodnak rám, mint a jelöltekre a

⁷¹ Lorenzo Spirito da Perugia *Libro delle Sorti* című könyve (Bologna, 1476.) francia kiadásának (*Le livre du Passe-temps de la fortune des déz*, ford. Antithus Faure, 1528) rövidített címe.

⁷² Az ördög görög neve – διαβολος – rágalmazót jelent.

⁷³ Burában Héraklésznak (Hercules) volt jósdája, ahol mágikus kockával jövendöltek, lásd Pauszaniasz, *Görögország leírása*, 2 kt, Bp. Pallas Stúdió, 2000. 7. 25. A várost elpusztította egy földrengés.

⁷⁴ A *Gargantuában* erről nincs szó, bár Gargantua a 45. fejezetben kikel a babonaság ellen.

⁷⁵ Padova közelében. Lásd Suetonius, *A csásarak élete*, Bp. Európa, 1984. Tiberius, 14. Rabelais forrása Nicolas Leonicus Thomaeus, *Sanmutus, sive de ludo talario*. A példára gyakran hivatkoztak a csontlapokból jövendölés védelmezői.

⁷⁶ A könyv megvan a Saint-Victor apátság könyvtárában, lásd *Pantagruel*, 7. Merlinus Coccaius (Teofilo Folengo, 1491–1544) *Baldo* című, klasszikus latint olasz nyelvjárásokkal keverő („makaróni”) poémájában említi az ördögről írott három könyvét.

⁷⁷ Egy szokás szerint májusban zálogot kellett fizetnie annak, aki nem hordott magával zöldágot.

⁷⁸ A labdajátékban használatos kifejezések. Egy hiba tizenöt pontot ért – persze az ellenfélnek.

⁷⁹ Nyelvtani hiba. Lásd Martialis, *Epigrammáinak tizennégy könyve a Látványosságok könyvével*, Bp. MTA, 1942. 11. 19: „Saepe solécismum mentula nostra facit”.

⁸⁰ A nyeregkapára akasztott vaskesztyűről van szó.

Sorbonne-on. Nem gondolja, hogy mielőtt folytatnánk, Herculest és a Ténites istennőket kellene segítségül hívnunk, akikről azt mondják, hogy a Sors kamaráját vigyázzák? Se egyiket (felelé Pantagruel), se másikat. Nyissa csak ki a körmével.

Hogyan fürkészi ki Pantagruel vergiliusi jövendöléssel, milyen lesz Panurge házassága

12. fejezet

Panurge tehát kinyitotta a könyvet, és ezt találta a tizenhatodik sorban:

Nec Deus hunc mensa, Dea nec dignata cubili est.
égiek étke se vár, istennők ágya sem arra⁸¹

Ez (mondá Pantagruel) nem előnyös kegyelmednek. Azt jelenti, hogy a felesége feslett lesz, következésképp felszarvazza kegyelmedet. Az istennő, aki nem fog kedvezni kegyelmednek, Minerva, módfelett félelmetes szűz, hatalmas, vilámló istennő, a felszarvazottak, a szoknyapecérek, a házasságtörők ellensége, a kéjvagyó asszonyoké, akik nem maradnak meg a férjüknek fogadott hűségben, hanem másnak adják oda magukat. Az isten pedig a mennydörgő és villámhajtáló Jupiter. És látni fogja, hogy a régi etruszkok tanítása szerint a manubiák (így nevezték Vulcanus mennyköveit) egyedül őt, példa erre Ajax Oileusz hajójának felgyújtása,⁸² és kapitális atyját,⁸³ Jupitert illetik. Más olymposzi isteneknek nincs joguk mennykövet hajigálni: ezért nincs is olyan félelmetes hírük az emberek között. Többet is mondok, és vegye kegyelmed úgy, hogy a legmagasztosabb mitológiából merítettem. Amikor az Óriások háborút indítottak az istenek ellen, az istenek kezdetben gúnyolódtak az ilyen ellenségen, mondván, hogy az apródjaik is elbánnának velük. Ám amikor látták, hogy Pélion hegyét az Ossa tetejébe rakták, és hogy már az Olymposzt is kimozdították, hogy az előbbi kettőre rátegyék, igen megijedtek. Így hát Jupiter összehívta a haditanácsot. Ott elhatározták az összes istenek, hogy derekasán védekezni fognak. És mert gyakorta láttak csatákat elveszni az asszonyok miatt, akik közékük keveredvén akadályozták a seregeket, úgy döntöttek, hogy egy időre az egekből Egyiptomba és a Nílus vidékére űzik az egész isteni ribancságot menyétek, nyestek, bőregerek, cickányok és más effélék képében.⁸⁴ Egyedül Minervát tartották ott, hogy Jupiterrel mennykövet hajigáljon, mint az irodalom és a háború, a szándék és a véghezvitel istennőjét, a fegyverzettel született Istennőt, az égen és a légben, tengeren és földön félve tisztelt Istennőt.

– Szent haskó! (mondá Panurge), az a Vulcanus leszek hát, akiről a költő beszél?⁸⁵ Nem. Se sánta nem vagyok, se hamispénzverő, se kovács, mint ő.

⁸¹ Vergilius, *Eklogák*, 4. 63. Lakatos István fordítása.

⁸² *Æneis*, 1. 39–41.

⁸³ Kapitális, mert a *fejéből* pattant elő.

⁸⁴ Lásd Ovidius, *Átváltozások*, 5. 319. skk.

⁸⁵ Vulcanusról nem Vergilius beszél, hanem Servius Maurus Honoratus *Æneis*-kommentárjában.

Alkalmasint a feleségem ugyanolyan szép és megnyerő lesz, mint az ő Vénusza; de nem lesz olyan feslett, és nem fog felszarvazni, ahogy a felesége őt. A hitvány gacsos lábú az összes isten tudtával és szeme láttára hagyta magát felszarvazni.⁸⁶ Úgyhogy értse megfordítva. A jóslat azt jelenti, hogy a feleségem erényes lesz, szemérmes és hűséges, és nem fölfegyverzett, goromba, agyament és agybólszedett, mint Pallasz, és nem lesz vetélytársam a szép Jupi;⁸⁷ és bizony nem mártogatja a kenyerét az én levesembe, ha együtt ülünk az asztalnál. Vegye a cselekedeteit és a nevezetes tetteit. Nem volt még nála hitványabb kerítő és aljasabb ima... akarom mondani rimanyektető; mindig buja, mint egy kandisznó: egy emse is táplálta Dikté hegyén, Kandiában, ha a babilóni Agathoklész⁸⁸ igazat mond, és kéjvagyó, mint egy kecskebak; mások azt is mondják, hogy egy kecske, Amalthea szoptatta.⁸⁹ Akherón erejére!⁹⁰ Egy nap alatt végigkosolja a világ egyharmadát, az állatokat és az embereket, a folyókat és a hegyeket: ebből lett Európa.⁹¹ A bagzása miatt ábrázolják az ammoniták bagzó kos, nagytyúkú kos képében.⁹² De én tudom, hogyan kell védekezni a tyúk ellen. Higgye el, személyemben nem egy ostoba Amphytrionnal lesz dolga,⁹³ egy mulya, százókulás Argossal,⁹⁴ egy gyáva Akrisziossal,⁹⁵ egy képzelgő thébai Lükossal,⁹⁶ egy ábrándozó Agénorral,⁹⁷ egy flegmatikus Aszóposszal,⁹⁸ egy szőröstalpú Lükaiónnal,⁹⁹ egy otromba toscanai Korüthossal, egy vastaghátú Atlással.¹⁰⁰ Százszor és százszor átváltoz-zék bár, hattyúvá, bikává, szatírrá, arannyá, kakukká, mint amikor a nővérét, Junót szűztelenítette, sassá, kossá, galambbá, mint amikor az Égeiában lakó szűz Phtiébe volt szerelmes,¹⁰¹ tűzzé, kígyóvá, akár bizony bolhává, epikurosi atomokká, vagy, magisztronosztrálisan,¹⁰² másodlagos intenciókká,¹⁰³ én jól bele-vágnám a horgomat. És tudja, mit csinálnék vele? Az istókját! Amit Szaturnusz csinált a Mennyben az apjával (Seneca megmondta róla előre, és Lactantius is megerősítette¹⁰⁴); amit Rhea csinált Athüsszal: lenyiszálom a heréit, ülep *rasibus*,

⁸⁶ Lásd Homérosz, *Odiüsszeia*, 8. 266–366.

⁸⁷ Vulcanus vetélytársa feleségénél, Vénusznál inkább Mars volt, mint Jupiter.

⁸⁸ Rabelais természetesen nem első kézből idézi ezt a szerzőt, akinek művei nem maradtak fenn. Athénaiosz, *Deipnon szophisztón*. 9. 5.

⁸⁹ Apollodórosz, *Mitológia*, Bp. Európa, 1977. 1. 1. 57.

⁹⁰ Helyénvaló esküdjözés: Akherónt azért száműzték az alvilágba, mert az istenek ellen fellázadt titánokra ürítette poharát.

⁹¹ Az ismert mítosz eredeti áértelmezése.

⁹² Líbiában imádták a kosként ábrázolt Jupiter Ammont. Hérodotosz, *A görög-perzsa háború*, Bp. Osiris, 1998. 2. 42; Ovidius, *Átváltozások*, Bp. Magyar Helikon, 1975. 5. 17.

⁹³ Hogy megszerezze a feleségét, Alkménét, Jupiter Amphytrion alakját öltötte fel.

⁹⁴ Argosz, a százszemű kutya őrizte Iót.

⁹⁵ Lányát, Danaét Zeusz/Jupiter aranyesővé változva termékenyítette meg.

⁹⁶ Az egyiptomi Théba királya, akinek feleségét, Antiopét Zeusz szatír képében becstelenítette meg. Európé apja.

⁹⁷ Folyamisten, akinek lányát, Aiginát Zeusz tűzzé változva ragadta el.

⁹⁸ Árkádia királya, akit Zeusz farkassá változtatott, hogy lányát, Kallisztót elcsábíthassa.

⁹⁹ Korüthosz a Zeusz által elcsábított Élektra férje; Élektra Atlasz lánya volt.

¹⁰⁰ Claudius Ælianus, *Poikilé historia*, 1. 15.

¹⁰² Kb. „magisztereink modorában”. Rabelais szóleleménye.

¹⁰³ A skolasztikus filozófiában egy tárgy akcidentális attribútumai – egy tárgy gondolatának gondolata.

¹⁰⁴ Lactantius, *Divina institutio*, 1. „De falsa religione”, 16.

egy szőrszál híja nem lesz. Ennélfogva soha pápa nem lesz belőle, mivelhogy *testiculos non habet*.¹⁰⁵ Nyugalom, gyermekem (mondá Pantagruel), nyugalom! Nyissa ki másodszer is a könyvet! Ekkor ez a sor adódott:

Membra quatit, gelidusque coit formidine sanguis.
Borzad azonnal
minden részem, a rémületet vacogó szívem érzi.¹⁰⁶

Ez azt jelenti (mondá Pantagruel), hogy agyba-főbe fogja verni kegyelmedet. Ellenkezőleg (felelé Panurge), énrólam jövendőli és állítja, hogy ellátom a baját, mint egy tigris, ha kihoz a sodromból. Lesz dolga a Márton botnak.¹⁰⁷ Bot híján meg, faljon fel az Ördög, ha föl nem falom, mint Kamblész, Lúdia királya a magáét.¹⁰⁸ Igen bátor kegyelmed (mondá Pantagruel). Herkules se állna ki kegyelmeddel, mikor ilyen indulatban van, azonban mint mondják, egy *Jancsi*¹⁰⁹ kettőt ér, és Herkules nem merne egyedül kiállni kettő ellen. Én Jancsi volnék? mondá Panurge. Semmi, semmi, felelé Pantagruel. Csak az ostáblára meg a dámajátékra gondoltam. Harmadszorra ezt a sort találta:

Faemineo praedae et spoliorum ardebat amore.
mert a harácsért, zsákmányért lobog asszonyi lelke¹¹⁰

Azt jelenti (mondá Pantagruel), hogy meg fogja lopni kegyelmedet. És úgy látom, jól jár kegyelmed, a három jóslat szerint: felszarvazzák, megverik és meglopják. Ellenkezőleg (felelé Panurge), ez a sor azt jelenti, hogy tökéletes szerelemmel fog szeretni. A Szatirikus nem hazudott annak idején, amikor azt mondta, hogy a magasztos szerelemben égő asszony némelykor abban lel élvezetet, hogy ellop valamit kedvesétől.¹¹¹ Tudja, mit? Egy kesztyűt, egy nadrágkorcot, hogy majd keresse, egy kevés jelentéktelen tárgyat. Hasonlóképpen, azok a kis viták és civódások, amelyek időről időre támadnak a szerelmesek között, új frissítőszerei és ösztökéi a szerelemnek. Amint a köszörűsöket látjuk például kalapáccsal ütni a kövüket, hogy jobban élezze a pengéket. Ezért gondolom, hogy a három jövendölés igen előnyös számomra. Különben fellebbezem. Fellebbezni (mondá Pantagruel) a Sors és Fortuna ítéletei ellen soha nem lehet, amint régi jogtudósaink tanúsítják és Balde mondja, *C. de leg.* utolsó könyv. Ennek oka, hogy Fortuna nem ismer el senkit maga fölött, akihez ellene és a sors ellen fellebbezni lehetne. És ebben az esetben az alperes nem kárpótolható maradéktalanul, ahogy az világosan kimondatik, *Ait praetor. § ult. ff. de minor*.¹¹²

¹⁰⁵ Állítólag a herék hiánya, Johanna nőpápa legendás esete óta, akadálya a pápává választásnak.

¹⁰⁶ Vergilius, *Aeneis*, 3. 29–30.

¹⁰⁷ A mondás valószínűleg Szent Márton csodatévő botjának emlékét őrzi.

¹⁰⁸ Athénaiosz, *Deipnon szophisztión*, 10. 8; *Ælianus, Poikilé historía*, 1. 27.

¹⁰⁹ Előnytelen dobás a dámajátékban: meg kellett kétszerezni az elvesztett pontokat; illetve a felszarvazásba belenyugvó férjek gúnyneve.

¹¹⁰ Vergilius, *Aeneis*, 11. 782.

¹¹¹ Lásd Juvenalis, *Szatírák*, 6. 5. 209–211.

¹¹² Tiraqueau jogtudományi értekezéséből kiragadott hivatkozások.

Hogyan tanácsolja Pantagruel Panurge-nak, hogy az álmaiból jövendölje meg házassága boldogságát avagy boldogtalanságát

13. fejezet

Mármost, nem jutván egyezsége a vergiliusi sorsvetések magyarázatában, ve-
gyük más útját a jövendölésnek. Melyiket? (kérdé Panurge). Jó (felelé Pantagruel),
régí és hiteles útját: az álmok által. Mert a Hippokratész, Περὶ ἐνυπνίων,¹¹³ Platón,
Plótinosz, Iamblikhosz, Szüesziosz,¹¹⁴ Arisztotelész, Xenophón, Galénosz,
Plutarkhosz, Artemidórosz Daldianosz, Herophilosz,¹¹⁵ Q. Calaber, Theokritosz,
Plinius, Athénaios és mások által leírt körülmények között álmodván a lélek
gyakran előre látja az eljövendő dolgokat. De hiszen nem kell ezt kegyelmednek
hosszasan bizonygatnom. Beláthatja azon a közönséges példán, hogy amikor a
gyermek jó megtisztogatva, jól megetetve és megszoztatva mélyen alszanak,
dajkáik teljes szabadságban múlathatják idejüket, mintha ez időre azt tehetnék,
amit csak akarnak, mert szükségtelen ott lenniük a bölcső mellett. Amikor a tes-
tünk alszik, az emésztés mindenütt befejeződött és semmi egyébre nincs szük-
ség felébredésig, lelkünk is ekképpen száll fel és tér meg hazájába, ami az ég.
Ezáltal kegyesen részesül eredeti és isteni eredetéből és annak a végtelen és ér-
telmes szférának a szemléléséből, amelynek a világegyetem minden pontjában
középpontja van, és kerülete nincs (ez Isten, Hermész Triszmegisztoz¹¹⁶ tanítása
szerint), amelynek semmi sem eljövendő, semmi sem mulandó, semmi sem ve-
szendő, minden idő jelen, és nem csupán az elmúlt dolgokat észleli az alsóbb
mozgásokban, hanem az eljövendőket is, és megjelentvén ezeket testének, annak
érzékei és szervei révén kinyilatkoztatván barátainak, jövendőmondónak és pró-
fétának mondatik. Igaz, hogy ezeket nem azzal az őszinteséggel jelenti meg, ahog-
yan látta, tekintettel a testi érzékek tökéletlenségére és törekenységére: amiké-
ppen a hold is, fényét kapván a naptól, azt nem olyan fényesen, tisztán, elvenen és
élesen adja tovább nekünk, ahogyan kapta. Ez okból az álombeli jövőlátásokhoz
még tolmácsra van szükség, aki ügyes, bölcs, rátermett, tapasztalt, módszeres,
tökéletesen onirokrita és oniropol,¹¹⁷ ahogy a görögök nevezték. Ezért mondta
Hérakleitosz,¹¹⁸ hogy az álmaink semmit sem árulnak el nekünk, semmit nem
is fednek fel, hanem csak jelzéseket és jeleket kapunk az eljövendő dolgokról,
akár a saját boldogságunk és boldogtalanságunk, akár a másoké tekintetében. A
Szentírás tanúsítja, a profán történetek megerősítik, ezernyi olyan eseményt hoz-
va fel, amelyek az álmok szerint történtek meg, akár azzal, aki álmodta ezeket,
akár mással. Az atlanták¹¹⁹ és a Kükládok egyik szigetén, Thaszoszon lakók meg
vannak fosztva ettől a könnyebbségtől, mert ezekben az országokban soha senki

¹¹³ Rabelais forrása ebben a fejezetben J.-C. Scaliger kommentárja Hippokratész e művéhez (*De somniis*, Lyon, J. Gryphe, 1532).

¹¹⁴ Az 5. században élt püspök, egy álmokról szóló értekezés szerzője.

¹¹⁵ Az i. e. 4. században élt orvos, J.-C. Scaliger említi Hippokratész-kiadásának előszavában.

¹¹⁶ Egy *Pimander* című filozofikus dialógus szerzőjét nevezték így. Valójában egy görög platonista írta a 2. században.

¹¹⁷ Mindkét szó álomfejtőt jelent görögül.

¹¹⁸ Plutarkhosz nyomán idézi Caelius Rhodiginus, *Lectiones antiquae*, 44.

¹¹⁹ Líbia lakói.

nem álmodott. Ugyanígy volt a helyzet a dauliai Kleónnal, Thraszümédésszel és a mi korunkban a tudós francia Villanovanusszal,¹²⁰ akiknek soha nem voltak álmaik. Holnap tehát, abban az órában, amikor a víg Aurora rózsaujjaival elúzi az éji homályt, merüljön mély álomba kegyelmed. Eközben szabaduljon meg minden emberi indulattól: szeretettől, gyűlölettől, reménytől és félelemtől. Mert amiként hajdan a nagy jövendőmondó Próteusz tűzzé, vízzé, tigrissé, sárkánynyá és más különös alakokká változván nem jósolta meg az eljövendő dolgokat, mert ahhoz, hogy jósoljon, fel kellett öltenie saját eredeti és természetes alakját:¹²¹ ugyanúgy az ember sem részesülhet az isteniből és a jövendőmondás művészetéből, míg legistenibb része (ez a *Nouç* és *mens*) nem derűs, nyugodt, szenvedélyek és idegen érzések befolyásától és csábításától mentes.

Ezt akarom, mondá Panurge. Sokat vagy keveset vacsoráljak-e ma este? Nem ok nélkül kérdezem. Mert ha jól és bőségesen nem vacsorálok, az alvásom nem sokat ér, csak ábrándozok éjszaka, és az álmaim épp olyan üresek, mint a gyomrom. Nem vacsorázni volna a legjobb (felelé Pantagruel), tekintettel kegyelmed hízekony habitusára. Amphiaraus, a régiek jövendőmondója¹²² megkövetelte, hogy akiknek álmukban jósol, azon a napon egyáltalán semmit ne egyenek, és három nappal előtte bort se igyanak. Mi nem fogunk ilyen túlzó és szigorú diétát tartani. Nagyon is azt hiszem, hogy egy étellel és kicsapongással eltelt embernek nehezebb esik befogadni a szellemi dolgokat; mindazonáltal nem osztom azok véleményét, akik hosszú és makacs böjtöléssel vélnék eljutni az égi dolgok szemléléséhez. Emlékezhet rá, hogy Gargantua (akit van szerencsém atyámnak nevezhetni) hányszor mondta a böjtölő remeték írásait ugyanolyan ízetlennek, üresnek és száraznak, mint amilyen a testük volt, amikor írták, és hogy nehezen lehet jó és maradhat derűs a szellem, ha koplal a test, lévén hogy a filozófusok és az orvosok szerint a lelkes szellemek az artériás vérben fogannak, születnek és jönnek mozgásba, megtisztulnak és tökéletessé finomodnak az agykamrák alatt található csodálatos hálózatban;¹²³ egy filozófus példáját hozta föl nekünk, aki úgy gondolta, hogy magányban és a sokaságtól távol jobb lesz kommentálni, elmélkedni és értekezni, ezzel szemben azonban kutyák ugattak, farkasok üvöltöttek, oroszlánok bömböltek, lovak nyerítettek, elefántok trombitáltak, kígyók sziszegtek, szamarak ordítottak, tücskök ciripeltek, gerlek búgtak körülötte; vagyis kevesebb nyugalma volt, mint a Fontenay-i¹²⁴ vagy a Niort-i vásárban, mert az éhség sanyargatta a testét; és azt orvosolandó korog a gyomor, káprázik a szem, hogy a vénák felszívják a húsos tagok saját anyagát, és húzzák lefele a kóválygó szellemet, amelyik nem viseli gondját táplálójának és természetes szállásadójának, vagyis a testnek: mint amikor az öklön ülő madár fel akar röppenni a levegőbe, de tüstént még mélyebbre rántja le a pánya. És hivatkozott e tárgyban Homérosz, minden filozófusok atyja tekintélyére, aki azt mondja, hogy

¹²⁰ Simon de Neufville (megh. 1530) a kor híres tudósa volt. Franciának tekintették, habár a németalföldi (és akkor a burgundi hercegséghez tartozó) Hainaut-ban született.

¹²¹ Lásd Homérosz, *Odüsszeia*, 4. 417–424.

¹²² Apollón fia.

¹²³ Plexus retiformis, lásd 4. fejezet.

¹²⁴ Fontenay-le-Comte-ban, ahol Rabelais ferences rendi szerzetes volt, évente három nagy vásárt tartottak.

a görögök akkor, és nem korábban hagytak fel Patroklosz, Akhilleusz nagy barátja gyászolásával és siratásával, amikor jelentkezett az éhség, és a gyomruk tiltakozott az ellen, hogy könnyekkel táplálják.¹²⁵ Mivelhogy a hosszú böjtöléstől kiürült testnek nem volt már miből sírnia és könnyeznie. A középút mindenben dicséretes, ezúttal is ahhoz tartsa magát. Ne egyen vacsorára se babot, se nyulat, se másféle húst, se puhányt (amit polipnak is neveznek), se káposztát se más olyan ennivalót, ami a lelkes szellemeit megzavarhatná vagy elhomályosíthatná. Mert amiképpen a tükör sem képes az eléje helyezett és neki megmutatott dolgok képmását megmutatni, ha fényességét a lehelet vagy a ködös idő elhomályosítja, a kettejük közötti megbonthatatlan szimpátia következtében ugyanígy nem fogadja magába a szellem az álom általi jövendölés alakzatait, ha a testet az előzőleg evett ételek gőzei és füstjei nyugtalanítják és háborgatják. Egyen jó crustumentiai és bergamói körtéket,¹²⁶ egy rövidszárú almát, néhány Tours-i szilvát, néhány szem cseresznyét az én gyümölcsösömből. És nem kell majd félnie, hogy az álmai ettől majd kétesek, hamisak vagy gyanúsak lesznek, ahogy némely peripatetikusok állították az álmokról ősszel, mármint amikor az emberek bővebben élnek gyümölcsökkel, mint más évszakokban. Ez az, amit a régi próféták és költők mítosszal tanítanak nekünk, mondván, hogy a hiú és hamis álmok a földre hullott levelek alatt nyugszanak és rejtőznek, mert a levelek ősszel hullanak le a fákról.¹²⁷ Mert az a természetes hév, amelyben az új gyümölcsök bővelkednek és amelyek forrván gyorsan párolognak az állati részekben (amint azt a must esetében látjuk), régesrég felszívódott és eloszlott. És így tisztá vizet a forrásomból. Ez a feltétel (mondá Panurge) kissé keménynek tűnik. Mindazonáltal ráállok, drága, de megéri, és vállalom, hogy holnap korán reggelizek, mihelyt álmodozásomból felébredtem. A továbbiakban Homérosz két kapujának,¹²⁸ Morpheusznak, Ikelosznak, Phantaszosznak és Phobetornak¹²⁹ ajánlom magamat. Ha szükség esetén segítségemre lesznek, víg oltárt emelek nekik finom pihékből. Ha Lakóniában volnék, Inó¹³⁰ templomában, Oitülosz és Thalamesz között, ő eloszlatná kételyeimet, szép és víg álmokat küldve rám.

Aztán megkérdezte Pantagrueltől: Jól teszem-e, ha néhány babérágat teszek a párnám alá? Arra semmi szükség (felelé Pantagruel). Merő babonáság, és megtévesztés, amit erről Szerapion Aszkalonitész, Antiphón, Philochorus, Artemon és Fulgentius Planciades¹³¹ mond. Mondhatnám ugyanezt a krokodil és a kaméleon bal válláról, ha nem tartoznék tisztelettel az öreg Démokritosznak; ugyanezt a baktriaiak kövéről, amelynek Eumetrisz a neve; ugyanezt Ammon szarváról; így neveznek az etiópok egy aranszínű drágakövet, amely kosszarvat formáz, amilyen Jupiter Ammon szarva,¹³² és azt állítják róla, hogy akik magukkal hordják, azok-

¹²⁵ Lásd Homérosz, *Iliász*, 13. 20.

¹²⁶ Az itáliai Crustumentia körtéi híresek voltak az ókorban; a bergamói körte behozatala újdonság Rabelais korában.

¹²⁷ Vergilius, *Aeneis*, 6. 282–284.

¹²⁸ Homérosz, *Odüsszeia*, 19. 562.

¹²⁹ Hüpnosz gyermekei, az álom istenei (Oneiroi).

¹³⁰ Inó tengeristennő, Kadmosz és Harmonia lánya a szentélyében alvókra jóslatot bocsátott. Lásd Pauszaniasz, *Görögország leírása*, 2 kt, Bp. Pallas Stúdió, 2000. 3. 26. 1.

¹³¹ Karthágó püspöke a 6. században, egy allegorikus *Aeneis*-kommentár szerzője.

¹³² Valójában egy mészvázás polip fossziliája.

nak az álmai éppen olyan igazak és csalhatatlanok, mint az isteni orákulumok.¹³³ Alkalmasint igaz, amit Homérosz és Vergilius ír az álmok két kapujáról,¹³⁴ amelyeknek kegyelmed ajánlotta magát. Az egyik elefántcsontból van, és azon jönnek ki a zavaros, hamis és kétes álmok, amiképpen az elefántcsonton át, bármilyen vékonyra csiszolják is, semmit sem látni: sűrűsége és homályossága megakadályozza a látószellemek áthatolását és a látható speciák befogadását.¹³⁵ A másik szaruból van, azon jönnek ki a bizonyos, igaz és csalhatatlan álmok, amiképpen a szarun keresztül, világossága és átlátszósága folytán, minden dolog biztosan és világosan kivehető. Arra céloz (mondá János testvér), hogy a felszarvazottak, amilyen Panurge is lesz Isten és a felesége segedelmével, mindig igaz és csalhatatlan álmodást látnak.

Panurge álma és a magyarázata

14. fejezet

Panurge másnap reggel hét órakor megjelent Pantagruel szobájában, ahol ott volt Episztémon, Vagdalék János testvér, Ponokratész, Eudémon, Carpalim és mások; látván belépni Panurge-ot, Pantagruel ezt mondta: Nézzék csak a mi álmodónkat. Ennek a szólásnak, mondá Episztémon, egykor jó ára volt és sokba került Jákób fiainak.¹³⁶ Bizony ott tartok, mondá Panurge, ahol az álmatag Guillot.¹³⁷ Álmodtam egy csomót, de egy kukkot se értek belőle. Kivéve hogy fiatal, csinos, tökéletes szépségű feleségem volt álomban, aki úgy kényeztetett és ajnározott, mint a kicsi drágáját. Férfi még nem volt ilyen boldog és víg. Becézgetett, csiklandozott, tapogatott, simogatta a fejemet, csókolgatott, ölelgetett, és játékból két szép kis szarvat csinált a fejemre. Bolondozva azt mondtam neki, hogy inkább a szemem alá kellene tennie azokat, hogy jobban lássam, amit fel akarok öklelni, nehogy Momus valami kijavítani való hibát találjon bennük, mint a bikaszarvak elhelyezésében.¹³⁸ A csacska nem hallgatott rám, hanem még jobban belenyomta őket a fejembe. Csodálatos módon egyáltalán nem okozott nekem fájdalmat ezzel. Kicsit később úgy tűnt, hogy valahogy kétfenekű dobbá változtam át, ő meg bagollyá. Ezzel vége szakadt az álomnak, és nagyhirtelen felébredtem, teljesen összezavarva, bosszúsán és elégedetlenül. Itt egy szép tál álom, lakomázzanak, és magyarázzák meg, hogy értik. Menjünk reggelizni, Carpalim.

Annyit értek (mondá Pantagruel), ha konyítok valamit egyáltalán az álmokból való jövődőlés művészetéhez, hogy kegyelmednek nem valóságos és kívülről látható szarvakat fog a homlokára csinálni a felesége, amilyent a szatírok

¹³³ A felsorolt bizzar részletek forrása Scaliger Hippokratész-kommentárja.

¹³⁴ Homérosz, uo. Vergilius, *Æneis*, 6. 5. 893. skk.

¹³⁵ A látás jelenségét egyrészt a szemből kiáradó látásszellemekkel, másrészt a testek anyagatlan képeinek (specia) a szemre gyakorolt hatásával magyarázták.

¹³⁶ *Ter* 37, 19: „Nézzétek, ott jön az álomlátó.” A szabadságukkal fizettek érte.

¹³⁷ Közmondásos alak, a szellemi tompaság megtestesülése. Eredetileg Don Guilan el Cuidador, az *Amadis de Gaule* egyik szereplője.

¹³⁸ Momus az Éjszaka és a Nappal fia volt, ellenőrizte és kijavította, amit az istenek és az emberek elrontottak. Amikor Neptunus egy bikát teremtett, Momus azt mondta neki, hogy tegye a szarvait inkább a szeme elé. Lásd Erasmus, *Adagia*, 1. 5. 74.

viselnek, hanem a házastársi hűség fogadalmát fogja megszegni, vagyis másnak odaadni magát, és kegyelmedet felszarvazni. Artemidórosz világosan megmutatja ezt,¹³⁹ ahogy mondtam. Továbbá nem fog kegyelmed kétfenekű dobba átváltozni, hanem ő fogja úgy püfölni kegyelmedet, mint a lakodalmi dobot, és ő sem bagollyá, hanem csak meg fogja lopni kegyelmedet, ahogy már a baglyok szokták.¹⁴⁰ Láthatja, hogy az álmai megfelelnek a vergiliusi sorsvetésnek: fel fogják szarvazni; meg fogják verni; meg fogják lopni. János testvér ekkor felkiáltott, mondván: Istenemre, igazat mond, fel fognak szarvazni, jóember, és biztosítalak, szép szarvaidd lesznek. Hó, hó, hó, Cornibus mester,¹⁴¹ Isten óvjon! Prédikálj két szót nekünk, és gyűjtést rendezek a plébánián.

– Ellenkezőleg (mondá Panurge), az álmom azt jósolja, hogy a házasságom bőségszaru gyanánt minden jóban bővelkedni fog. Azt mondta kegyelmed, hogy szatírszarvak lesznek. *Amen, amen, fiat! fiat! ad differentiam papæ!*¹⁴² Így hát a furdancsom örökösen tettekész és fáradhatatlan lesz, mint a szatíroké. Sokan vágnak erre, és kevesen kapják meg az egektől. Következésképpen felszarvazás soha, mert ez a fogyatékoság a szükséges feltétel, az egyetlen ok, amiért a férjeket felszarvazzák. Mi készzeti koldulásra a hitványakat? Az, hogy otthon nincs miből megtölteniük a zsákjukat. Mi készzeti a farkast, hogy kijöjjön az erdőből? A húshiány. Mi készzeti feslettségre az asszonyokat? Gondolom, érthető. Ezt kérdelem az írnok uraktól, az elnök, tanácsos, ügyvéd, ügyvész uraktól és a tiszteletreméltó *de frigidis et maleficiatis*¹⁴³ cikkely más értelmezőitől.

Kegyelmetek (bocsássák meg, ha félreértettem volna valamit) nyilvánvalóan tévednek, amikor a szarvakat felszarvazásnak magyarázzák. Diana szép félhold alakban viseli őket a fején. Vajon felszarvazták? Hogy az ördögbe szarvazták volna fel, ha soha nem volt házasság? Könyörgök, helyesen szóljanak, nehogy úgy járjanak vele, mint Akteón.¹⁴⁴ A jó Bakkhosz hasonlóképpen szarvakat visel, Pán, Jupiter Ammon, és még sokan. Felszarvazták őket? Juno szajha volt talán? Mert ez következne a *metalepszis*nek¹⁴⁵ mondott alakzathoz. Amiképpen ha egy gyermeket az apja és az anyja jelenlétében talált gyereknek vagy fattyúnak mondunk, azzal egész egyszerűen és hallgatólagosan azt állítjuk, hogy az apát felszarvazták, a felesége pedig feslett. Mondjunk jobbat. A szarvak, amelyeket a feleségem csinált nekem, bőségszaruk és bővelkedés minden jóban. Ezt igazolom. Egyébként pedig víg leszek, mint egy lakodalmi dob, mely mindig zeng, mindig dorombol, mindig dong és durrog. Higgyék el, ez a jó szerencsém. A feleségem pajkos és csinos lesz, mint egy szép kis bagoly. Aki nem hiszi el,

*Pokolból bitóra mehet,
Meváltó született.*¹⁴⁶

¹³⁹ *Oneirokritika*, 2. 12.

¹⁴⁰ Az ókorban a baglyot tartották tolvaj madárnak, mint ma a szarkát.

¹⁴¹ Rabelais korában működött egy Pierre Cornu nevű ferences prédikátor.

¹⁴² *Ad differentiam papæ*: a pápától eltérően – mert a *fiatur* nem létező latin szó.

¹⁴³ *Decretales*, 4. 15: Az impotensekről és megbájoltokról.

¹⁴⁴ Akteón megleszte a meztelen Artemiszt, aki büntetésül szarvassá változtatta. Lásd Ovidius, *Átváltozások*, 3. 138. skk.

¹⁴⁵ Retorikai figura, amikor a következménnyel fejezzük ki az okot.

¹⁴⁶ Egy korabeli karácsonyi ének utolsó másfél sora.

Megjegyzem (mondá Pantagruel), amit legutóbb mondott, és összevetem az elsővel. Kezdetben egészen átjárta kegyelmedet az álmai édessége. A végén felriadt, összezavarva, bosszúsán és elégedetlenül. (Úgy van, mondá Panurge, mert nem vacsoráltam!) Minden csak rosszabb lesz, előre látom. Tudnia kell, hogy minden álom, amelyik felriadással végződik, és az embert összezavarva, bosszúsán és elégedetlenül hagyja, vagy rosszat jelent, vagy rosszat jövendől. Rosszat jelent, azaz gonosz, rosszindulatú, dögletes, rejtett és lappangó betegséget a test belsejében, amelyik az emésztési képességeket (az orvostudomány elméletei szerint) mindig megerősítő álom által kezd hírt adni magáról és a felszín felé terjedni. E végzetes folyamatnál fogva a pihenés megszűnik, és az első érzékeny szerv¹⁴⁷ tisztje lesz ezt megérezni és kivédeni. Erre vonatkozik a szólás: ingereld a lódarazsat, kavard fel a Camarine vizét,¹⁴⁸ ébreszd fel az alvó oroszlánt. Rosszat jövendől, azaz a lélek jövendőlő álmok által adja tudtunkra, hogy valami balszerencsét tartogat és készít számára a végzet, és az hamarosan beteljesedik. Példa: Hekuba borzasztó álma és ébredése, Orpheusz feleségének, Eurüdikének álma, amelyek végeztével Ennius szerint riadva és rémülten ébredtek. És látta is azután Hekuba, amint meggyilkolták a férjét, Priamoszt meg a gyermekeit, és elpusztították hazáját; Eurüdiké pedig hamarosan meghalt nyomorultan.¹⁴⁹ Æneas, aki azt álmodta, hogy a halott Hektórral beszélget, és hirtelen, riadva ébredt. Azon éjszaka ki is fosztották és fel is gyújtották Tróját. Máskor álmában látván családi isteneit és a Penateseket, rémülten ébredt, másnap szörnyűséges vihart kellett kiállnia a tengeren. Turnus, akit a pokolbeli Fúria kísérteti látomása biztatott, hogy háborút kezdjen Æneas ellen, riadva és bosszúsán ébredt; aztán hosszú kínlődások után ugyanez az Æneas ölte meg.¹⁵⁰ És ezer más. Ha már Æneasnál tartok, vegye észbe, hogy Fabius Pictor szerint semmit nem tett, semmire nem vállalkozott és semmi nem esett meg vele, amit álombeli jövendőlések által előzőleg ne tudott és látott volna.¹⁵¹ Megvan az értelmük ezeknek a példáknek. Mert ha az álom és a pihenés az istenek különös adománya és jótéteménye – ahogy a filozófusok állítják, és a költő bizonyítja, mondván:

*S történt mindez elő-álmunk idején, mikor éppen
legmézízűbb szemhéjünkön az isteni szender.*¹⁵²

Egy ilyen adomány nem érhet véget zavarral és bosszankodással, hacsak nem valami nagy szerencsétlenség készül. Máskülönben a pihenés nem volna pihenés, az adomány se adomány, nem a baráti istenektől származna, hanem az ellenséges ördögöktől, ahogy közönségesen mondják: εχθρων αδωρα δωρα.¹⁵³ Mintha azt látnánk, hogy egy családapa, jó étvággal ülven a dúsan terített asz-

¹⁴⁷ Korabeli felfogás szerint a szív.

¹⁴⁸ Svájci tó, amely annyira iszapos volt, hogy jobb volt nem felkavarni a vizét. Az első két szólás Erasmustól származik, *Adagia*, 1. 1. 60. és 64.

¹⁴⁹ Cicero idézi (*A jóslásról*, Szeged, Belvedere Meridionale, 2001. 1. 20–21.) Ennius két töredékét Hekuba álmáról, illetve nem Eurüdiké, hanem lánya, Ilia álmáról.

¹⁵⁰ Lásd Vergilius, *Æneis*, 3. 147- és 192; 7. 458-.

¹⁵¹ Lásd Cicero, *A jóslásról*, 1. 21. 43.

¹⁵² Vergilius, *Æneis*, 2. 268-269.

¹⁵³ „Az ellenség ajándékai nem ajándékok”, Szophoklész, *Ajax*, 665. idézi Erasmus, *Adagia*, 1. 3. 37.

talnál, hirtelen rémülten felugrik. Aki nem tudja az okát, meglepődhet ezen. De mi történt? Hallotta a szolgálakat tüzet kiáltani, a szolgálókat tolvajt kiáltani, a gyermekeit gyilkost kiáltani. Ezért kellett, az ebédet hagyván, odafutnia és rendet teremtenie. Valóban emlékszem, hogy a kabalisták és a maszoréták, a Szentírás értelmezői, arról szólván, miről ismerhető meg bizonyosan az angyali jelenések igaz volta (mert gyakran a Sátán angyala változik át a világosság angyalává¹⁵⁴), azt mondják, hogy az a különbség a kettő között, hogy a jóindulatú és vigasztaló angyal megjelenvén az embernek kezdetben megrémíti, de végül megvigasztalja, megelégtíti és megnyugtatja; a rosszindulatú és kísértő angyal kezdetben megörvendezteteti az embert, és a végén összezavarva, bosszúsan és elégedetlenül hagyja.

CSORDÁS GÁBOR fordítása

(A fordítás azalatt készült, amíg a Centre national du Livre ösztöndíjával a Collège International des Traducteurs Littéraires vendégszeretétét élveztem Arles-ban.)

(A *Harmadkönyv* harmadik része a következő számunkban jelenik meg.)

¹⁵⁴ Lásd 2Kor 11, 14.

MIT CSINÁL AZ ELMÉNK, AMIKOR REGÉNYEKET OLVASUNK?

A regény olyan, mint egy második élet. Mint az álmok, melyekről a francia költő, Gérard de Nerval beszél; a regény napvilágra hozza életünk színeit és összetettségét, telis-tele van emberekkel, arcokkal és tárgyakkal, melyek ismerősnek tűnnek. A regény olvasásakor – éppúgy, mint az álmokban – néha oly nagy erővel sújt le ránk a szembejövő tárgyak rendkívülisége, hogy egy pillanatra elfelejtjük, hol is vagyunk, és a megtapasztalt képzeletbeli események és emberek körében képzeljük el magunkat. Az ilyen pillanatokban úgy érezzük, hogy az általunk megtapasztalt és megkedvelt fiktív világ valószínűbb, mint maga a valóság. Az, hogy egy ilyen második élet olykor valószínűsábnak tűnik a számunkra, mint a valóság, egyben azt is jelenti, hogy a regényt a valóság pótlékaként fogjuk fel, de legalábbis összekeverjük a valódi élettel. Persze sohasem kifogásoljuk ezt az illúziót, ezt a naivitást. Ellenkezőleg: mint az álmokban, azt szeretnénk, hogy az olvasott regény folytatódjon, és azt reméljük, hogy a regény, mint második élet, képes lesz fenntartani, és újra és újra felkelteni bennünk a valóság és a valódiság érzését. Mindannak ellenére, amit a fikcióról tudunk, bosszankodunk és zavar lesz úrrá rajtunk, ha a regény képtelen fenntartani a ténylegesen valószínű élet illúzióját.

Álmodunk, és feltételezzük, hogy az álmaink valóságok; ez az álmok definíciója. Regények olvasásakor szintén valódinak feltételezzük azokat – miközben a tudatunk mélyén tisztában vagyunk vele, hogy a feltételezésünk hamis. Az utóbbi paradoxon a regény természetéből ered. Kezdjük azzal, hogy hangsúlyozzuk: a regény művészete azon a képességünkön alapul, hogy egyszerre hiszünk egymásnak ellentmondó állapotokban.

Negyven éve olvasok regényeket. Tudom, hogy rengeteg beállítódás közül választhatunk, amikor regényekkel van dolgunk, hogy számtalan módon elköteleződhetünk irántuk szellemileg és lelkileg, és hogy komolyan és könnyedén is megközelíthetjük őket. Ebben az értelemben tapasztalatból tudom, hogy számtalan módon olvashatunk regényt. Van úgy, hogy logikusan olvasunk, máskor a szemünkkel vagy a képzeletünkkel, néha az elménk egy bizonyos részével, néha pedig úgy, ahogy kedvünk tartja. Előfordul, hogy a könyv határozza meg, hogyan olvassuk, és olyan is van, hogy a létünk legelemibb részecskéivel olvasunk. Volt egy időszak ifjúkoromban, amikor tökéletesen a regényeknek szenteltem magam: elszántan, sőt eksztatikusan olvastam őket. Ezekben az években – tizenhét és harminc éves korom között (1970–1982) – megpróbáltam leírni, mi ment végbe a fejemben és a lelkemben – úgy, ahogy a festő is képes precíz és tiszta ecsetvonásokkal megfesteni egy élénk, bonyolult és életteli, hegyekkel és síkságokkal, sziklával és erdőkkel, folyókkal teli tájképet.

Mi megy végbe az elménkben és a lelkünkben, amikor regényt olvasunk? Hogyan különböznek a regény által felkeltett érzések a filmek és a festmények nézésekor tapasztaltaktól, vagy a versek – sőt epikus költemények – hallgatásakor átélt érzésektől? A regény időről időre ugyanazokkal az örömmel szolgál, melyeket az életrajz, a film, a vers, a

Orhan Pamuk: What Our Minds Do When We Read Novels. In: *The Naive and the Sentimental Novelist*, The Charles Eliot Norton Lectures, 2009. Faber and Faber, 2011, 3–29.

festmény vagy a tündérmese befogadásakor megtapasztalunk. Ugyanakkor a regény mint művészi forma igazi, egyedi hatása alapvetően különbözik más irodalmi műfajok vagy a film és a festészet hatásától. A különbségüket érzékeltetendő, talán érdemes volna azokról a dolgokról beszélnem, melyeket az ifjúkorom szenvedélyes regényolvasási időszaka alatt rendszeresen csináltam, és a komplex képekről, melyek ekkoriban ébredtek fel bennem.

A műzeumlátogatóhoz hasonlóan – aki legelsősorban azt szeretné, hogy a nézett kép a látványán keresztül szórakoztassa – annak idején leginkább az akciót, a konfliktust és a bőséget értékeltem az elém táruló látképeken. Élveztem a titkos bepillantás érzését az egyén privát életébe és az általában vett látkép sötét szegleteinek felderítését. Nem szándékozom ugyanakkor azt az érzést kelteni Önökben, hogy a bennem élő képet minden esetben a féktelenség jellemezte. Ifjúkorom regényeit olvasva időnként széles, mély és békés látkép jelent meg előttem. Volt úgy, hogy kialudtak a fények, élesebbé váltak a fekete és a fehér kontrasztjai – majd elváltak egymástól –, míg az árnyékok kavargtak. Elcsodálkozhattam az érzésen, hogy a világ egésze egy teljesen másfajta fényből épül fel, hogy az alkony átjár és elfed mindent, hogy a világ egyetlen érzelmmé és egyetlen stílussá áll össze, és megérthettem, hogy tulajdonképpen élvezem mindezt, és érzem, hogy ezért a bizonyos atmoszféráért olvasom a könyvet. Ahogy a regény világa lassan beszippantott magába, felismertem, hogy fokozatosan elhalványultak mindazon dolgok, melyek a regény fellapozása előtt történtek (otthon ülök az isztambuli Beşiktaşban, mellettem a pohár víz, amit megittam, és az anyámmal folytatott beszélgetésünk, az agyamon átfutó gondolatok a bennem halmozódó apró sérelmekkel).

Éreztem a narancssárga karosszéket, amelyben ülök, mellettem a büzlő hamutartóval, a szőnyeggel borított szobában; hallottam a gyerekek futballozását letről az utcáról, ahogy egymásnak kiabálnak; elmémben egyre távolodott a komp messzi füttyszava. Éreztem, ahogy az új világ szóról szóra, mondatról mondatra feltárja önmagát előttem. Ahogy oldalról oldalra haladtam előre a könyvben, az új világ egyre inkább kikristályosodott és egyre világosabbá vált, mint azok a titkos rajzok, melyek lassan láthatóvá válnak a rájuk öntött vegyszer hatására; egyre élesebbé vált a vonalak, az árnyékok, az események és a főszereplők képe. Ezekben a kezdeti pillanatokban végtelenül aggasztott és idegesített minden, ami hátráltatta belépésemet a regény világába, mely megakadályozta visszamlékezésemet a karakterekre, eseményekre, tárgyakra, és azok elképzelését. Egy távoli rokon, kinek a főszereplőhöz fűződő kapcsolatát elfelejtettem, a pisztolyt tartalmazó fiók helyszínének bizonytalansága vagy a beszélgetés, melyről tudtam, hogy kettős értelemmel bír, csak azt nem tudtam, mivel – az ilyesfajta dolgok roppant módon aggasztottak. Miközben türelmetlenül pásztáztam a regény világát, a türelmetlenség és a gyönyör együttes érzésével azt kívántam, bárcsak minden a helyére kerülne. Az ilyen pillanatokban a percepcióm kapui a lehető legszélesebbre tárultak, akárcsak egy riadt állat, melyet szabadon engedtek egy tökéletesen idegen környezetben; az elmém a szokásosnál jóval gyorsabban, már-már a pánik állapotában kezdett el dolgozni. Ahogy minden figyelmeztet a kezemben tartott regény részleteire összpontosítottam, és ahogy összehangolódtam a világgal, melybe beléptem, egy ideig azzal küzdöttem, hogy képekké formáljam át a képzeletemben a szavakat, és hogy elképzeljem mindazt, amit a könyvben leírtak.

Valamivel később eredménnyel jártak az intenzív és fáradtságos kísérleteim: óriási kontinensként tárult fel előttem a széles látkép, melyre olyannyira vágytam, a felszálló köd mögötti összes elevenségével. Láttam immár a regény által részletesen elbeszélte dolgokat, mint amikor kényelmesen és könnyedén kipillantunk az ablakon a kinti tájra. Számomra a Tolsztoj *Háború és békéjében* szereplő híres jelenet jelenti a regény olvasását: a borogyinói csatát a dombtetőről szemlélő Pierre leírása. Úgy tárul fel előttünk ebben a jelenetben a regény számos részlete, mint valami festményen, mivel Tolsztoj finom munkával szötte egybe és készítette elő a megfelelő részleteket számunkra. Érezzük, hogy rendelkezésünk-

re kell állniuk az emlékezetünkben olvasás közben. Az olvasónak az az érzése, hogy nem egy regény szavaival foglalatostkodik, hanem egy tájkép előtt áll. Döntő fontosságú az író részletek iránti figyelme, valamint az olvasó szerepe, aki képes óriási tájképpé alakítani a szavakat a vizualizáció során. Persze van úgy, hogy olyan regényeket olvasunk, melyek nem óriási tájképeken, csatatereken vagy a természetben játszódhatnak, hanem szobákban, fojtogató atmoszférájú enteriőrökben – jó példa erre Kafka *Az átváltozása*. Az effajta történeteket is úgy olvassuk, mintha tájképeket szemlélnénk, lelki szemünkkel festményekké alakítjuk át őket, hozzászoktatjuk magunkat a jelenet atmoszférájához, hagyjuk, hogy a hatása alá kerüljünk – sőt, tulajdonképpen folyamatosan ezt a hatást keressük.

Vegyünk egy másik példát, szintén Tolsztojtól, mely az ablakon kibámulás aktusával foglalkozik, és azt mutatja be, hogy hogyan lépünk be a regény tájképébe olvasás közben. A jelenet az *Anna Kareninából*, minden idők legnagyobb regényéből származik. Anna véletlenül megismerkedett Vronszkijjal Moszkvában. Éjszaka, hazafelé menet a szentpétervári vonaton boldognak érzi magát, mert tudja, hogy másnap reggel találkozni fog a gyermekével és a férjével:

„Anna [...] papírvágó kést meg egy angol regényt vett ki a táskájából. Eleinte nem ment az olvasás. Zavarta a lárma, a jövés-menés; később, amikor a vonat megindult, lehetetlen volt a hangokra nem figyelnie. Aztán balról az ablakot verő s az üveghez tapadó hó, a mellette elhaladó, bebugyolált, egyik oldalán hóval lepelt kalauz vont a figyelmét; majd meg a beszélgetések, hogy milyen rettenetes hóvihár tombol odakinn. Később mindig ugyanaz s ugyanaz jött; ugyanaz a rázás és lökések, az ablakon ugyanaz a hó, ugyanazok a gyors átmenetek, ahogy hol a forró gőz, hol a hideg csapta meg, a félhomályban ugyanazoknak az arcoknak ugyanolyan felvillanása és ugyanazok a hangok, úgyhogy Anna olvasni kezdett, s meg is értette, amit olvasott. Annuska elszunnyadt már, a vörös utazótáska ott volt a térdén, álmában is szorongatta kesztyűbe bújtatott széles kezével; az egyik kesztyűje szakadt volt. Anna olvasott, s értette is, amit olvas, de kellemetlen volt olvasnia, azaz követnie más emberi életek útját. Túlságosan szeretett volna ő maga élni. Ha azt olvasta, hogy a regény hősnője beteget ápol, neki lett volna kedve nesztelen léptekkel járni a beteg szobájában; ha arról olvasott, hogy a parlament tagja beszédet tartott, ő szerette volna a beszédet tartani; ha arról olvasott, hogy Lady Mary hogy lovagolt a falka után, hogy csúfolta a sógornőjét, s ejtett bámulatba a merészségével mindenkit – maga szerette volna ugyanezt tenni. De nem csinálhattott semmit sem, csak a sima kést forgatta apró kezeiben, s az olvasást erőltette.” (Németh László fordítása)

Anna képtelen olvasni, mivel nem tud nem Vronszkijra gondolni, azaz élni akar. Ha képes volna a könyvére koncentrálni, akkor könnyen elképzelhetné Lady Maryt lovaglás közben, ahogy a kutyafalkát követi. Elképzelné a jelenetet, mintha egy ablakon nézne ki éppen, és érezné, ahogy lassan belép a jelenetbe, melyet kívülről figyel.

A legtöbb regényíró érzi ezt: tudják, hogy a regény kezdő oldalainak olvasása a festett tájképbe való belépés érzésével rokon. Idézzük fel, hogyan indítja Stendhal a *Vörös és fekete*t: először messziről látjuk Verrières városát, a hegyet, melyen elhelyezkedik, a fehér házakat csúcsos, vörös cseréptetőikkel, a virágzó gesztenyefák csoportját, valamint a város erődítményének romjait. Odalent folyik a Doubs folyó. Azután észrevesszük a fűrészmalmokat és a mintás színes textiláru (*toiles peintes*) üzemet.

Egy oldallal később már megismerkedünk a polgármesterrel, az egyik központi karakterrel, és máris ismerjük az észjárását. A regény olvasásának igazi élvezete annak lehetőségével kezdődik, hogy nem csupán kívülről, hanem a benne élő főszereplők szemén

keresztül látjuk a világát. Amikor regényt olvasunk, ide-oda mozgunk a hosszan tartó és röpké pillanatok között, az általános gondolatok és specifikus események között – olyan sebességgel, melyre egyetlen más irodalmi műfaj sem képes. Ahogy távolról szemléljük a tájfestményt, hirtelen a tájképen szereplő egyén gondolatai, a hangulata nüansznyi árnyalatai közt találjuk magunkat. Mindez hasonló ahhoz, ahogy a szirtek, folyók és a miriádnyi falevél előtt álló apró figurát látjuk a kínai tájképeken: a figurára koncentrálnak, majd megpróbáljuk elképzelni az ő szemével a környező tájat. (A kínai festményeket eleve erre a fajta olvasásra készítik.) Később észrevesszük, hogy a tájképet úgy komponálták meg, hogy visszatükrözze a benne létező alak gondolatait, érzéseit és benyomásait. Ugyanígy, amikor azt érezzük, hogy a regénybeli tájkép része és kiegészítése a főszereplők mentális állapotának, akkor azt is érezzük, hogy egyfajta folyamatos átmenetben azonosulunk ezekkel a szereplőkkel. A regény olvasása azt jelenti, hogy míg az általános kontextust rábízunk az emlékezetünkre, addig a főszereplők gondolatait és cselekvéseit lépésről lépésre követjük, és jelentést tulajdonítunk nekik a látkép összességén belül. Benne állunk a látképben, melyet az imént még kívülről néztünk: lelki szemeinkkel látjuk a hegyeit, érezzük a folyó hűvös vizét és az erdő illatát. Ugyanakkor beszélgetünk is a főszereplőkkel, és egyre mélyebbre merülünk a regény univerzumában. A nyelv segít bennünket abban, hogy összekapcsoljuk ezeket a távoli, egymástól különböző elemeket, hogy a főszereplők arcát és gondolatait egyetlen látomás részeként lássuk.

Az elménk kemény munkát végez, amikor elmerül a regényben; de nem úgy, mint Anna elméje, aki a zajos, hófedte szentpétervári vonaton olvas. Folyamatosan ide-oda mozgunk a tájkép, a fák, a főszereplők, a gondolataik és az általuk megérintett tárgyak között – a tárgyaktól az általuk megidézt emlékekig, más szereplőkig és a legkülönbözőbb általános gondolatokig. Elménk és percepciónk feszült figyelemmel, villámgyorsan és koncentráltan működik, rengeteg műveletet végez el egyszerre, a legtöbben azonban észre sem veszik ezt a fajta működést. Olyan az egész, mintha autót vezetnénk: gombokat nyomkodunk, és pedálokra taposunk, óvatosan és szabályoknak megfelelően forgatjuk a kormányt, olvassuk és értelmezzük az útjelző táblákat, és szemmel tartjuk a forgalmat – mindeközben nem vagyunk tudatában annak, hogy ezt tesszük. Az autóvezető analógiája nem csupán az olvasóval kapcsolatban érvényes, de a regényíróval kapcsolatban is. Vannak írók, akik nincsenek tudatában az általuk használt technikáknak; spontán módon írnak, mintha teljesen természetes cselekvéssort vinnének véghez. Megfeledkeznek a gondolatban elvégzett műveletekről és kalkulációkról, valamint a tényről, hogy tulajdonképpen a regény művészetétől kölcsönvett sebességváltókkal, fékekkel és kapcsolókkal dolgoznak. Használjuk a „naiv” jelzőt az ilyesfajta érzékenység, regényíró és regényolvasó leírására: azoknak az attitűdjére, akik nem foglalkoznak a regényírás és az olvasás mesterséges aspektusaival. Másfelől használjuk a „reflexív” jelzőt az ezzel tökéletesen ellentétes érzékenység leírására az olyan olvasókkal és írókkal kapcsolatban, akiket elbűvöl a szöveg mesterséges mivolta és a valóság elérésére irányuló szükségképpeni kudarca, akik figyelemmel követik a regényírás módszereit és az elménk olvasás közbeni működését. A regényírás művészete egyszerre feltételezi a naiv és a reflexív érzékenységek működését.

Mondhatjuk úgy is, hogy a naiv és a „szentimentális” érzékenységet feltételezi. Friedrich Schiller volt az első, aki ezt a megkülönböztetést javasolta az *Über naive und sentimentalische Dichtung* című híres esszéjében (A naiv és a szentimentális költészetről; 1795–1796). Schiller a német *sentimentalisch* szót a töprengő, zavart lelkű modern költő leírására használta, a gyermeki lelkületét és naivitását elvesztő művészre – mely kifejezés értelmileg különbözik az angol megfelelőjétől, a „sentimental”-tól. De ne ragadjunk le magánál a szónál, melyet Schiller minden bizonnyal az angoltól kölcsönzött Laurence Sterne *Sentimental Journey*-ének hatására. (A naiv, gyermeki géniusok példái között Schiller Sterne nevét is megemlíti – olyan nevek társaságában, mint Dante, Shakespeare, Cervantes,

Goethe, sőt Dürer.) Itt most elég azt megemlítenünk, hogy Schiller a *sentimentalisch* szót egy sajátos elmeállapot leírására használja, amikor elveszítettük a természet egyszerűségét és hatalmát, és a saját érzelmeink és gondolataink fogságában vergődünk. Itt és most az a célom, hogy mélyebben megértsem Schiller esszéjét, melynek ifjúkorom óta nagy csodálója vagyok; illetve, hogy az esszén keresztül tisztázzam a gondolataimat a regény művészetével kapcsolatban (ahogy mindig is tettem), és pontos kifejezést adjak nekik (melyre most tesztek kísérletet először).

A Thomas Mann által „a német nyelven írott leggyönyörűbb esszéként” jellemzett művében Schiller két csoportra osztja a költőket: a naivakra és a szentimentálisakra. A naiv költő azonosul a természettel, tulajdonképpen olyan, mint a természet maga: nyugodt, kegyetlen és bölcs. Spontán módon, szinte gondolkodás nélkül írja a költeményeit, és a legkevésbé sem foglalkozik műve intellektuális vagy etikus következményeivel, sem mások véleményével. Számára a költészet – a kortárs írókkal ellentétben – olyasmiről, mint a természettől kapott természetes benyomás, mely sohasem hagyja el. A naiv költő számára a költészet spontán, a természet világából jövő dolog, melynek maga is része. Az elképzelés szerint a költemény nem a költő által kigondolt, tudatosan megszerkesztett, a megfelelő metrika és stílus mentén elrendezett mű, melyet az állandó revízió és az önkritika formál, hanem olyasmiről, amit nem reflexív módon írnak, sőt a természet, az Isten vagy más hatalom diktálja. Coleridge, a német romantikusok követője hirdette ezt az elképzelést, és világosan kifejtette a *Kubla Kán* című költeménye 1816-os előszavában. (Ka, a *Hó* című regényem főhőse ugyanezen naiv költészeteszmény, illetve Coleridge és Schiller hatása alatt írta a verseit.) Schiller esszéjében – melyet mérhetetlen csodálattal olvasok minden alkalommal – mindenképpen kiemelnék egy igen fontos jellemzőt a naiv költőt meghatározó attribútumok közül: azt, hogy nincs kétsége afelől, hogy rendelkezésére állnak a látkép bemutatásához nélkülözhetetlen kifejezések, szavak és a megfelelő verselés, hogy képes megjeleníteni és pontos, adekvát módon leírni, felfedni a világ értelmét – hiszen nem áll távol tőle, és nincs előle elrejtve ez az értelem.

A „szentimentális” (érzelmes, reflexív) költő Schiller szerint ezzel szemben elsősorban abban bizonytalan, hogy képes-e kifejezni a környező valóságot, hogy célt érnek-e a szavai, és hogy a megfelelő értelmet hordozzák-e a kifejezései. Emiatt rendkívüli tudatossággal írja a költeményét, és mindvégig tudatában van a módszerei, felhasznált technikái és az erőfeszítései mesterségességének. A naiv költő nemigen tesz különbséget a világ percepciója és maga a világ között. A modern, szentimentális-reflexív költő ezzel szemben kétséggel fogad mindennemű érzékelést, és kétségsbe vonja a saját érzékeit is. Aggodalommal töltik el továbbá a percepciói versbe foglalásának nevelő, etikai és intellektuális alapelvei.

Schiller híres, véleményem szerint igen szórakoztató esszéje különösen csábító forrásmunka mindazok számára, akik a művészet, az irodalom és az élet összefüggései iránt érdeklődnek. Fiatalkoromban rengetegszer újraolvastam, és rengeteget töprengtem a példán, a bemutatott költőtípusokon, valamint a spontán és az intellektus által támogatott (ön) tudatos írás különbségein. Az esszé olvasása közben természetesen rengeteget gondolkodtam a saját írói gyakorlatomon és a regényeim írása közben átélt számos hangulaton. Felidéztem azt is, hogy mit éreztem akkor, amikor néhány évvel korábban a festményeim dolgoztam. Hétéves és huszonkét éves korom között folyamatosan festettem, abban a reményben, hogy egyszer majd festő leszek, azonban naiv művész maradtam, és végül felhagytam a festéssel (talán éppen akkor, amikor erre rájöttem). Annak idején magam is arra gondoltam, amire Schiller céloz a „költészet” kifejezéssel, amin a legáltalánosabb értelemben vett művészetet és irodalmat érti. Ugyanezt fogom tenni a soron következő előadások alkalmával, a Norton-előadások szellemiségével és hagyományával összhangban. Schiller fajsúlyos és provokatív szövegét fogom segítségül hívni a művészetről és a

regényről folytatott töprengéseim során, miközben egyúttal a saját fiatalságomra is emlékezem, mely diszkrét módon a „naiv” és a „szentimentális” beállítódás között ingadozott.

Egy ponton túl Schiller esszéje tulajdonképpen nem is a költészetről szól, vagy általában véve a művészetről és az irodalomról: az emberek típusairól írott filozófiai szöveg. Ezen a ponton, ahol a drámai és filozofikus csúcspontokra ér, itt élvezem leginkább a sorok közti személyes gondolatokat és véleményeit. Amikor Schiller „az emberiség két különböző formájáról” beszél, akkor – egyes német irodalomtörténészek szerint – egyúttal azt is mondja, hogy „akik naivak, Goethével tartanak, a szentimentálisak azonban velem!” Schiller nem csupán a költői tehetsége miatt irigyelte Goethét, hanem a higgadtsága, természetessége, egoizmusa, magabiztossága és arisztokratikus szelleme miatt is; hogy könnyűszerrel állt elő nagyszerű és briliáns gondolatokkal; hogy képes volt önmaga lenni. Az egyszerűségéért, a szerénységéért és a géniuszáért irigyelte; és hogy láthatólag fogalma sem volt minderről, pontosan úgy, ahogy a gyerekek sincs fogalma önmagáról. Schiller maga ezzel szemben jóval reflexívebb és intellektuálisabb volt, jóval összetettebb és gyötrődőbb volt a viszonya az irodalmi tevékenységéhez; sokkal inkább tudatában volt az irodalmi módszereinek, és telis-tele volt kérdésekkel és bizonytalansággal velük kapcsolatban – mindeközben úgy érezte, hogy a saját attitűdje és magatartása jóval „modernebb”.

A *naiv és a szentimentális költészetről* harminc évvel ezelőtti olvasásakor – a Goethe miatt dühöngő Schillerhez hasonlóan – magam is azon tűnődtem, hogy mennyire naiv és gyermeki magatartás jellemezte a nálam egy generációval idősebb török regényírókat. Oly könnyedén írták a regényeiket, és sohasem aggódtak a stílus és technika problémái miatt. A „naiv” kifejezést (egyre negatívabb értelemben) nem csupán velük kapcsolatban használtam, hanem az olyan, bármiféle nemzetiségű írókkal kapcsolatban is, akik természetes entitásként, kérdés nélkül fogadták el a tizenkilencedik századi balzaci regényt. Harmincöt évig tartó regényírói kalandozásaim után most a saját példáimmal szeretném folytatni a gondolatmenetet, mintha próbálnám meggyőzni magam arról, hogy megtaláltam az egyensúlyt a bennem élő naiv és szentimentális regényíró között.

Korábban, a világ regényekben való megjelenítése kapcsán a tájkép analógiáját használtam. Megjegyeztem, hogy sokan nem vagyunk tudatában annak, hogy mit tesz az elmenk a regények olvasásakor – ahogy az autóvezető sincs tudatában a vezetéskor végrehajtott műveleteknek. A naiv regényíró és a naiv olvasó az olyan ember megfelelői, aki őszintén hiszi, hogy a tájon átsuhanó autó ablakából képes tökéletesen megérteni a vidéket és a benne élőket. És mivel ez a típus hisz a kocsiablakból látott tájkép hatalmában, így elkezdhet beszélni a tájban élő emberekről, és olyan kijelentéseket tehet, melyek féltékennyé teszik a szentimentális-reflexív regényírót. Az utóbbi a naivval szemben azt mondja, hogy az autóból látott tájat korlátok közé szorítja az ablakkeret, és különben is, túl piszkos a szélvédő – majd visszahull beckettű némaságába. A harmadik lehetőség az általam és számos más kortárs regényíró által követett út, mely a jelenet részeiként leírja a kormánykereket, a gombokat, a sáros szélvédőt és a sebességváltót, így sohasem feledkezünk meg arról, hogy amit látunk, azt a regényíró korlátozott szemszögéből látjuk.

Mielőtt túlfeszítenénk a hasonlatot, és túlságosan elcsábulnánk Schiller esszéjétől, vegyük alaposan sorra a legfontosabb cselekvéseket, melyek a regény olvasásakor az elmenkben végbemennek. A regény olvasása mindig együtt jár ezekkel a műveletekkel, azonban csakis a „szentimentális” szellemű regényíró képes arra, hogy felismerje és részletes rendszerbe foglalja ezeket. Egy ilyen lista arra emlékeztet bennünket, hogy mi is a regény valójában – valami, amit tudunk, de talán mégis elfelejtettük. A következő műveleteket végzi el az agyunk a regény olvasásakor:

1. Megfigyeljük az általában vett helyszínt, és követjük az elbeszélést. A *Don Quijotéről* írott könyvében a spanyol gondolkodó és filozófus José Ortega y Gasset azt írja, hogy

azért olvassuk a kalandregényeket, a lovagregényeket és az olcsó regényeket (detektív-, romantikus, kém- és sok más egyéb regényt), hogy lássuk, mi történik legközelebb; a modern regényt azonban (amin az „irodalmi regény” mai fogalmát értette) az atmoszférájáért olvassuk. Ortega y Gasset szerint az atmoszféraregény valami sokkal értékesebb: olyan, mint a „tájképfestmény”, és igen csekély mértékben narratív.

A regényeket ugyanakkor – akár narratívák és cselekményesek, akár nem narratívák, mint a tájképfestmény – mindig is ugyanazon az alapvető módon olvassuk. A szokásos gyakorlatunk az, hogy követjük az elbeszélést, illetve megpróbáljuk kikövetkeztetni az értelmét és a megtapasztalt dolgok által sugalmazott legfőbb gondolatot. Még az egészen tájfestményszerű regényekben is érezzük – melyek egyenként, a maguk egyediségében írják le a faleveleket, anélkül, hogy bármit elbeszélnének (ezt a fajta technikát alkalmazzák például a francia *nouveau roman* szerzői, Alain Robbe-Grillet vagy Michel Butor) –, hogy mit szeretne elbeszélni a narrátor ezen a módon, hogy végül miféle történet állnak össze ezek a levelek. Az elménk folyamatosan keresi a motívumot, az ötletet, a célt és a titkos középpontot.

2. A szavakat képekké alakítjuk át az elménkben. A regény történetet mesél el, azonban nem csupán történet. A történet lassan bontakozik ki rengeteg tárgyból és leírásból, hangokból és beszélgetésekből, fantáziákból és emlékekből, információmorzsákból, gondolatokból, eseményekből, jelenetekből és pillanatokból. A regény öröme a szavaktól való eltávolodásnak és a dolgok elménken belüli képekké alakításának aktusával, ezen aktus örömeivel azonos. Ahogy képekké alakítjuk és elképzeljük azt, amit a szavak mondanak (amit el akarnak mondani nekünk), mi, olvasók alakítjuk egészé a regényt. Eközben arra ösztönözzük a képzeletünket, hogy keresse azt, amit a könyv mond vagy amit az elbeszélő mondani akar (amit mondani szándékozik, amit szerintünk mond). Másképpen fogalmazva, arra sarkalljuk, hogy megkeresse a regény középpontját.

3. Az elménk egy másik része azon tűnődik, hogy az író által elmondottak mely része valós tapasztalat, és mi az, ami a képzelet műve. Különösen a regény azon pontjain kérdezzük meg ezt, amelyek ámulatba ejtenek, csodálatot és meglepetést ébresztenek bennünk. A regény olvasása a folyamatos csodálkozással azonos, még az olyan pillanatokban is, amikor a legmélyebben belemerülünk a regénybe: mennyiben a fantázia műve, és mennyiben a valóságon alapul mindez? Egyfelől sajátos logikai paradoxon áll fenn a regénybe feledkezés (azaz a naiv módon valóságként való elfogadása), másfelől a benne foglalt fantasztikum mértékére vonatkozó szentimentális-reflexív kíváncsiság között. A regény művészetének kimeríthetetlen ereje és vitalitása ugyanakkor éppen ebből a sajátos logikából és az ilyesfajta konfliktusba vetett bizalmából ered. A regény olvasása a világ nem karteziánus logikán keresztül megértésével azonos. Ezen az egymásnak ellentmondó elgondolásokba vetett hit folyamatos és rendíthetetlen képességét értem. Így kezd lassan kialakulni bennünk a valóság harmadik dimenziója, a regény komplex világának dimenziója. Elemei konfliktusban állnak egymással, ugyanakkor pontosan leírtak és elfogadottak.

4. Mégis elcsodálkozunk: vajon tényleg ilyen a valóság? A regényben elbeszélt, látott és leírt dolgok vajon összhangban állnak a saját életünk tapasztalataival? Például megkérdezhetjük magunktól: megfelelő kényelemben és csendben olvashatja-e a könyvét az 1870-es évek Moszkvából Szentpétervárra tartó éjszakai vonatának utasa, vagy csupán az író próbál meggyőzni arról, hogy Anna igazi könyvmoly, aki zajos körülmények között is képes olvasni? A regényíró művészetének középpontjában az a fajta optimizmus áll, mely szerint a mindennapi tapasztalataink révén felgyülemlett tudásunk – a megfelelő formában – értékes tudásként szolgálhat a valósággal kapcsolatban is.

5. Az effajta optimizmus hatása alatt az analógiák pontossága, a fantázia és a narratíva ereje, a mondatok felépítése, a titkos és tiszta költőiség, valamint a próza zeneisége írja elő és szolgáltatja az örömléteket. Nem a stílus problémái és örömei állnak a regény középpontjában, bár igen közel állnak hozzá. Ez a csalókató téma csakis példák ezrein keresztül közelíthető meg.

6. Morális ítéleteket hozunk a főszereplők döntéseivel és viselkedésével kapcsolatban, ugyanakkor az író morális ítéleteit is megítéljük a karaktereivel kapcsolatban. A morális ítélet a regény kikerülhetetlen ingoványa. Tartsuk mindig észben, hogy a regény művésze nem az emberek megítélésén keresztül éri el a legkiválóbb eredményeit, hanem a megértésükön keresztül; azaz megment attól, hogy az előítéleteink uralma alá kerüljünk. Amikor regényt olvasunk, a moralitás szükségképpen szerves része a látképnek. Nem olyasmiról, ami belőlünk árad, és a karaktereket célozza.

7. Miközben elménk egyszerre hajtja végre a fenti műveleteket, büszkék lehetünk a közben megszerzett tudásunkra, az elért mélységekre és a megértésünkre. Különösen nagy irodalmi presztízssal rendelkező regényekkel kapcsolatban van ez így, ahol olvasóként a szöveggel kialakított intenzív kapcsolatot a saját sikerünként éljük meg. Lassan az a kellemes illúzió támad, hogy a regényt kifejezetten nekünk írták. Az íróval kialakított intimitás és bizalom segítenek kijátszani és elkerülni azt, hogy túlzottan aggódjunk a könyv érthetetlen részei vagy az ellenszenves és elfogadhatatlan dolgok miatt. Ebben az értelemben mindig is valamifajta cinkosság áll fenn a regényíró és köztünk, olvasók között. A regény olvasása közben az elménk egy része buzgón rejtegeti, eltűri, formálja és konstruálja a bűnrészességünket elősegítő pozitív attribútumokat. A narratíva hihetősége érdekében úgy döntünk, hogy nem hiszünk oly mértékben a narrátornak, mint amennyire szeretnénk – mivel szeretnénk fenntartani a narratíva hiteles olvasását, annak ellenére, hogy nem értünk minden esetben egyet az író véleményeivel, vonzalmaival és rögeszméivel.

8. Mindezen mentális tevékenységek közben a memóriánk intenzíven és lankadatlanul dolgozik. Az értelem, valamint az író által számunkra felfedett világ olvasói öröme érdekében úgy érezzük, hogy a regény titkos középpontja felé tartunk, azaz megpróbáljuk az emlékezetünkben tartani a regény összes apró részletét: olyan, mintha egy fa összes levelét próbálnánk memorizálni. A minden részletre kiterjedő emlékezés nehéz dolog, hacsak a szerző le nem egyszerűsíti és fel nem hígítja a világát a figyelmetlen olvasó kedvéért. Ez a nehézség határozza meg a regényforma határait. A regény hosszának meg kell engednie, hogy emlékezzünk a folyamat során összegyűjtött valamennyi részletre, hiszen a regény tájainak bebarangolása közben megtapasztalt dolgok értelme szorosan összefügg a regény minden egyéb elemének értelmével. A jól felépített regényekben minden mindennel összefügg, és a kapcsolatok hálózata alakítja a könyv atmoszféráját, miközben minden a titkos középpont felé mutat.

9. A lehető legnagyobb figyelemmel keressük a regény titkos középpontját. Ez az elménk által a regény olvasásakor végrehajtott leggyakoribb művelet – még ha naiv módon nem is vagyunk ennek tudatában, vagy ellenkezőleg, szentimentális olvasóként reflektálunk erre. A regénynek a más irodalmi narratívákkal szembeni egyedisége abban áll, hogy rendelkezik valamiféle titkos középponttal. Pontosabban azon a meggyőződésünkön alapul, hogy létezik egy ilyesfajta középpont, melyet olvasás közben folyton keresnünk kell.

Mi a regény titkos középpontja? Azt válaszolhatnám a kérdésre, hogy mindaz, amiből a regény felépül. Ugyanakkor meggyőződésünk szerint ez a középpont a regény felszíne

alatt, mélyen helyezkedik el, és a szavak mentén kell nyomon követnünk. Úgy képzeljük, hogy valahol a háttérben található, láthatatlanul, bizonytalanul és nehezen leírható módon, talán folyamatos mozgásban. Optimista módon azt hisszük, hogy a középpont indikátorai mindenütt ott vannak, azaz a középpont a regény valamennyi részletéhez kapcsolódik – mindenhez, amivel a széles látókép felszínén találkozunk. Az előadásaimban arról beszélek majd, hogy mennyire valós és mennyire képzeletbeli ez a középpont.

Mivel tudjuk – vagy feltételezzük –, hogy a regények középponttal bírnak, olvasóként pontosan olyan vadász mintájára viselkedünk, aki jelként értelmezi az összes falevelet és az összes letört faágat, és alaposan megfigyeli valamennyit áthaladva a tájon. Előrehaladásunk közben azt érezzük, hogy a regény elemei – minden új szó, tárgy, karakter, főszereplő, beszélgetés, leírás és részlet, a regény valamennyi nyelvi és stíláriis minősége, valamint a cselekmény fordulatai – valami mást is feltételeznek, valami más felé is mutatnak, mint ami közvetlenül előttünk áll. A regény középpontjának létezésébe vetett meggyőződésünk miatt érezzük úgy, hogy a látszólag irreleváns részletek akár jelentősek is lehetnek, hogy a regény felszínén elhelyezkedő dolgok értelme talán egészen más is lehet. A regények olyan elbeszélések, melyek nyitottak a bűnösség, a paranoia és a szorongás érzései felé. A mélységérzet egy regény olvasása közben, az illúzió, hogy a könyv egy háromdimenziós univerzumba von be bennünket, tulajdonképpen a (valós vagy képzeletbeli) középpont jelenlétéből fakad.

A regényt az epikus költeménytől, a középkori románctól vagy a hagyományos kalandos elbeszéléstől elválasztó elsődleges szempont a középpont gondolata. A regények jóval összetettebb karakterekkel dolgoznak, mint az eposzok; hétköznapi emberekre összpontosítanak, és a hétköznapi élet valamennyi aspektusával foglalkoznak. Ugyanakkor a középpont ismeretlen, távoli jelenléte adja a kvalitásaikat és az erősségeiket, illetve az a tény, hogy a középpont reményében olvassuk őket. A regény, miközben felfedi az élet mondén részleteit, apró fantáziáit, hétköznapi szokásait és ismerős tárgyait, egyre mélyebb kíváncsiságot (vagy éppen megrökönyödést) ébreszt bennünk az utóbbiakkal kapcsolatban, hiszen tudjuk, hogy mélyebb értelmet jeleznek, célt a háttérben. Az általános tájkép valamennyi eleme, minden levél és virág érdekes és lebilincselő, mivel rejtett értelmet takarnak.

A regény képes megszólítani a modern embert – sőt, az emberiség egészét –, mivel háromdimenziós képzelgéseket biztosít a számára. Képes személyes tapasztalatokat közvetíteni, az érzékeinken keresztül megszerzett tudást; ugyanakkor valódi tudással, a tudás fragmentumával is szolgál, valamilyen intuícióval, a mélyebb dolgok vezérfonalával. Másképpen fogalmazva: a középpont érzését kínálja, amit Tolsztoj az élet értelmének nevezne (bárhogy is nevezzük mi magunk); egy nehezen megközelíthető hellyel, melyről optimista módon azt feltételezzük, hogy létezik. A lelegelembb, a világról és az életről való legmélyebb tudás megszerzésének álmát adja anélkül, hogy a filozófia nehézségeivel vagy a vallás társadalmi kényszereivel kellene bajlódjunk. Mindezt a saját tapasztalataink és a saját intellektusunk segítségével teszi, azaz egy különösen egalitárius és demokratikus reményre alapozza.

Ezzel a fajta intenzitással és reménnyel olvastam tizenhét és harmincéves korom között. Valamennyi általam olvasott regény új, életszerű, enciklopédikus és múzeumi részletekben gazdag univerzumot kínál – mely tökéletesen átjárt, miközben az isztambuli szobámban ültem. Gazdag emberi tapasztalatot kínált, a saját létezésemhez hasonló; megfelelő igényekkel, vigaszokkal és ígéretekkel, melyekkel mélységüket és lehetőségeiket tekintve csakis a filozófia és a vallás hasonló tapasztalatai versenyezhettek. Álomszerű állapotban olvastam ezeket a regényeket, minden mást félretéve, a világ mélyebb megismerése, az önépítés és a lelkelem formálása céljából.

E. M. Forster – aki időről időre megjelenik majd ezeken az előadásokon – *A regény aspektusaiban* azt írja, hogy „a regény végső próbaköve az iránta érzett szeretetünk.” Számomra

a regény értéke azon mérhető le, hogy képes-e kiprovokálni a középpont keresését, melyet talán naiv módon mi magunk vetítünk rá a világra. Egyszerűbben fogalmazva: a regény értékének igazi fokmérője abban az erejében áll, hogy képes elhíttetni velünk, hogy az élet pontosan olyan, amilyennek bemutatja. A regény képes megszólaltatni az élettel kapcsolatos legfőbb elgondolásainkat, így azzal az elvárással kell olvasnunk, hogy talán valóban képes erre.

Szerkezetéből adódóan – melyet a titkos értelem, az elveszett értékek hajszolása és felfedezése mozgat – a regényművészet szellemét és formáját tekintve legadekvátabb formája a németek által *Bildungsroman*nak nevezett műfaj, a „fejlődésregény,” mely az ifjú hős formálódásával, nevelődésével és felnőtté válásával foglalkozik, ahogy egyre otthonosabban mozog a világban. Ifjúkoromban az ilyen regények olvasásával képeztem magam (Flaubert-től az *Érzelmek iskolájával*, Mann *A varázshegyével*). Egyre inkább láthatóvá vált számomra az alapvető tudás, melyet a regény középpontja képviselt – a tudás, hogy voltaképpen milyen is a világ, és az élet természetéről való, nem pusztán a regény középpontjából, de valamennyi részéből kiolvasható tudás. Talán azért volt ez így, mert a jó regény minden mondata képes arra, hogy felidézze a világban való létezésünk értelmének mély és alapvető tudását, és az ebből fakadó érzésünk természetét. Megtanultam azt is, hogy a világon keresztülvezető utunk – a városokban, utcákon, házakban, szobákban és a természetben eltöltött életünk – nem áll másból, mint a titkos értelem kereséséből. Akár létezik ez az értelem, akár nem.

A következő előadásokon azzal foglalkozunk, hogy hogyan képes ekkora terhet magán viselni a regény. Az olvasóhoz hasonlóan (akik a középpontot keresik a regény olvasásakor) vagy a *Bildungsroman* naiv fiatal főhőseihez hasonlóan (akik kíváncsian, őszintén és meggyőződéssel keresik az élet értelmét) megpróbálunk közelebb jutni a regény művészetének középpontjához. A széles tájkép, melyen keresztülhaladunk, ismert és előre-láthatatlan állomásokról áll: az író, a fikció és fikcionalitás, a karakterek és a narratív cselekmény, az idő, a tárgyak, a látás és a múzeumok problémája mellett haladunk el – talán úgy, ahogy egy igazi regényben.

KISS GÁBOR ZOLTÁN fordítása

REGÉNY, REGÉNYOLVASÁS: TÖBBSZÓLAMÚSÁG

Orhan Pamuk: A nevem Piros

„Lapozz, és meséld el, hogy mit látsz!”¹

Orhan Pamuk *A nevem Piros* című műve török eredetijében és a regény egyéb kiadásában szereplő regénymottók, melyek a magyarból hiányoznak, így rekonstruálhatók: „[Emlékezzetek arra], amikor megöltetek egy lelket, majd egymásra hátrítottátok azt, ám Allah előhossa, amit lepleztetek.” (Korán. A Tehén 72.) A regényszövegben ennek megfelelője: „találják meg gyilkosomat” (Pamuk 9). A második: „a vak és a látó nem egyenlő” (Korán. A Bölcsek 19., Pamuk 555). A harmadik: „Allahé a Napkelet és a Napnyugat” (Korán. A Tehén 19. 142. szúra, Pamuk 586). A Fekete nevű regényhős kommentárja ehhez: „De a Kelet keleten van, a Nyugat nyugaton van.” (Pamuk 586)

Ezen utóbbi kijelentésben egyesül a tradíciót becsülő és bíráló Pamuk jelenkori alkotói pozíciója, belátása és álláspontja a rejtélyes Feketéével. Őt a Sógor, a 16. századi miniatúrafestő műhely irányítója, történetek írásával szeretné megbízni: „Pénteken reggel tehát elkezdtem neki magyarázni, hogy milyen is lesz az a könyv, amelybe belekerül szultánunk nyugati stílusú képe. (...) Titkos célom az, hogy Feketével megírassam a képekkel szemben elhelyezendő történeteket, amelyekhez hozzá se tudok kezdeni.” (Pamuk 164) A szerző saját fikción belüli helyzetét a személytelen, csak hangját hallató, névtelen kávézóbeli mesemondóival azonosítja: csupán olvasói feltételezések tehát az észleletek, amelyek nézőpontjának közeledését, távolodását, átfedéseit érintik egy-egy szólamban, első személyű beszédszálban.

A mottókkal jelzett kérdések, utalások nélkülözhetetlenek a regény központi problémáinak megértéséhez. *A nevem Piros* sokrétű regényanyaga és polifon szerkesztése révén többféle értelmezésmódot, változatos interpretációs szempontrendszert mozgósít, tehát az olvasási műveletekkel is megosztja a többszólamúság lehetőségét. A hatvan idegen nyelven megjelent mű így a kultúrköröktől, befogadói intencióktól és a kritikusai beállítottságok különbözőzéseiből következően eltérő összképekbe rendeződik. Valamennyi tanulságot hordoz. A különféle olvasatok megerősítik az ezredfordulós európai regény figyelemre méltó darabjának művészi jelentőségét. Különlegességét a nemzetközi meg-

¹ Orhan Pamuk: *A nevem Piros* (Benim Adım Kırmızı 1998) Tasnádi Edit ford. Ulpius-ház, Budapest, 2007, 479.

„Orhan Pamuk *A nevem Piros* című regényét három mottóval látta el, melyek közül az egyik bűnügyi, a másik művészregényre, a harmadik pedig teológiai tárgyú műre utal. A szerkezet mesterei módon igazolja a hármasságot: a gyilkosság motivációit az esztétikai, művészetelméleti vonulat hordozza, amit átszól a reneszánsz korának a műalkotás mibenlétét érintő szemléleti dilemmája. A szerző poétikájának központi jegye, a keleti és a nyugati kultúra örökségének viszonya e regényben is komplex kérdésként és cselekménymozgató erőként jelentkezik.” (Thomka Beáta: *Jelenkori európai regények*)

becsülés, a sok milliós példányszámból következő népszerűség is alátámasztja, amit az egyéb elismerésekkel együtt a 2006-os Nobel-díj biztosított számára. Pamuk regényeivel olyan művészi beállítottság vált a széles olvasói és a sokféle kritikai közönség számára feldolgozandó élménnyé, értekezés-tárggyá, amivel korábban nem találkozhatott. Vitathatatlan a novum hatása, a kevésbé ismert művelődéstörténeti hagyomány mint inspiráció – és egyben bírálólat tárgya, továbbá az a műfaji sokrétűség, amit Pamuk igen átgondoltan *A nevem Pirosban* egyesít.

Az 1998-ban megjelent mű helyét az a kortárs műfaji kontextus jelöli ki, amelyhez a török regény poétikája kötődik. A címbeli párhuzam az 1980-ban olasz nyelven megjelent *A rózsza nevét* (*Il nome della rosa*) is idézheti, s ha kockázatos lenne e megfeleltetés, az biztonossággal állítható, hogy a közös motívumokat és egyes poétikai megoldásokat illetően igen tudatos Umberto Eco regényének felidézése s a két mű között létesített motivikus, kompozíciós dialógus. A vállalt 20. századi örökség közös szála mindkettejüknél J. L. Borges poétikájához vezet. Mindhárom elbeszélő számára kiemelt jelentőségű a nemzeti irodalmak felett álló, azokat egyesítő szellemi és művészi tradíció feltétlen megbecsülése, a művelődési, szakrális, szimbolikus és narratív hagyomány kimeríthetetlen archaikus és modern, keleti és nyugati tárháza. Hasonló a mérnöki pontossággal megtervezett gyilkosságok, a szaporodó, megoldatlan rejtélyek sora, gyakran a bűnügyi nyomozásra emlékeztető, fordulatokkal, titkokkal dinamikusá tett komponálás, a felfedésre váró tények és összefüggések mint cselekménymozgató erők szerepe is. Eco regényében a kolostorban olvasó szerzetes megmérgezése, Pamuknál a kópíró műhelybeli titokzatos gyilkosságok – felismerhető motívumpárhuzamok. Mindketten a mozgalmas cselekményszöveg, többre-tű fikcionálás, dinamikus mesemondás és a koncepciózus komponálás mesterei. Különös, hogy a korszak regényírásában inkább a népszerű műfajtipusok némelyike tartotta fenn a fordulatosság, rejtélyesség, kiszámíthatatlanság effektusait. Eco és Pamuk regényeinek hatását nyilván e vonásuk is növeli.

A nevem Piros központi fejezetei (49. *A nevem Fekete* [430]; 51. *Oszmán mester, én* [451]; 52. *A nevem Fekete* [473]) hordozzák a rejtélyek nyitját a történetegész kibontakozásának perspektívájából. Oszmán mester és Fekete a szultáni szeráj belső kincstárában rejlté il-lusztrált könyvek között talál magyarázatot az elkövetett gyilkosságok fel nem tárt oka-ira, illetve a lehetséges elkövető személyére is. A mester itt bekövetkező önmegvakítása többértelmű, következmény és előzmény egyszerre. A gesztus egyik vonatkozása szerint akár Pamuk Borges-hommage-aként is olvasható. A vakságra vonatkozó legendák, példázatok (mint például a 455. oldalon), tisztelgések a vak argentin mester és példakép előtt. „Meséld el a képet!” (Pamuk 478) – ez a szemét önkezével kiszűrő öreg mester kérése a szultáni szeráj kincstárában Feketéhez. Valamivel korábban azt olvastuk: „A miniatúra-festés emlékezés” (Pamuk 442).

Fogékonyágunkon múlik, hogy a fenti mondatokban a konkrét eseménnyel kapcsolatos tartalom mellett felismerjük-e Pamuk esztétikájának és *A nevem Piros* központi gondolatának jelentőségét, továbbá az eseménykép és a perzsa, török elbeszélő hagyomány (képleírás, képi narráció) egymásrataltságát. Illetve netán mindezzel egy időben meghalljuk-e a vak Borges kérését is, melyet felolvasójához intéz éppen. A képet felidéző elbeszélés (Pamuk 479) a török regényben Fekete feladata lenne, aki a megfestett miniatúrák nyelvi megjelenítésére hivatott. E célkitűzésben olvad össze a távol-keleti, közép- és kis-ázsiai ábrázoláskultúra több évszázadát átfogó, arra alapozó 16. század végi török művelődéstörténeti szál jelképesen a 20. századi regényíró és a fikcióban az ő szerepét képviselő illuminátor/elbeszélő, Fekete cselekménybeli küldetésével.

„Tudod, hogy testvér a vers és a kép, a szín és a szó...” (Pamuk 165) A mondat lényegében magának a Pamuk-regénynek is alapmodellje. A szultáni kincstárba kerülő kö-zép- és újkori értékes, díszített könyvekhez hasonlóan – regénye is miniatűr elbeszélő

esztétikai, történeti, bölcséleti, vallásfilozófiai magatartások közötti különbségek következetes szembesítése. A török miniatúrafestészet elvárásai eltérnek a korabeli olasz portréfestészet egyénítő beállítottságától, ami csupán egyike a kontrasztokból álló ellentétek vonulatának. Magán a török ábrázolási módozatokon belül ugyanis sokféle, a perzsától a kínaiig ívelő változatos, átvett szakmai tudás és tapasztalat érvényesült.

Pamuk regénye a művészetelméleti kérdéseket cselekményirányító mozzanatokként működteti. A történetmondás és a grafikai bemutatás lehetőségeinek esztétikai dilemmája az elbeszélők, alakok, szereplők létkérdéseként olyan szellemi konfliktusforrást képvisel, amit a fikcióteremtő ars poeticájaként, valamint szerzői, alkotói dilemmák együtteseként értelmezhetünk. E szempontból maga a regény is osztozik a koncepciók, intenciók, ábrázolásmódok életre-halálra vállalt, áldozatokat követelő mintájával.

A komponálás és a narratív bemutatás alapeszköze a nézőpontváltogatás, minthogy fejezetenként más-más beszélő, elbeszélő szólal meg. Nem csupán cselekvő alakok, hanem tárgyak, halottak, már nem élők, szimbólumok/színek (mint a Piros), meggyilkoltak és gyilkosaik szólamát követjük. A látószögek megsokszorozása bonyolulttá, többszólamúvá teszi a kompozíciót, a korabeli társadalmi előírások által befolyásolt családi konfliktusok és szerelmi drámák elbeszélését pedig regényszerűvé s egyben tragikussá.

Orhan Pamuk alapvető kérdése a stílus mibenléte, amit kifejezetten regényszerű szerkesztéssel tesz a fikció elbeszélő és dramatizált tárgyává. Ha értekezni kíván a kérdésről, azt megteszi kísérő esszéiben, előadásaiban, tanulmányaiban. Regénykommentárjában a nyugati civilizáció eredményének tekinti a művészeket egymástól megkülönböztető kategóriát. Stílusfogalma azonban kifejezetten egyéni. A történet idejében érvényes, megsztottságot eredményező elképzelések lényegét a túlhangsúlyozott egyéni jelleg engedélyezésében, illetve tiltásában látja. Vélekedése szerint azonban a stílus nem az egyén önkifejeződésével, a konkrét személyiséggel összefüggésbe hozható minőség és célképzet. Talán el is fogadhatjuk álláspontját a kérdésben, hogy a stílus olyan fölérendelt kategória, amelyben az egyén nem önmagát, hanem a saját közösségéhez, korához, annak elvárásaihoz kialakított viszonyát reprezentálja. Lehetséges, hogy Pamukot az egyéni ábrázolásmódot tiltó, illetve az azt fokozatosan lehetővé tevő valamikori művészi gyakorlatok ellentéte nem feltétlenül a keleti és a nyugati művészettörténeti különbségei miatt, hanem ennél általánosabb és kifejezetten jelenkori poétikai megfontolás alapján igazolja. Ezt támasztja alá a most elemzett regényben érvényesülő magatartás, ami nem csupán témaként kezeli a stíluskülönbségek kérdését, hanem egyéni szólamokban és nézőpontokban hagyja érvényesülni, míg teljes egészében kiiktatja, vagy csak sejtésekben, közvetetten engedi megnyilvánulni a feltételezhetően saját, szerzői álláspontot.

A kompozíciós ívekbe, az eseményfonalakkal átszótt elbeszélésbe elmélyedve néhány központi cselekményszálal, elsőként a Seküre és Fekete közötti beteljesületlen szerelmi viszonyt, illetve a két képíró műhellyel összefüggő konfliktusokat emelhetjük ki. Noha a 16/17. század fordulója az eseménysor időkerete, azt a regényidőben a képi és a narratív hagyomány a múlt beláthatatlan tágasságával bővíti és mélyíti. Ennek megfelelően a regénycselekmény előképei is azonosíthatók. Az egyik, a hagyományból kölcsönzött poétikai ösztönzés, melyet Pamuk is sokszor idéz, emleget, az őt és regényhőseit megbabonázó Hüsrev és Sírín Behzád mestertől származó ábrázolata, valamint annak története. Jelképes előképként ez dönti el Fekete és Seküre drámai viszonyának alakulását is: kapcsolatuk szimbólum és narratív interpretáció, mondai, képi hagyomány és ezredfordulós regényváltozat együttese.

Pamuk az alábbi kis esszéminiatúrát csatolja – a regénytől függetlenül – a történet centrumában álló és arra több szempontból magyarázatot adó kis miniatúrák egyikéhez:

Az erdőben, amely régi, mint a világ

„Ülök az erdőben és várok. A képem kész. Mögöttem a lovam. Valamire figyelek... Nem látják, amit én nézek. Kíváncsian figyelek, ám nem tudják, hogy mit. Hüsrev azonban hozzám hasonlóan térdepel és a tóban fürdőző Sírínt szemléli. A képen Hüsrev és a fürdőző, meztelen Sírín is látható. A képen 1500 körül dolgozó miniatúrafestő nem úgy döntött, hogy lássam, hanem hogy térdre ereszkedve szemléljem. Szeretném, ha mások is emiatt kedvelnék. Milyen szépen lefestette, hogyan tévedtem el az erdőben, a fák, ágak, levelek között! Míg váraozom, szél fúj, minden levélke susog, az ágak hajladoznak, én meg felteszem a kérdést, hogyan sikerült a miniatúra készítőjének mindezt megragadnia. Az ágak hajladoznak a szélben, mozognak, a virágok emelkednek, ereszkednek, hullámzik az erdő és az egész világ retteg. Halljuk az erdősusogást, a világ moráját. A miniaturista mindezen levelenként a képbe illeszti. Érzem, hogy remegni kezdek a magánytól a szeles erdőben. Ha tovább nézik, megértik, milyen régi érzés magányosan ülni az erdőben, oly régi, mint maga a világ.”³

Pamuk beszél? Az elbeszélője? Hüsrev? Fekete? A beteljesülhetetlen vágyakozás tárgya Sírín mitologikus alakja, vagy a regényalak Seküre lenne az? Illetve magáról az örök emberi vágyakozásról van szó, ami függetlenedik mesebeli, képi vagy regényfikciós megjelenítésétől, illetve magától a megszólalótól is? Archaikus, mondai korban, a regény idejében vagy annak megírásában járnánk? A választ feleslegessé teszi az imagináció múltját és jelenét átjárhatónak tekintő elbeszélői poétika.

Mínt hogy a regény nézőpontváltások, konfliktusok, veszélyek, veszélyeztetések, bonyodalmak által halad alapkérdéseinek megoldása felé, a sejtések és feltételezések, majd azok elvetése vezérli az olvasást is. A kaleidoszkóphoz hasonló szüntelen perspektívaváltások és az eseményszerű fordulatok különleges figyelmet és összpontosítást igényelnek. Lehetnek előfeltevések, melyeket időközben elvetünk, majd újabbakat állítunk fel. A fenn említett központi regényfejezetek előre- és visszautalásai hordozzák az igen bonyolult motivációjú rejtély megfejtését.

Ám lényegében az 58. fejezetben olvasható kifejtet tartalmazza a legmeglepőbb mozzanatot, ami nem a rejtélyes, többszörös gyilkos kilétének felfedéséhez, önazonosító megnyilatkozásához, hanem egyben azon szentségtörő művészi eljárás s ezzel egy vállalt esztétika és poétika megerősítéséhez járul hozzá, melyben a 16. század végi illuminátor álláspontra az ezredforduló regényíró művének központi dilemmáját is magában foglalja:

„Ennek a világnak közepén, ott, ahol szultánunk portréjának kellett volna lennie, egy pillanatig néztem saját arcomra. Napokig dolgoztam rajta, közben-közben a tükörrre pillantva, sokszor kitörölve és újakezdve. (...) Egy király vagy egy szultán helyén, és mégis én magam voltam az.” (Pamuk 582)

Itt bocsátkozhatnánk bele a fejvesztéssel járó történelmi szentségtörés, illetve a kortárs regényíró poétikai és morális alapkérdésének, alkotói dilemmájának s ezzel együtt a műalkotás és alkotója viszonyának egyértelműen esztétikai kérdéskörébe. Vajon Pamuk kritikai, elfogadó vagy elutasító módon veti-e fel mindezt a 16. századi török illuminátorok példájával? Művéből, magatartásából, poétikájából kiindulva különös, paradox válasz kínálkozik. Noha maga elutasítja a *Gyilkosnak fognak nevezni* fejezetek miniaturistájának merészségét, az önábrázolás eszméjét, oly jellegzetes nyelvet, stílust, fikciós világot alkot,

³ Orhan Pamuk: *Druge boje. Eseji i jedna priča*. Edicija Krug, Geopoetika, Beograd, 2011, 260.

amit éppen szerzőjétől nem lehetne függetleníteni. Mintha saját csapdjába esne *A nevem Piros* elbeszélője, midőn hangok és szólások, történeti, mitológiai alakok és 16. század eleji maszkok sokaságával leplezi önmagát. Orhan Pamuk műve remek példája a narratív tradíciónak, a regényírási fortélyoknak, valamint az ezredfordulós poétikai, esztétikai kételyek kritikai egyesítésének. Ezen adottságai a többszólamú olvasásra fogékony befogadót elgondolkodtató, sokrétű feladat elé állítják, egyéb minőségei pedig kielégítik a rejtélyes cselekményvezetésre számító érdeklődőt is.

FEHÉR HÁTTÉR

(Engel-Baiersdorf Erna „tudományos” művészetéről)¹

„És bőrének színe a hó makulátlan fehérsége.”
Edgar Allan Poe: Arthur Gordon Pym

1.

„Sötét és félelmetes volt az este. A horda elrejtőzött. Fáztak a félelemtől inkább, mint a hidegtől. Fekete sziklák tömörültek az égen és hirtelen folyóhoz hasonló áradatban víz hullott a földre. Rettentő robajok keletkeztek. Beomlottak az ég sziklái. A föld megreszketett a rémülettől. Világló kígyók cikáztak a levegőn át, a szem villanásánál gyorsabban iramlottak el. Kimondhatatlan félelem fogta el a hordát.” – így kezdődik Engel-Baiersdorf Erna festő, rajzoló, szobrász östörténeti, illetve etnográfiai inspirációjú novellája, melyet a Pécsi Napló 1926-ban A „Sárkány-torok” címmel közölt folytatásokban.² A történelem előtti ősemberhorda szorongó élethelyzeteit a mesterséges tűz felfedezésétől, ellenséges hordák

Köszönettel tartozom Baiersdorf Kristóf (Düsseldorf) barátomnak, aki a művész munkásságára vonatkozó dokumentumait, információit megosztotta velem, valamint a színes képmelléklet megjelenését anyagilag támogatta, továbbá köszönöm Wessely Annának, hogy ennek az eredetileg 2009-ben írt tanulmánynak első verzióját annak idején korrektúrázta és lektorálta.

¹ Engel-Baiersdorf Erna (Engel Róbertné) festő, rajzoló, szobrász (Bécs, 1889. szeptember 24. – Vancouver, 1967. június 11.). Nagyapja, Baiersdorf Adolf, zsidó származású fa-nagyiparos, 1884-ben nemesi rangot nyert. Apja, Erdősi Baiersdorf Károly magyar királyi udvari tanácsos, faiparos. Baiersdorf Erna festészetet Ludwig Ferdinand Grafnál, szobrászatot Joseph Heunál tanult Bécsben. Később első férjével 1919-ig Budapesten élt és művészeti tanulmányait Wellman Róbertnél, Sándor Bélánál és Mátrai Lajosnál folytatta. 1912-ben Budapesten részt vett a Nemzeti Szalon és a Múcsarnok csoportos kiállításain. 1919-ben kötött házasságot Jánosi Engel Róbert gyárossal, a komlói szénbányászati megalapítójának, Jánosi Engel Adolfnak az unokájával. Így került Pécsre, s 1948-ig itt élt, kerámia-tanfolyamot vezetett, tagja volt a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társaságának, részt vett a csoport kiállításain. 1930-ban ezüst medállal tüntették ki Kaposváron. Pasztelleket, kréta- és szénrajzokat, olajképeket és szobrokat alkotott. Szoborsorozatokat készített antropológiai, pszichológiai karakterekről, valamint etnológiai típusokról, afrikaiaktól az indiánokig. 1924-ben a bécsi Természettudományi Múzeum megbízásából elkészítette a neandervölgyi ősember rekonstrukciós modelljét. Ezt követően megbízták egy egészalakos szobor megalkotásával is E. von Eickstedt antropológus utasításai alapján. Ezután számos további megrendelést teljesített természettudományi múzeumok számára. Rekonstrukciókat készített régészeti leletek alapján a különböző történelmi korok embereiről, így a honfoglaló magyarról és az avar típusról. Megalkotta a jövő emberének fantáziaképét is, a „Homo ultimus cerebralis” című szobrot. Kiplasztikáin mitológiai és bibliai alakokat jelenített meg („Vámpír”, „Salome”). A londoni antropológiai intézetnek munkatársa, amerikai és kanadai természettudományi múzeumoknak levelező tagja volt. 1944-ben Auschwitzba deportálták, később a buchenwaldi koncentrációs táborba került. 1945 novemberében Pécsen Szepesi Freund Lajossal és Király Jánossal közös kiállításon mutatta be műveit. 1948-ban Kanadába emigrált.

² ld. Engel Baiersdorf Erna: A „Sárkány-torok” (ford. Bertalan Cornélia), in *Pécsi Napló*, 1926. július 8. 6.; július 10. 6.; július 11. 8.; július 16. 6.; július 21. 6.; július 24. 6.

elleni küzdelmekről kannibál lakomákról való menekülésig, néhol biztonságos barlangok családi idilljeivel megszakítva ábrázolja a szerző. A képzelet szabad teret nyer a tudományos kutatásnak ezen a terepén, melynél a kutató – Leroi-Gourhan szerint – „áthatolhatatlan, sűrű köddel borított tájra, síkos, vízmosás szántotta területre merészkedik”.³ Az őstörténész bizonytalan találgatásokra van utalva, és legfeljebb fantáziájára támaszkodhat. Művészi-irodalmi ambíciói lehetnek, tudományosak alig. Ennek ismeretében, a hozzáértő óvatosságával íródott Engel-Baiersdorf Erna csapongó képzeletű novellája, mintegy előre kitérve Leroi-Gourhan szatirikus humora elől, mellyel az öntudatos őstörténészek tudományos hipotéziseit bírálja 1964-ben megjelent könyvében. A kissé patetikus alkotásnak ez a kitérés a műzsája. A fikciót erősítendő a novella végén a szerző egy álom keretében foglalja a történetet: „A hegyek magaslati levegőjének csípős hideg lehelete átjárta minden tagomat. Szinte megdermedtem a ködös nyirkos hidegtől. A megkönnyebbülés sóhajával szabadítottam meg magam a nagyon is élénk álomtól, melyet nyilván fáradtságom és izgalmaim idéztek elő. Gyorsan tüzet raktam, s még egészen a különös álom hatása alatt, leírtam az álmot a lángok világánál. Elkészültem, mire a nap első sugarait küldte. Lángvörösen minden hegycsúcsot tüzes arannyal behintőn, ragyogó fényességben kelt fel a nap. Sugaival átfogott, átmelegített és teljesen a valóságra ébresztett. A romantika világa eltűnt. Felálltam és örömmel elteltlen indultam felé a völgybe, hogy mértékadó helyen minél előbb beszámoljak felfedezéseimről.”⁴ Persze mindez nem jelenti azt, hogy a művészi fantázia itt teljesen mellőzné a tudomány támasztékát, a prehistorikus múltra tekintve a hegyek magaslati levegőjének természeti környezetében egy etnológus álmodik. Az ősember jellemvonásait az a 19. századból örökölt módszer rajzolja ki, mely a jelenkor bizonyos természeti, bennszülött népcsoportjaival való összehasonlításra támaszkodik. Erre az etnológiai analógiákat kereső módszerre utalnak az éppen ekkortájt kanadai indiánokat fényképező Engel-Baiersdorf Erna irodalmi kísérletében a szereplők „indianos” nevei: „Gyorsfutó”, „Bölényerős”, „Biztoskéz”. A jelenbeli indiánok az ősemberek illusztrációjaként válnak múltbelivé. Az időtlenként értelmezett, vad természeti környezet teremti meg a lehetőséget az indiánok számára, hogy ősemberként jelenjenek meg például a felső paleolitikum korában. De ez egyúttal azt a különös szituációt is létrehozza, hogy az éppen egymással szemben álló indián és az őt fényképező etnológus különös módon nem egyidejűek. Egymás számára való jelenlétük pusztán fikció. A köztük létrejött távolságba, az őskor és a jelenkor távolságába a „sűrűn írt” természetképek, a növény- és állatvilág jelenségeinek közvetítésével helyezkedhet el a művészet.

Mert Engel-Baiersdorf Erna novellája – esztétikai kvalitásától függetlenül – hangsúlyosan előrejelzi azt a napjainkban újra előtérbe kerülő ismeretelméleti problémát, mely tudomány és művészet, megismerés és fikció, valóság és képzelet határterületeit érinti. Aki itt jár „áthatolhatatlan, sűrű köddel borított tájra, síkos, vízmosás szántotta területre merészkedik”. Mert a természeti táj egyszerre valósága és egyszerre metaforája annak a köztes területnek, mely egymástól megközelíthetetlenül távoli időket és tereket köt össze, a tudomány és művészet tereivel együtt. Az etnológia, illetve a kulturális antropológia leírásainak éppúgy ez a *táj* teremti meg azt a semleges, „fehér hátterét”, melyen keresztül a különböző népcsoportok megközelíthetővé válnak, mint ahogy a művészi- és morális érzékenységgű művelt polgárok 18. században induló sétáinak közegeként is itt, a *természeti* háttéré előtt szépségként kirajzolódó „általános emberi” teóriái révén találkozhatnak egymással Cooper indiánjai a felvilágosodás tudósaival és esztétaival. Az Engel-Baiersdorf Erna írása megjelenítette térben, etnológiai és esztétikai összefonódó kontextusában tu-

³ Id. André Leroi-Gourhan: Az őstörténet kultuszai, Budapest, Kozmosz Könyvek, 1985. (ford. Farkas Márta) 5.

⁴ Id. Engel Baiersdorf Erna: A „Sárkány-torok”, i. m.

domány és művészet kettőssége azonos kulturális rendszeren belüli megismerési lehetőségeket hordoz, melyek által a motívumok, és az elbeszélésmódok státusza folytonosan változik, ahogy a nem nyugati forrásból gyűjtött, valamint a régészet által kiásott tárgyak státusza is folytonosan oszcillál a tudományos jelentőségű kulturális tárgy, valamint az esztétikai jelentőségű műalkotás között. Mert hiszen természeti létezésük hasonlóságán túl az ismeretlen, a térben távoli jelenkori, nem nyugati kultúrájú népcsoportok tárgyai és társadalmi cselekvései éppúgy esztétizálódnak, akárcsak az időben távoliak, az ősi társadalmak maradványai. Az indián és az ősember fesztelenül beszélgethet, tárgyakat cserélhet ugyanabban a homogénné tett művészi időben és „sűrű köddel borított tájon”, melyről a tudós így legfeljebb csak álmodni tud, miközben kétségbeesetten a tudomány és a művészet nézőpontjait váltogatja.

A természet kontextusa teremti meg az ábrázolás lehetőségét Engel-Baiersdorf Erna szövegében, mely szöveg – egyfajta művészetet körülvevő művészetként – képzőművészeti alkotásainak, őslényeket megjelenítő festményeinek, plasztikáinak és antropológiai rekonstrukciók, illetve etnológiai portrészobroainak a közegét is megteremti. A művész életműve, főként a Magyarországon alkotott és itteni múzeumokban elhelyezett tárgyak jelentős része eltűnt, megsemmisült vagy lappang. A művek hányatott sorsa részben éppen abból a köztes státuszból következik, mely művészet és tudomány határmezsgyéjét közvetlenül jeleníti meg. Rekonstrukciók ábrázolásainak tudományos szempontjai felett eljárt az idő, míg művészi kvalitásuk ennek az elmúlt időnek a dokumentumaként nem tudott autonómmá válni, a rekonstrukció önálló konstrukcióvá lenni, mintegy leszakadva a tudomány fejlődéséről. (Talán a „korszerűen” szelektáló magyar muzeológiának köszönhető, hogy tudományos és művészettörténeti körökben egyként ismeretlenül cseng Engel-Baiersdorf Erna neve, tevékenységének még dokumentációs nyomai is nehezen fellelhetők. Miközben a Bécsi Természettudományi Múzeum, melynek, több más nemzetközi tudományos intézet mellett munkatársa volt, megőrizte ott készült alkotásait, s a neandervölgyi ősember 1924-ben E. von Eickstedt professzor útmutatásai alapján készített rekonstrukciója jelenleg is látható az intézmény honlapján, tudományos idejétmúltsága ellenére is, esztétikai értékeinek köszönhetően.⁵) Mindenestre a kérészéletű egykori tudományos pillanatot a szobrok anyaga, a gipsz is hangsúlyossá teszi, törekénységével a mülékonyaság és a felejtés a plasztikák szemantikai elemévé lesz. Folyamatos készlet a mű, hogy egyszer „visszaporlik” a természetbe, mely az ábrázolást lehetővé tette. Így illeszkedik egymáshoz öntudatlanul anyag és megjelenítés, a művészi alkotás ideje a tudomány idejéhez. Minderről a művész a vancouveri múzeum 1949-es értesítőjében így ír: „A rekonstrukciós tevékenység egyszerre tudományos és művészi feladat. A cél a hajdani élet valódi képének megalkotása. A felidézett élőlényeknek nemcsak a fantázia szülőlteiként kell megjelenniük, hanem a tudományos kutatással összhangban kell alkotni. Mert e kettő, a művész képzett keze és a művelt agy harmonikus kombinációjával érhetünk csak el eredményt. A rekonstrukció tisztán művészi felfogása értéktelen lenne, ahogy a tisztán tudományos reprodukció, mely a rendelkezésre álló teljes tudományos kutatáson alapszik sem lenne képes azt a művészi életteliséget létrehozni, mely hatást gyakorolhat a nézőre. Életre kell hívni a hideg anyagot akkor is, ha a modell több millió évvel ezelőtt élt, de a legszélesebb körű tudományos kutatás, a környezetre

⁵ A neandervölgyi ősember rekonstrukciója Engel-Baiersdorf Erna leghíresebb munkája, mely többek közt a chicagói Field Múzeumban is ki volt állítva. A szoborról a Bécsi Természettörténeti Múzeum munkatársa Margit Berner a közelmúltban jelentetett meg egy tanulmányt. Ld. Margit Berner: Neandertalerbüste, „Das Wissenschaftliche künstlerisch zu gestalten” Erna Engel-Baiersdorf, Korrespondentin des Naturhistorischen Museums, in *Sachunterricht / Fundstücke aus der Wissenschaftsgeschichte*, Löcker, Wien, 2008. 182–188.

és az életmódra vonatkozó adatgyűjtés a feltétele a munkának.”⁶ Ebben az önreflexióban a kreatív művészi alkotás és a tudományos rekonstrukció viszonya összhangban van, egyidejűségüket az alkotó aktuális saját ideje fogja össze. De a tudomány változása során ez az összhang megbomlik, s a mű egy elmúlt összefüggés felejthető dokumentumává degradálódik, ha a művészi megformálás újraaktualizáló elvi „időtlenisége” nem menti meg. Az időtlenség metaforája a természeti környezet, melyben az alakok – emberek és őssálatok – „illón” elhelyezkednek. Művészet és tudomány összhangját – az alkotó reményeként, s pozitivistá önfélreértésként – a figura és környezete összhangja mentheti meg. „A technika – írja idézett művében Engel-Baiersdorf Erna – önmagában nem ad igazi karaktert a műnek, mivel a kifejezésnek, az alak pózának, valamint a tájnak, melyben elhelyezzük, illeszkednie kell egymáshoz, alkalmazkodni kell a modell saját korához.”⁷ A természetbe illesztett alakok – s itt elsősorban azokra a festményeire gondolhatott a művész, melyeken őssálatokat ábrázolt s melyek egykor a pécsi természettudományi múzeumban voltak kiállítva, de mára egyetlen darabjuk sincs meg – mintha a táji környezet időtlen hitelességével akarnák igazolni megformáltságuk időbeli, korhoz kötött véletlenszerűségét. Mert a téma, bármennyire is az ahistorikusnak gondolt természet háttere előtt van ábrázolva, nem képes a múltól időtől megváltani a megjelenítést. Látszani kezd a reprezentáció kora, ugyanúgy, ahogy az előregedő múzeumi bemutatás kontextusai megmutatkoznak, ha a közvetítés semleges, „fehér háttereiről” potyogni kezd a vakolat, a vitrinek és tárlók repedeznek és vetemednek, s így a tudományos objektivitást jelző „időtlennek” gondolt közeg a kiállított tárgyak ellenében elárulja létrejöttének idejét. A múzeum saját múzeumává válik, ahogy immár Engel-Baiersdorf Erna alkotásai sem az ábrázolt modellek, hanem tudományos megformálásuk muzealizációi.⁸

A művész eltűnt festménysorozata – a 19. század közepén indult „dinómánia” egyik elfelejtett magyar dokumentuma – természeti környezetben jelenítette meg a legkülönbözőbb őshüllőket a „plesiosaurustól” a „brontosaurusig”. Így figura és háttér *művészi* viszonya ezeken a képeken azt a 19. században divatos múzeumi szcenírozási gyakorlatot imitálta, mellyel, ahogy az őssálatokat, úgy a különböző régészeti és etnográfiai tárgyakat, valamint az etnológiai, antropológiai típusok „szobrait” is sok esetben festett tájképi háttér-installációk előtt mutatták be. A festmények művészi tere, s a múzeumi tér egymást tükröző utópiák, ahol művészet, tudomány és természet időtlennek gondolt eszméi összeérnek. A New York-i American Museum of Natural History diorámái a kitömött állatoknak és rekonstruált emberi alakoknak szintén természeti közeget teremtenek. Mindez ma már nem a háttér objektivitásáról, hanem a múzeum születése korabeli illúziókeltés technikai lehetőségeiről árulkodik.⁹

A dinoszauruszok vagy az ősember „élőképeken” való bemutatásának, a még erőteljesebb illúziókeltés jegyében, egyik legjellegzetesebb módja volt az akció, a harc és szákmányszerzés közbeni ábrázolás. A darwini természeti szelekció, mely a kényszerű harc *révén*, az embert az állatvilág részeként értelmezte, a közös természeti környezetbe helyez-

⁶ Id. Erna C. von Engel-Baiersdorf: The method of Reconstructing Human and Animal Remains in Sculpture and in Paintings, in *Museum and Art Notes*, The Art, Historical and Scientific Association of Vancouver, september, 1949. 6–7.

⁷ Uo. 8.

⁸ Az önmaga múzeumává váló múzeum művészetfilozófiai problematikáját ld. Radnóti Sándor: A kolostorok, in Radnóti Sándor: *Hamisítás*, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1995. 308–319.

⁹ Gondolatmenetem ennél a résznél György Péter tanulmányának leköttelezettje, melynek múzeumteóriai kontextusában Engel-Baiersdorf Erna őssálatokat ábrázoló művei elhelyezhetők. Ld. György Péter: Kolonializmus, relativizmus és szürrealizmus a Central Park tőszomszédságában, in György Péter: *Az eltörölt hely – a Múzeum*, Budapest, Magvető, 2003. 59–120.

ve illusztrálta természeti és szociális küzdelem formális azonosságát.¹⁰ Engel-Baiersdorf Erna irodalmi kísérletében is folytonos konfliktushelyzetben jelenik meg az emberi és az állatvilág a természet elemi erőinek háttére előtt. S bár az említett múzeumi értesítő felsorolásából őssallatok portrészereű ábrázolására következtethetünk, mégis elképzelhető, hogy élt ezzel a módszerrel. (Erre utalnak az autonóm művészi szándékkal készült kispasztikái, mint pl. a csak címből ismert „Salome”, vagy a „Vámpír”, illetve egy külföldi aukción felbukkant „Judith Holofernes fejével” című, erősen stilizált, art deco jellegű bronzszobor. A mitológia, a Biblia vagy a történelem drámái, véres konfliktusai, s a természetből a művészetbe áthelyezés domesztikáló, didaktikus gesztusa inspirálta ezeket a műalkotásokat.) A régi iskolai biológiai szertárak szemléltető eszközei között a kitömött állatok, az úgynevezett száraz preparátumok is gyakran művészileg szcenírozott konfliktushelyzetben jelentek meg. Így például a Lampel Róbert-féle tanszerraktár 1899-ben az egyes állatok forgalmazásán kívül „kakasok viaskodva”, vagy „ölyv zsákmánnyal” elnevezésű preparátumokat ajánlott a középiskoláknak. A tudományos illusztráció elsődlegességén túl ezek a csoportalakzatok esztétikailag közvetítették a darwinizmus népszerű elméletét, művészet és tudomány egyidejűségével. (Ugyanúgy, ahogy a XVII. századi, a tudományos demonstráció célját szolgáló csontvázabrák is olyan pózokban voltak láthatók, melyek a közös emberi sorsot állították művészi módon a szemlélő elé.¹¹) Csontváry „iskola előtti” madárstúdiumai némelyikén is (Süvöltőt leterítő karvaly, Héja hófajddal) szintén kitömött állatok harc közbeni jelenetei láthatók, melyeket az akadémiai gyakorlat szerint tájképi környezetbe helyeztek. A kitömött állat a természetbe visszahelyezve kelti az élet illúzióját s a tudományos pontosság hitelességét. Az élethű megjelenítés egykori rekonstrukciós kísérlete sajátos, a művész egyéni ábrázolásmódját tükröző konstrukcióvá lesz a befogadásban. Művészet és tudomány különválása itt másféle, a megőrzést inspiráló hangsúlyt kap, nem úgy, mint Engel-Baiersdorf Erna festményeinél. Mert hiszen minden rekonstrukció annak a kornak a nézetét tükrözi az elmúlt korszakokról, amelyben a rekonstrukciót végzik. Nem a múltat, hanem az éppen adott jelennek a múlthoz való viszonyát jeleníti meg. Ezért nem rekonstrukcióról, hanem konstrukcióról beszélhetünk. Itt válik minden történeti tudomány művészetté, ahogy az adott jelen szándéktalanul önmagát ábrázolja, miközben a múltat próbálja ábrázolni. Ahhoz, hogy művészetként a tudomány előregedésének fogásából kimenekülhessen egy későbbi (vagy egy korábbi) múlt engedékeny művészettfogalmára, vagy legalább dokumentáló (tudománytörténeti, illetve helytörténeti) figyelmére van szükség. Egy tágasabb valóságos és teoretikus tér, mely Engel-Baiersdorf Erna életművét is befogadhatta volna...

2.

Engel-Baiersdorf Erna életművének leghangsúlyosabb részét azonban nem az őshüllőkről készült festmények, hanem azok az antropológiai arckonstrukciók és etnológiai portrészorozatok képezik, melyeket a 30-as évek pécsi sajtója a „tudományos szobrászat” sajátos műfajaként méltatott.¹² A szobrász intenciója szerint ezek az alkotások bár művészi ambícióval, de elsősorban múzeumi illusztrációs céllal, illetve iskolai szemléltető eszközként

¹⁰ Vö. György Péter im. 66–67.

¹¹ Vö. André Chastel: A barokk és a halál, in. André Chastel: *Fabulák, formák, figurák*, Budapest, Gondolat, 1984. (ford. Görög Livia) 95–114.

¹² Id. (k.j.): Mútermi látogatás dr. Engelné Baiersdorf Ernánál, in *Pécsi Napló*, 1934. április 15. 8.; A rövid cikk beszámol Engel-Baiersdorf Erna nemzetközileg elismert munkásságáról, a bécsi Természettudományi Múzeum számára, antropológus szaktudósok útmutatásai alapján készített rekonstrukciókról, a tasmániai, tűzföldi, bronzkori és az avar típus portréiról.

készültek. Az afrikai, a rhodesiai ősember rekonstrukcióját a londoni Damon cég sokszorosította múzeumok és iskolák számára. A benepusztai koponyalelet alapján megalkotott honfoglaló magyar portréja egykor a budapesti Nemzeti Múzeumban és a Természettudományi Múzeumban is látható volt. Az üllői avar koponyalelet arcreekonstrukcióját, az avar típust pedig valamikor a Hopp Ferenc Múzeumban állították ki.¹³ Az egységesen fehér gipszszobrokon izoláltan, biológiai létezésükre redukáltan megjelenített arcok láthatók társadalmi, történelmi kontextusuk attribútumai nélkül az európai akadémiai ábrázolási hagyomány 19. századból örökölt naturalizmusával megformálva. Ez teremti meg azt a közös kontextust és klasszifikációs eszközt, melyben egymás mellé kerülnek a művész életművében az ősemberek és a különböző népcsoportok típusai (valamint az autonóm műalkotás státuszára igényt tartó plasztikák és ismert személyiségek portréi). A több millió évvel ezelőtt élt „vademberek” és a kortárs bennszülöttek az azonos térben egyidejűvé válnak, mintegy azt az egykori tudományos nézetet szemléltetve, hogy a jelenkor természeti népei és a történelem előtti idők emberei azonos „szisztematikus korban” vannak, s ezzel mintegy egymást illusztrálják. A nyugati művészet plasztikai technikája teremti meg azt az időtlenként, s egyúttal objektívként értelmezett közeget, ahonnan egyforma távolságból látszik minden modell. Így bármennyire is élettani izoláltságában látható egy-egy kispalstika, közös jelenlétük felidéz egy kontextust, jelenlévővé tesz egy teret, mely egyszerre valóságos és teoretikus tér. A szobrok közvetve, a kulturális és tudományos homogenizáció eszközeként a 19. században létrejött, de időtlenként feltüntetett múzeum intézményét is ábrázolják. Így tulajdonképpen ez a műsorozat mint archeológiai és etnológiai gyűjtemény a tudás taxonómiai közegét jelzi. Arról a sémáról árulkodik, mely az egyöntetű kifejezésforma révén az elrendezés mentális struktúrájának *fehér háttere* elé rajzolja az emberi fiziognómiák sokféleségét. A fehér szín szimbolikája, a késő antik művészet aranyalapjának szekularizálódott kvázi szakrális megfelelőjeként¹⁴, melynél az anyagi alapsík ideális, transzcendens térré lényegül, a kolonializáció gesztusával modellálja a figurákat. A portrék művészet és tudomány közt billegő státusza és a homogén fehér felület másrészt azt az ismert múzeumpolitikai dilemmát is tükrözi, mely a nem nyugati kultúra egzotikus tárgyait a természettudományi és a művészettörténeti múzeumok valóságos és elméleti terei között ingáztatja. Az „emberi kultúra dokumentuma” vagy az „autonóm művészet remekműve” jelzi a szélső pólusait annak a mozgástérnek, melyben a nézőpontok ugyanazon rendszer lehetőségeiként folyamatosan változnak. A közelmúlt nagy múzeumtörténeti és kultúrpolitikai pillanatai voltak, amikor az eredeti közegükből kiszakított funkcionális tárgyi egzotikumok a modern nyugati művészet alkotásaival együtt kerültek kiállításra.¹⁵ Mindkét tárgycsoport prezentációja az idealisztikus fehér háttér előtt történt, mely – Jacques Mercier szerint – lassan véglegesen eluralkodott a múzeumokon, kiszorítva onnan az egykori faborításokat és színes tapétákat.¹⁶ A Nagy Fehérség előtt, a nyugati kultúra pillantása előtt lett egyidejűvé minden tárgy eredeti idejükből és életformájuk kontextusából kiszakítva. Engel-Baiersdorf Erna művei, s ez vonatkozik az említett őszállat-

¹³ Ezeknek az alkotásoknak az említett magyar múzeumokban mára még dokumentációs nyomuk is alig maradt, ahogy a pécsi Janus Pannonius Múzeum Természettudományi Osztályán sem fellelhetők Engel-Baiersdorf Erna munkái, melyeket egykor a gyűjteménynek ajándékozott. Néhány alkotása a pécsi Nagy Lajos Gimnázium biológiai szertárában megtalálható (Katitsné Balatincz Zsuzsa tanárnő gondoskodó figyelmének köszönhetően), illetve a Pécsi Zsidó Hitközség őrzi a művész Dr. Kohut Sándor és Dr. Perls Ármin főbbikéről készült mellszobrait.

¹⁴ Vö. Bodonyi József: Az aranyalap keletkezése és értelmezése a késő-antik művészetben, in *Archeológiai Értesítő*, 1932-33, XLVI. Kötet, 5–36.

¹⁵ Vö. James Clifford: A törzsi és a modern, in *Café Babel* 1994/4. (ford. Farkas Krisztina) 71–81.

¹⁶ Vö. Jacques Mercier – Zempléni András: A jelentés kiállítása, in *Néprajzi Értesítő*, 2002, Budapest, Néprajzi Múzeum, 2003. (ford. Neofitu Éva) 21–37.

festményekre is, mindezen túl a múzeum eredetére, a 16-17. századi Kunstkammerekre, illetve Wunderkammerekre is visszautalnak, ahol – Hans Bredekamp kifejezésével élve – „vizuális híd” létesült a természeti képződmények és a tágon értelmezett ars alkotásai között.¹⁷ A szobrászművészet technikai eszköztárával megjelenített neandervölgyi ősember, a honfoglaló magyar vagy éppen Holofernes feje Judit kezében Engel-Baiersdorf Erna Wunderkammerében, naturalia, mirabilia és ars közös mikrokozmoszában pillanthatnak egyformán fehér gipszszoborként egymásra.

A fehér szín idealizmusa mint a megismerés ahistorikus, univerzális közegének és a múzeumi elrendezés sémájának szimbóluma abból a történeti pillantásból születik, melyet a nyugati kultúra az antikvitás megmaradt emlékeire vetett. Az idő koptatta görög és római szobrok vakító fehérsége Winckelmann számára is az abszolút, időtlen szépség és tökéletesség szűzi tisztaságát jelölte, melyben a „nemes egyszerűség és csendes nagyság” megjelenhetett. Ezt a termékeny félreértést követi egy tágabb teoretikus összefüggésbe ágyazva Hegel is, annak ellenére, hogy Quatremère de Quincy 1815-ben kiadott könyvében több görög plasztikán is kimutatja a színek nyomát, felfedezi, hogy eredetileg festettek voltak.¹⁸ Hegel Esztétikájának szobrászatról szóló részében a következőt olvashatjuk: „Az alak, ahogyan a szobrászat tárgya, valóban csak egyik elvont oldala marad a konkrét emberi testiségnek; formáit nem teszik változatossá partikularizált színek és mozgások. Ez azonban nem véletlen fogyatékoság, hanem az anyagnak és az ábrázolásmódnak olyan korlátozottsága, amely magának a művészetnek a fogalmából adódik.”¹⁹ A fehér szín semlegessége Hegelnél azt az absztrakciót jelzi, mely egyszerre rajzolja ki művészet és élet, valamint a mindörökre elmúlt, s halotti fehérségében pompázó görögség és a jelenkor távolságát. A szépség és a művészet elvont általánossága az, melyet a fehér színhiány jelez, mert – folytatva Hegelt – „a természeti létezésnek csak az első, ugyancsak még általános módjáig, a pusztá láthatóságig és a fényben általában való egzisztenciáig jut el, anélkül, hogy az ábrázolásba felvenné a fény vonatkozását a sötétségre is, amelyen a látható magában elkülönöződik anyagilag és színné lesz.”²⁰ Ez előtt az általános és egyetemes előtt a formagazdagság, a vonalak és motívumok lendületes nyugalma válik hangsúlyossá, melyeket a színek hiánya minden történeti és társadalmi, időbeli kontextustól megváltott. Ebből kifolyólag a nyugati művészek századokat átívelő vágya, hogy a görögökkel egyidejűvé, s így örökkévalóvá váljanak egy alapvető formális akadémiai eszközben, mintegy a művészet garanciájaként, fehér gipszfigurákban testesül meg. Mindennek teoretikus beteljesítőiként értelmezhetők a 18. század végétől divatos szobrászattörténeti másolatgyűjtemények.²¹ A klasszikus plasztikákról készült gipszkópiák, melyek Európa számos múzeumának szemléltető eszközei voltak, egységes fehérségükkel a múzeum ideális, imaginárius terét jelenítették meg, azt a „nem-helyet”, ahol a megállított időben a különböző formák esztétikai jelenléte vált elsődlegessé.

Engel-Baiersdorf Erna több kópiában készített gipszszorozatai ennek a hagyománynak az örökösei. Fehérségük mint az objektív tudomány és az örökkévaló művészet metaforája az általa megformált portrék egységes hátterét, a sokféleség elrendezésének kontextusát emeli ki. Ezzel egyúttal az emberi típusok osztályozásának is metaforájává lesz. A 18. században született az a tudományos nézet, mely Peter Camper holland orvostól és

¹⁷ Id. Horst Bredekamp: A Kunstkammer mint játéktér, in *Café Babel* 1994/4. (ford. Ujvári Péter) 105–113.

¹⁸ Vö. Quatremère de Quincy: *Le Jupiter Olympien, au l'art de la sculpture antique...* etc., Paris, 1815

¹⁹ Id. Hegel: *Esztétikai előadások*, II. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980. (ford. Zoltai Dénes) 276.

²⁰ Uo. 277.

²¹ Vö. Szentesi Edit: Szobrászattörténeti másolatgyűjtemények a Magyar Nemzeti Múzeumban a 19. század utolsó harmadában, in *Művészettörténeti Értesítő*, 55. kötet, 1. szám, június, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2006. 1–95.

fiziológustól ered, hogy nem a bőrszín, hanem az anatómiai felépítés alapján kell az emberi fajokat megkülönböztetni.²² Tehát nem a szín, hanem a morfológiai különbségek jellegzetesek, melyek itt a homogén fehérségből emelkednek ki. Minden – az antik plasztika meghatározta európai szépségeszménytől eltérő – rendhagyó alak és arcforma az ismerős és szépen rendezhető fehérség ábrázolási kategóriájába sorolódik. Így lesznek az egyedi térbeliség helyett a nyugati kulturális minta statikus esztétikai terébe merevedve az általános emberi formavariációi Engel-Baiersdorf Erna archeológiai, illetve etnológiai gipszportréi. Az emberi típusok tanulmányozása, s itt gyakorlatilag egymás mellé kerül az őskori és a jelenkori „egzotikus” ember, összekapcsolódik azzal a felvilágosodás eszmerendszeréből eredő humanitárius gondolattal, hogy az emberi nem alapvetően egységes, s a különböző rasszok kizárólag az embercsoportok testi felépítése alapján írhatók le. A monogenezis eszméje meghatározta a 18. században meginduló antropológiai kutatásokat.²³ „Mivel azonban az emberi értelem minden sokrétűségben is egységet lát, és példaképe, az isteni értelem is a legkülönfélébb dolgokkal alkotott egységet a Földön: a változások végtelen birodalmából itt is visszatérhetünk arra az egyszerű tételre, hogy az embert egy és ugyanaz a nem képviseli a földön.” – írja Herder.²⁴ Egység és sokféleség egymást feltételező fogalmának felvilágosodásbeli eszméje nemcsak az antropológiát, hanem a vele szinte egy időben születő esztétika diszciplínáját is áthatotta. A művészeti stílusoknak és kifejezőmódoknak jelenbeli és történeti tapasztalata a 18. században a közös filozófiai elvek kidolgozását tette szükségessé. A különböző, történetileg létrejött, illetve az egyéni alkotói habitusokból következő formaváltozatok egy ugyanazon művészetnek, „a művészetnek” az akcentusaiként interpretálhatók. A művészettel párhuzamosan az antropológiai típusok sokfélesége egy korokon átívelő, egységesként és univerzálisként felfogott emberiség ideájának „fehér háttere” előtt rajzolódik ki.²⁵ Ennek az ideának viszont, a tudósi elfogulatlanság és filantrópia minden nemes szándéka ellenére, egy normatív testi középpontot tulajdonítottak, melyet a klasszikus antikvitásból absztrahált szépségeszmény határozott meg. A fizikai antropológia anatómiai vizsgálatai során minden feljegyzést és mérési eredményt erre a látens kanonikus mintára vonatkoztatott eltérésként regisztrált. Így voltaképpen az európai típus esztétikai példaképe – hangsúlyosan az arca mint a test középpontja – szempontjából váltak láthatóvá, az egzotikumot jelző karikatúráként a különféle népcsoportok. A görög művészet kanonizálásával a 19. századi ábrázolás-technika által kidolgozott akadémikus fejminta, a sztoikus derű nyugodt időtlenségével vált az egységes emberiség arcává, s ehhez képest jelenhettek meg „kritikus” távolságban a változatos etnikumok. Így Engel-Baiersdorf Erna életművében is, a művész szándéka ellenére a harmonikus szépség pózában megmintázott Önarcképhez viszonyítva értelmezhetőek antropológiai portréi. Az objektivitás tudományos eszménye ezért abba az önféltreértésbe ágyazódott, melyet részben az örök érvényűnek tartott művészet palástolt. A kanonikus forma értékelő összehasonlítást implikált, ez viszont nem csupán a külső megjelenés „érdeknélküliségét” jelentet-

²² Vö. Urs Bitterli: „Vadak” és „civilizáltak”, Budapest, Gondolat, 1982. (ford. Bendl Júlia) 244.

²³ Vö. Uo. 423–429.

²⁴ idézi Urs Bitterli im. 422.

²⁵ Az egységes emberiség eszméje theoretikus háttere előtt kirajzolódó antropológiai változatok az egységes művészet eszméjével összekapcsolódva hozzák létre azt a szenzualista esztétikát is, melyben nem véletlen, hogy éppen Herder – *Plastik* című írásában (in *Sämtliche Werke* VIII. kötet, Hildesheim, Georg Olms kiadó, 1967) – az antropológiai állandónak tekintett érzékszervekhez kapcsolja a különböző művészeti ágak befogadását. Így a szobrászat a társadalomtörténet vagy a vallástörténet historikus kerüloútjait kikapcsolva a tapintás érzékszerve révén megalapozott. Mindezt persze inspirálhatta a szoboralakok és portrék lényegtelennek gondolt, mert homogén színe is, mely így mintegy kikapcsolta a látás szerepét – s ezzel mintegy a tárgyak történeti, funkcionális kontextusát – a plasztikai formaérzékelés univerzális teóriájából.

te, mert egyúttal a szépség és jóság összekapcsoltságának nagy európai művészetelméleti hagyományát is mozgósította.²⁶ Szép és jó azonosítása az alapja a fiziognómia „zavaros” tudományának, mely az ember külső jegyei alapján következtet a belső, jellembeli és morális tulajdonságokra. Egy nép fizikai megjelenését a 18. században, számos tudós kritikája ellenére, általában úgy ítélték meg, mint az adott nép erkölcsi és kulturális színvonalának a jelzését. Az antropológiai és esztétikai nézetek erkölcsi előítéletekkel kapcsolódtak össze. Az összehasonlító anatómiai koponyatan minden adata a kifejezéstelen európai szépség-eszmény fehér hátterére vetült. Hiszen a fiziognómia, külső és belső viszonyát racionalizálva egy olyan előzetes külső normaként megalkotott *előítélet-táblázatot* hoz létre, melynek „nyelvi rendjébe” tagozódva a különböző arcok értelmezhetővé válnak. Az arcvonások általánosított jelentéséből következtetnek az adott arc által kifejezett jellemre, erkölcsre és sorsra, illetve az uralkodó affektusokra. Ennek a főként a 17. századi képzőművészeti gyakorlatban alkalmazott – s a későbbiekben élesen kritizált, vagy éppen parodizált²⁷ – osztályozásnak az antropológiában és a 19. századi, a régészetileg feltárt kultúrák és az Európán kívüli népek tanulmányozásával születő etnológiában sajátos problematikája érhető tetten. Mert míg a fiziognómiai racionalizáció Európában az egyének individuális jegyeit érintette, a történelmi vagy történelem előtti korok emberei, illetve a „természeti” népek esetében típusokra vonatkozott. Engel-Baiersdorf Erna szoborsorozatainál egyformán típust jelöl a neandervölgyi ősember, a honfoglaló magyar és a „néger fej”. Az úgynevezett primitívek a civilizáció „fehér” tereiben jelentek meg, s az egyediség, egyéniség aurája nem illette meg őket. Így lehettek élő képviselőik, mintegy önmaguk szobraként, a 19. század természettörténeti vagy etnográfiai múzeumaiban kiállítási tárgyak, egyszerre tudományos illusztrációk és esztétikai kuriózumok.²⁸ (Ahogy a Fertő-tóból kifogott Hanyi Istók is egykor, a 18. század végén, az Esterházy kastély angol parkjának – mely parkok a múzeumok és a világhiállítások előzményeiként értelmezhetők – a tipikus „vadembert” megjelenítő dísz tárgya volt, amíg meg nem szökött.²⁹) Ennek a tipizálásnak az előfeltételét

²⁶ Vö. Urs Bitterli i. m. 461–463.

²⁷ A fiziognómia tudományát a XVIII. század végén Lavater újítja fel. Teóriáját a zsenielméletekhez kapcsolódva fejti ki. – „Minden kemény, emelkedő hegyesség, minden függőleges: költőietlenné teszi az arcot. Az egyenes vonalak: az értelem, a hidegség, a ridegség vonalai.” (Idézi: Werner Hofmann: *A modern művészet alapjai*. Budapest, Corvina, 1974. (ford. Tandori Dezső) 200.) – A vonalak olyan egyértelmű kifejezéstartalmakként olvashatók, melyek képesek árulkodni a személyiségről. Lavater nézeteit, a részben otthoni falitükrében önmagát is találva érző Lichtenberg teszi nevettségessé „Töredék a farkakról” című írásában. (ld. Georg Christoph Lichtenberg: Fragment von Schwanzen. In Uő.: *Aphorismen, Essays, Briefe*. Leipzig, In der Dieterich Schen, 1970. 324–330.) Az állatokból „kilógó” vonalak, a farkak a legfőbb karakterjegyek, melyek kifejezik viselőik tulajdonságait.

²⁸ A New York-i Természettörténeti Múzeumban így lettek élő kiállítási tárgyak azok az eszkimók, akiknek antropológiai típusuk szobraiként kellett pózolniuk a nagyközönség tudományos okulására. (ld. György Péter i. m. 76.) De ugyanígy váltak etnográfiai illusztrációvá, illetve esztétikum-má azok a különböző „egzotikus” népcsoportok, melyek tagjai a 19. századtól megrendezett világhiállítások pavilonjaiban tébláboltak saját létezésük múzeumi „darabjaiként”. Engel-Baiersdorf Erna is itt talált rájuk – 1924-ben Angliában, a Wembley-i világhiállításán – a bécsi Természettörténeti Múzeum megbízásából, hogy típusaikat tanulmányozza. (ld. (név nélkül): Engelné, Baiersdorf Erna, Somogyi Helikon, 1928. 242.)

²⁹ Miközben Hanyi Istók esetében igazán nehezen tipizálható *vademberi* életmód, hogy valaki nap-hosszat egy tóban úszkál, ezzel az erősen individuális „természeti” különcséggel messze megelőzve az európai fürdőkulturát. De ugyanez az ellentmondás – a rasszizmusnak az a nézőpontja, melyben az egyed csak fajának típusaként jelenhet meg – jellemzi Kazinczy egykori barátjának Angelo Solimánnak tragikus sorsát is. Soliman 7 éves korában került Európába, Wenzel von Lichtenstein herceg udvarába mint egzotikus, „fekete” ajándék. Kiváló nevelést kapott, s a herceg

a kulturális evolucionizmus historizmusa teremti meg. Miként az evolucionizmus alapján fokozatosan előrehaladó kultúrában az egyes kultúrák az általános fejlődési folyamat bizonyos lépcsőfokait jelentik, úgy a kortárs természeti népek az őskoriak élő analógiáiként az európai kultúra előtörténetét képezik. Ezért az élő etnikumok a teória következményeképp voltaképpen múltbelivé válnak, s a régészet révén feltárt etnikumokkal a természet vagy a művészet örökkévalóságában mint őserdők hasonló lakói, vagy mint egyformán fehér gipszszobrok találkoznak. Autonóm egyéniségük és egyetlen arcuk a létrehozott, az európaiktól eltérő morfológiai és egyúttal történeti távolság miatt csak olyan messziről látható, ahonnan legfeljebb a közös jegyek, a típus rajzolódhat ki. Minden megjelenített, tipizált arc Engel-Baiersdorf Erna életművében egy eltűnt korszaknak vagy egy éppen kihalt múzeumi megőrzésre szoruló életformának a dokumentuma. S ezek az arcok így – s ebben az ábrázolt népcsoportok és ábrázolásuk sorsa, ha nem is egyformán tragikusan, de egybeesik – a leltárból törölhető, tudomány és művészet között billegő státuszú tárgygyá degradálódnak.

Típus és egyéniség viszonya meghatározza a portré európai művészettörténetének teoretikus feszültségterét.³⁰ Ez egyúttal kreáció és mimézis, idealizálás és karakterizálás kettősségeinek esztétörténeti holdudvarát is felidézi. Lényegében a modelltől való változó hasonlósági viszony az, mely a portré történetét végigkíséri és az egymással vitakozó teoretikus nézeteket inspirálja. Viszont a hasonlóság bizonytalan, történetileg változó fogalom, mert normatív megítélését minden esetben, minden korban az egyéniség, az individualitás éppen adott fogalma relativizálja. Hasonlóság és egyéniség így egyrészt folytonosan elmozdul egymáson a teoretikus hagyományban, míg a mindenkor jelenben szinkronba kerül, kifejezőmód és társadalmi szituáció összhangjaként. Erre utal az a nézőpont is, ahonnan, mint valami végpontról, visszatekintünk erre a történetre. Ez a fejlődésként felfogott művészet 19. századi ábrázolástechnikájának és a történetileg létrejött polgári individualitásnak az összefüggése, identitása. Innen látszik az ókori keleti portrék egy részének erősen idealizáló, tipizáló jellege.³¹ Az ábrázolt egyéniségét az ábrázolás társadalmi konvenciói alapján gyakran – a görög és római portrészobrászat különböző korszakaiban – idealizáló általánosítással, a tipikus megjelenítéshez ragaszkodva mutatták be. A tipizálás jellegét s így a modell egyéniségét az a funkció határozta meg, melyet az ábrázolt a társadalomban, annak szakrális, illetve politikai terében betöltött. Így itt is egy előzetesen kidolgozott fizionómiai séma rendelte egymáshoz a külső és a belső tulajdonságokat. Az ember egyéniségét a társadalmi közeg vonásai tették jellemzővé, ennek szolgálatában állt az ábrázolásmód, ami nem kontextus nélküli realizmust jelentett. A tipizálás módját, az élő személytől való távolság mértékét a társadalmi hierarchiában betöltött hely jelölte ki. A görög „ikonikus” szobrok esetén például a kiemelkedő embereknek, a történelem aktív cselekvőinek járt csak a – 19. századi normáink szerint – „valóságghú” ábrázolás, míg az átlagemberek szobrai sokkal inkább foglalkozásuk, életkörüzetük metaforái voltak.³² Ugyanúgy maradtak ki a történelemből, mely ebben az értelmezésben egyéni tettek története, akárcsak a történelem előttinek tartott népek élő vagy archeológiailag feltárt képviselői. Arcuk, a részletek kidolgozottságának hiányában a természetből vétetett anyagnak az arcává lett. S bár később a római alkotásokon – s itt jelenik meg a test egészével ellentétben a csak arccal való jellemzés – már a jelentéktelen egyéniségek is „realisztikusabbak”, hi-

komornyikja volt, szabadkőműves kapcsolatai révén ismerkedett meg Kazinczyval. Halála után a császár kívánságára kitömték (!), s mint típusának szobra díszítette az uralkodói „Kunstkammert”. ld. Péterfy Gergely: *Kazinczy és az angyal*, Pozsony, Kalligram, 2007.

³⁰ A portré történeti és művészetfilozófiai összefüggéseit tárgyalja Bacsó Béla kiváló könyvében. ld. Bacsó Béla: *Őn-arc-kép*, Budapest, Kijarat Kiadó, 2012.

³¹ Vö. Kovács Ágnes: Római portrészobrászat a köztársaság korában, in *Polisz*, 1990. 3. szám, 16–19.

³² Vö. Ujvári Péter: A portré és az „ikonikus szobrok”, Ph.D. disszertáció, Kézirat

szen a római polgár státusz kiterjedtsége miatt a karakterizálást szűkebbre kellett venni, mégis legfeljebb csökkenő távolságot érzékelhetjük a tipizálás, idealizálás regiszterében. Ezt a társadalmi, politikai konvenciók történelmileg változó rendszere szabályozta tipizálást fogta fel az idealizáció örök távolságaként a 18-19. századi művészetelmélet. S ebből a szempontból az „általában vett ember” winckelmanni, goethei absztrakt eszménye és az ezzel szembehelyezkedő, Hirt által képviselt, s a „karakterisztikus” fogalmában kifejezett „konkrét ember eszménye” között nincs különbség.³³ Csak ugyanannak a művészeti mozgástérnek, nevezzük (Bourdieu-nek udvarolva) mezőnek, a teoretikus lehetőségei. Mert bármennyire is közel kerül az élő vagy egykor élt személy arca az ábrázolthoz – akár a gipszlenyomatot felhasználó hellenisztikus szobrászatról, vagy visszakanyarodva Engel-Baiersdorf Ernához, a csont struktúrájához az izmok megfelelő vastagságát illesztő tudományos rekonstrukcióról van szó –, mindig megmarad az idealizáló távolság, melyben a fantázia és a művészet elhelyezkedik. Ennek szimbólumaként fogható fel a művész életművében a „Homo Ultimus” („Az utolsó ember”) című szobor, mellyel ugyanaz a messzeség tűnik elő – csak itt a jövő felé pillantva – a kreatív képzelet erejének köszönhetően, ami a nagyon távoli múltbelit is felidézte.

Engel-Baiersdorf Erna megmaradt, ismert alkotásai különös ellentmondásban léteznek önmagukkal. A nyugati, európai ábrázolásmód, az egyéni cselekvés történetiségének és individualitásának jelzéseként látható együtt a szobrok talapzatán a szigón, a művész neve, talán nem véletlenül túlságosan is nagy betűkkel, és a cím, az ábrázolt embercsoportot megtestesítő figura típusneve. Az autonóm művészi tett szerinti világtörténelem vonatkozik itt a természethez sorolt, földrajzi hely alapján azonosított, s a történelemből kirekesztett emberekre. De miközben a mű címe egy típust jelöl, az ábrázolt arc a művészi mintázás révén mégis individuális karakterként áll előttünk. Miközben a neandervölgyi ősember vagy a honfoglaló magyart nézzük általában, *egy bizonyos* elképzelt neandervölgyi ősember és egyetlen lehetséges honfoglaló tekint vissza ránk.³⁴ Az elkerülhetetlen idealizálás a

³³ Vö. Aloys Ludwig Hirt: *Die Geschichte der bildenden Künste bei den Alten*, Berlin: Duncker und Humblot, 1933.

³⁴ Engel-Baiersdorf Erna portréja, melyet a Honfoglaló magyarról készített 1933-ban, az arcrekonstrukciók tudománytörténetében a romantikus rekonstrukció típusába sorolható. A benepusztai koponyalelet – egy lovával együtt, gazdag sírmelléklettel eltemetett harcos koponyája – egykori individuális személyiségének rekonstrukciója fiatalos vitalitást, s erőt sugárzó derűs arcként, abból a korabeli történettudományi és művészi messzeségből látszik, ahonnan a költői idealizálás múltba néző távolsága is tipizál és ahonnan „Vak ügetését hallani, / Eltévéd, hajdani lovasnak”. A Bene-vitézként megnevezhető individuum egyetlen arca a Honfoglaló magyar általában vett arcává válik, a plasztika egy tulajdonnevet köznevesít. Ugyanennek a koponyaleletnek napjainkban, az 1990-es években készített arcrekonstrukciójáról viszont egy 55 év körüli, kissé rezignált, a kalandozásokban megfáradt arc tekint ránk. (ld. Kustár Ágnes és Skultéty Gyula: A benepusztai honfoglalás kori férfi koponyarekonstrukciója, in *Savaria. Vas Megyei Múzeumok Értesítője*, 22/3 (1992–1995), 1996, 179–190.) A két rekonstrukció viszonya jól illusztrálhatja a Thomas Kuhn kidolgozta tudományos paradigmák változását, mely alapján a tudomány fejlődésének eszméjével szemben nem feltétlenül jobban tudjuk, hanem mindig csak másként tudjuk a múltat. Mert hiszen a két különböző időben alkotott portré hasonlóságának mértékét az egykor élt személyhez csak a plasztikák születése korának történeti és tudományos tudáskészlete határozhatja meg, melynek diszpozíciójából a rekonstrukciót végzik. Hiszen a koponya halvány nyoma, vázlatos struktúrája csupán egy valamikori élő arc mozgó, változó fiziognómiájának, melyet minden korszerűbb, objektívebbnek tűnő módszer ellenére nem egzakt tudás, hanem csak egy korszak tudomány inspirálta képzelete kelthet életre. Engel-Baiersdorf Erna alkotásán mindennek önismerete – az akadémiai normák szerint megalkotott művészi gipszportré fehérségében, s a művész írásos önreflexiójában, melyben a művészi fantázia szerepét kiemeli – hangsúlyosan reprezentatív válik. Ugyanakkor korának szellemi klímájából következő önféltreértésként a megformált arc típusként

tudományos vizsgálatok, mérések és hipotézisek minden korszerű objektivitása mellett is kizárja, hogy pont ilyen volt, ezért valamikori egyszerű létezése, mint az emberé általában, mégiscsak egyedül esztétikailag igazolható.³⁵

értelmeződik, s így az alkotói individualitás a megalkotott személy individualitásának csak a metaforája.

- ³⁵ Tanulmányom főszövegében implicit módon jelezve ennek tétjeit – s némileg túlterhelve ezt a lábjegyzetet – az etnológiai, antropológiai tudománytörténet számai paradox módon kapcsolódnak össze Engel-Baiersdorf Erna sorsával, akit – ebben a kontextusban fogalmazva – a buchenwaldi koncentrációs táborban mint fajának, antropológiai típusának egyik individualitásától megfosztott 25086. számú „példányként” regisztráltak. Általános és egyedi, típus és személyiség problematikája ugyanis a zsidóság 20. századi tragikus történetére vetül. A szobrászno munkásságának kultúrtörténeti tereiből mindez így látszik: a (később vulgarizálódott) tudomány antropológiai karaktereket klasszifikáló fiziognómiai előítélet-táblázatába a zsidóság (akárcsak más „távoli” népcsoportok) egy az európaiától különböző általános *típusként* – s nem az egyedi személyiségekre vonatkozó affektusok változatos jellemtükröző vonásaival – tagolódott be. Így a tipizálás által az individuálistól létrehozott távolság (az érzelmi és morális nézőpontokat kiiktatva) – a fajokat rendszerező tudósok eredetileg minden tisztán tudományos *jó szándéka* ellenére – olyan látens igazolást tartalmazott, mely a deportálást és a kiirtást végrehajtói számára teoretikusan, illetve morálisan – nem indokoltta (hiszen az értékelve tipizáló tudomány nem feltétlenül tartalmazza az alacsonyabb rendűnek tartott fajok kiirtásának programját), hanem – aggálytalaná tehette. Mindezt aztán a zsidóság esetében az Őszövetség népével való nem-egyidejűség antijudaizmusa, vagy éppen a természethez, az állati léthez sorolás – részben ugyancsak az archeológiai múltba száműző – rasszizmusa időbeli távolságként is felerősítette később a politikai antiszemizmus gyűlöletével kiegészülve. A zsidó antropológiai típusa – a természeti és történelmi múlt ködébe deportálva – mint a keresztény európai kultúrember előtörténete muzealizálódott, s vált egyéniségei élő sokfélesége ellenében törekeny, elpusztítható gipszszoborrá némítható típusá. Engel-Baiersdorf Erna etnológiai, illetve archeológiai típusokat megjelenítő portréinak karakterébe mindennek ellenében (saját munkásságának tágan értelmezett tudományos paradigmája ellenében) azonban beleíródik egy válasz is arra a kérdésre, hogy maradna-e valami a nyugati hagyományban, mely nemet tudna mondani teoretikusan a holokausztra, ha a náci fajelmélet újra tudományos rangot nyerne (ld. Tatár György: A kivételes állapot, in Uő.: *A nagyon távoli város*, Budapest, Atlantisz, 2003. 25.). Ezt a választ ezeken a műveken a típust individualitással változtató művészi megformálás jelezheti. A kanti reflektáló ítélőerő esztétikáját (mely nem csupán a műalkotás, hanem az emberi individualitás, s az újkori, modern barátság teóriáit is – a gondolkodás és párbeszéd folytonos, lezárhatatlan mozgásában minden tudomány normatív észhasználatával szemben – megalapozza) Engel-Baiersdorf Erna szobrainak barátságosan derűs egyéni vonású arcai ábrázolják a tudomány távolságát a mintázás meghitt párbeszédű közelségével enyhítve.

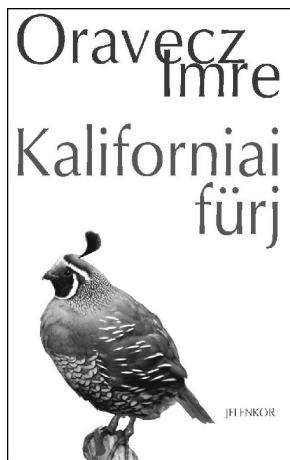
EGYÁLTALÁN NEM ROSSZ, SŐT, INKÁBB JÓ

Oravecz Imre: Kaliforniai fűrj

A *Kaliforniai fűrj* olvasása zavarba ejtő, ambivalens érzéseket keltett bennem. Egyrészt gyakran untattak a vég nélküli tájleírások és az ismeretközlő betétek, bosszantott az elbeszélsmód helyenként meghökkentő, reflektálatlan naivitása, az elbeszélő mindentudása és pedantériája, másrészt szinte észrevétlenül, ellenőrizetlen pályákon egyre meghittebb kapcsolatba kerültem az Amerikába kivándorolt Árvai család történetével, egyre inkább hatalmába kerített történetük megejtő, idillikus bája. Ahogy fejezetről fejezetre haladtam előre, úgy vártam egyre kevésbé, hogy itt még történhet valami fordulat, lappanghat valami titok, ami egyszerre más megvilágításba helyez mindent, hogy akár a szereplők történetében, akár az elbeszélsmód terén érhet még bármilyen meglepetés, de épp ebben a változatlanságban, monotóniában, megbízható állandóságban éreztem valami olyan biztosságot és bensőségességet, azt is mondhatnám: harmóniát, amihez jólesett napról napra visszatérni. Ezért is olvastam csak kis adagokban, a több mint hatszáz oldalas könyv hatvanegy fejezetét két-három fejezetenként – ennél több már sok lett volna a hétköznapi banalitásokból, az aprólékos, akkurátus leírásokból, éppen ennyi viszont valamiféle de-rús idill perceit lopta az én hétköznapijaimba.

Oravecz regényének befogadását más olvasási stratégia mellett is lelassítja az elbeszélés ráérős, megfontolt tempója: az olvasó akarva-akaratlanul részesévé válik annak a lassú időmúlásnak és türelmes várakozásnak, amellyel az Árvai család amerikai élete telik, a végtelenségig késleltetve hazatérésük időpontját. Az egyes fejezetek kitarító következetességgel és egyenletes, kimért tempóban ennek a csaknem négy évtizedes történetnek egyes kiragadott szakaszait, tárgyi részleteit, olykor csak néhány vagy éppenséggel egyetlen nap eseményeit mesélik el. Ez a tempó bizonyos fokig független a történelmi idő múlásától – csak elvétve olvashatók a regényben konkrét, azonosítható történelmi eseményekre vonatkozó utalások –, így a regényidő múlását elsősorban a család belső története szabja meg, amelynek megvan a maga külön, öntörvényű menete.

A történet már az *Ondrok gödre* című előző Oravecz-regényben, az „első könyv”-ben elkezdődik: a huszonkilenc éves Árvai István, Árvai János sokgyermekes, tekintélyes szajlai gazdálkodó elsőszülött fia a 19. század legvégén, 1898-ban úgy dönt, hogy családjával: feleségével és két kisgyermekével kivándorol Amerikába, hogy ott ipari munkásként összegyűjtsön annyi pénzt, amennyiből itthon majd földet tud vásárolni magának. Az „első könyv” és a *Kaliforniai*

Jelenkor Kiadó
Pécs, 2013
622 oldal, 3200 Ft

fürj, amelynek címe alatt valamiért már nem szerepel a „második könyv” megjelölés, olyan szorosan összefüggenek, hogy ezt talán érdemes lett volna valami módon a kötetek külalakján is feltüntetni – bár az amerikai rész zavartalanul olvasható önmagában is. Az első könyv azzal zárul, hogy útra kel az Árvai család: ennek szűkszavú közlését a mindössze két és fél oldalnyi utolsó fejezet már-már Oravecz-módra prózaverses formában illeszti be a tömeges kelet-európai kivándorlás összképébe, a *Kaliforniai fürj* első fejezete pedig a New York-ba való megérkezésről és a vonaton történő továbbutazásról szól. Árvaiék az Ohio-beli Toledóba utaznak, István nagybátyjához, aki itt van már egy ideje, szintén mint kivándorló, vagy inkább vendégmunkás, ő fogadja és igazítja el őket. Toledóban egyébként is jelentős magyar kolónia található, Kis Birminghamnek nevezik a magyar negyedet, Árvaiék itt telepednek le. Lakásuk kezdetben csak egy szoba egy *burd*nek nevezett panzióféldében, amelynek gazdája szintén magyar, ahogy vannak magyar üzletek, magyar templom és iskola is – aztán mihelyt tehetik, házat bérelnék a közelben. István egy vasöntödében kap munkát, nagyobbreszt itt is magyarok társaságában dolgozik, és így csak lassan, nehezen tanul angolul. Bár otthon, apja mellett sokáig paraszti munkát végzett, a föld felaprózódása miatt kénytelen volt végül a megélhetésért egy lemezgyárban elhelyezkedni, úgyhogy az ipari munka ekkor már nem idegen tőle.

A hatvanegy fejezetből huszonhat játszódik Toledóban. Árvaiék életéből kb. hét-nyolc év esik erre az időszakra. Ez alatt, félig-meddig akaruk ellenére, két újabb gyermekük születik, és így a tervezettnél csak kevesebbet tudnak félretenni. Imruska, a legidősebb fiú iskolába megy, először a magyar iskolába, de aztán átíratják egy angol iskolába, és ennek következtében nemsokára már csak amerikai akar lenni, és látványosan megtagadja a magyarságát. Bár évszámok alig találhatók a regényben, utalásokból kiderül, hogy kb. másfél évvel Árvaiék érkezése után jön el az évszázadforduló pillanata, amelyet egyébként a szajlai paraszti szokásoktól teljesen eltérően már „polgári” szilveszterezéssel ünnepelnek, és 1907-ben utaznak tovább Dél-Kaliforniába. Ekkor ugyanis gazdasági válság sújtja az Egyesült Államokat, és az elbocsátások aggasztó híreire, illetve egy újsághirdetés alapján István úgy dönt, a dél-kaliforniai olajbányászatban próbál inkább szerencsét.

Ettől fogva a dél-kaliforniai Santa Paulában és környékén játszódnak a fejezetek: Árvaiéknek itt nagyjából újra kell kezdeniük az életüket, először lakást bérelnék, de évekkal később már házat vehetnek a megtakarított pénzükből. Istvánt kezdetben a többi munkással együtt hétfőn hajnalban teherautó szállítja a fúrótornyokhoz, és csak vasárnapra jöhetnek haza, ő azonban a már Toledóban megvásárolt és ide is magával hozott *bejciqlivel*, azaz biciklivel nemsokára hét közben is megteszi többször az oda-vissza utat. Sőt később, az Európában kitört nagy háború idején, motorbiciklit vásárol, és azzal már naponta jár haza. Munkahelye gyakran változik: ha egy helyen „megütik” az olajat, új fúrótoronyhoz osztják be. Két újabb gyermekük születik, de kettőt el is veszítenek: a még Magyarországon világra jött Bözsike, aki kamaszlány korában szenvedélyes úszóversenyző lett, egy versenyen fatális módon váratlanul belehal veleszületett szívbillentyű hibájába, Jancsikát pedig, aki már Toledóban született, a spanyolnátha-járvány ragadja el tizennégy éves korában. Ettől fogva a hazatérés egyébként is mind bizonytalanabb szándékát még jobban gátolja a szülőknek az az aggály, hogy gyermekeik sírját kellene a távoli Amerikában hátrahagyniuk.

István mellett szerephez jut Imruska is, az ő szexuális érése és kalandjai, geológiai érdeklődése, stanfordi egyetemi tanulmányai, önkéntes szolgálata az Egyesült Államok hadseregében, megsebesülése az európai fronton, szerencsés hazatérése, igaz, mindez csak a pusztá említés erejéig, és színre lép későbbi felesége, az amerikai Claire, akivel István motorján nagy túrát tesznek a Colorado-sivatagban. A háború után az utolsó tíz fejezetben már nagy kihagyásokkal folytatódik a történet, amely végül, megint csak közvetett utalás szerint, 1937 táján fejeződik be. István és felesége, Anna már-már úgy döntenek, hogy

mindent pénzzé tesznek és hazamennek, de végül mégis meggondolják magukat, és Santa Paula közelében vásárolnak földet, egy horvát kivándorló eladó *ranch*-ét, ahol évek kemény munkájával létrehozzák azt a gazdaságot és otthont, amit Magyarországon szerettek volna megteremteni. Hogy 1937-ben járunk, abból derül ki, hogy István egy újságcikket olvas, mely a német *Hindenburg* léghajó New Jersey-i katasztrófájának okaival foglalkozik. István ekkor hatvanhat-hatvanhét éves lehet, öregebb, mint ahány éves időközben rég elhalálozott apja volt, mikor ők kivándoroltak, és úgy tűnik, hogy bár a kivándorlás eredeti célja, a megtakarításokkal alátámasztott visszatérés nem teljesült, mégis révbe értek. A napi munkája végeztével István a tornácon pihen a hintaszékében, és arra gondol, hogy itt van „körötte, fent, lent, közel, távol, mindenhol” az ország, Amerika, „és ő benne. És néha mégis olyan, mintha valahol máshol lenne. Itt él több mint harminc esztendeje. Itt a családja, van háza, földje, a magáéban dolgozik végre, nem szenved hiányt, és szereti is ezt az országot, és mégis. Pedig neki adta legszebb férfikorát, erejét, akarását, tudását, és kapott is tőle, kenyeret, otthont, reményt. Kötődni azért kötődik hozzá, legerősebben tán avval, hogy a földjében nyugszik két gyereke. Igen, aki eltemette már valahol valakijét, annak köze van ahhoz a helyhez, akármilyen rossz is az, és ez nem rossz, egyáltalán nem rossz, sőt, inkább jó. Mikor eddig jutott, hirtelen mintegy a testével is érezte ezt a jót.” (619.)

Ha megpróbálom elképzelni ezt a hintaszékében méllázó Istvánt, furcsamód csak eléggé elnagyolt és homályos képet tudok róla alkotni, pedig ekkor már a regény végén járunk. Hogy mást ne mondjak, a történet előző szakaszaihoz képest nem látom rajta az öregség vagy az öregedés tüneteit. Egyébként is inkább csak általános érvényű szerzői közlések alapján tudunk meg róla ezt-azt, ő maga átélhető érzelmi és lelki-szellemi mivoltában, mint személyiség, nem formálódik meg kellően. Többnyire csak azt tudjuk meg, hogy mi *történik* vele, mit lát, mit *cselekszik*, és bár ezek a történések, benyomások és akciók önmagukban gyakran érdekesek és jellemzőek, esetlegesen és külsőségesen kapcsolódnak egy olyan István alakjához, aki éppenséggel lehetne másmilyen is. Akadnak ugyan olyan részletek, ahol István álmodik, tépelődik, aggódik, emlékezik, de ezek is programszerű szerzői beszámolók, ilyenkor történetesen belső tartalmakról, amelyekhez a külső történések Istvánja mintha csak a nevét és a múltját adná. Az elnagyoltság és elvontság érzetét erősíti, hogy ezeknek a külső történéseknek a szintjén István valószerűtlenül idealizált alak. Bár nem példáz valamiféle eszményt, mégis igazi pozitív hős. Mintaszerű férj és családapa, lelkiismeretesen és hozzáértően látja el munkáját és házastársi feladatát, jó viszonyban van munka- és embertársaival, senkivel sem kerül konfliktusba, ügyesen fúr-farag és szerel, elevenen él benne a paraszt föld- és természetszeretete, és általában véve megfontolt és rátermett kormányosa a család amerikai projektjének. Az utolsó fejezetek egyikében motorbiciklijén szinte szárnyas mitológiai hősként riadóztatja a környék lakóit, mikor felfedezi, hogy egy víztározó átszakadt gátja felől pusztító vízvözön közeledik.

Ahogy a fentebb idézett meditációja alkalmával „testével érezte a jót”, általában is elmondható róla és a családjáról is, hogy végeredményben csupa jó történik velük. Ha akadnak is nehézségek és problémák a beilleszkedés és a boldogulás terén, előbb-utóbb ezek mind megoldódnak. Ha rossz történik, az végül jóra fordul vagy feledésbe merül. Az olvasó egy idő múlva hozzászokik, hogy itt nem számíthat (vagy nem kell számítnia) drámai vagy regényes fordulatokra, főleg nem jóvátehetően, tragikus katasztrófákra, haláleseteket kivéve, amelyek, mondhatni, hozzátartoznak az élet rendjéhez. A fejezetek során rendszeresen ismétlődő elbeszélői stratégia inkább az, hogy mintha valami bonyodalmat, krízist vagy fordulatot készítené elő a kiinduló helyzet – legalábbis olvasói beidegződéseink szerint –, de aztán nem történik semmi, ami a cselekmény menetét érdemben befolyásolná. Jellemző példája ennek a 14. fejezet, amelyben Imruska elcsavarog, és eltéved a Toledo-széli erdőben. Ekkor még a regény elején járunk, ezért baljós érzést kelthet, ahogy a kisfiú kíváncsian és gyanútlanul az ismeretlen erdő titkai nyomába sze-

gődik. El is téved, de aggodalmunk hamar eloszlik: a fejezet végén Imruska egyszer csak véletlenül megtalálja a kivezető utat, és noha már lámpával keresik, még verést sem kap. (Ez az epizód egyébként jól láthatóan az *Ondrok gödre* hasonló témájú és szerkezetű fejezetének párdarabja.)

Ekkorra István is belekeveredett már egy-két kalamajkába: megtámadták az utcán idegengyűlölő helyi suhancok, illetve nyílt színen vizező részeg magyar munkások miatt tévedésből őt is beidéztek a bíróságra, de mindkét kellemetlenséget megúszta, sőt az utóbbi eset, az amerikai igazságszolgáltatás nagyvonalú méltányossága mintha a rasszista agressziót ellensúlyozná. Később István két súlyos üzemi balesetet is túlél, az elbocsátások pedig mindig csak fenyegetik, de hál'istennek egyszer sem érik utol, sőt a Union Oil cég még arra is hajlandó, hogy amikor megelégteli az örökös utaztatást, kérésére más, könnyebb beosztásba helyezik át. A külvilághoz való kiegyensúlyozott, konfliktusmentes viszony érzetét keltik az olyan fejezetek is, amelyekben István vagy Imruska (egyszer-egyszer Jancsika vagy az egész család) valamilyen alkalomból felkerekednek, és kirándulást tesznek, elköszálnak, bejárnak valamit. Ilyenkor sem történik más, mint hogy részletes szerzői leírást kapunk földrajzi, állattani, növénytani, kőzettani benyomásaikról és apró-cseprő kalandjaikról. Egy tavaszi vasárnap István és a még kölyök korú Pistike horgásznak egy környékbeli patakban, és megismerkednek egy csuvas indiánnal. Megtanítják a szalonnasütés magyar módjára, az indián pedig mesél nekik régi életükről, amikor még „sokasodtak, virultak, boldogok voltak. Halásztak, vadásztak, gyűjtögettek, ettek, ittak, táncoltak, énekeltek, mikor minek volt az ideje.” (524.) Ezt egy-két ige felcserélésével István is elmondhatta volna neki az ő régi életükről, amint Pistike ennek hatására: „néha képzelődött a családjáról, a család magyarországi tagjairól, akiket nem ismert. Ilyennek [vagyis olyannak, mint az indián] képzelte Madár nagyapját, akiről annyi jót hallott az anyjától, hogy már-már hiányzott neki.” (40.)

Egy viszonylag hosszú fejezet úgy meséli el Imruska és Claire többnapos sivatagi kirándulását, hogy sem róluk, sem szerelmükről semmi érdemlegeset nem tudunk meg, annál többet a tájról, a kanyonokról, a vadjuhokról és a vadméhekről. Egy idő után már sejtjük, hogy lehet szó bármiről az újabb és újabb epizódokban vagy kitérőkben, egyik sem fogja új pályára terelni Árvaiék életét. Éppen ezért mellbevágó a 43. fejezet, amelyben valóságos sokkét éri mind a szereplőket, mind az olvasót Bözsike váratlan és képtelen halála. Ilyesmire itt már nem számítottunk. Ugyanakkor Bözsikéről többé nincs szó, csak a sírját emlegetik, az pedig szinte blaszfémiaának vagy obszcenitásnak hat, hogy közvetlenül az ő elsiratása és eltemetése után, mintha mi sem történt volna, arról olvashatunk egy részletező fejezetet, hogy a csapodár, kétes erkölcsű Mary hogyan avatja be Imruskát a szex titkaiba. (Megjegyzendő, hogy később, amikor a már érett Imruska Claire-rel, majdani feleségével bolyong euforikusan a sivatagban, szó sincs szexről.) Nem valószínű, hogy Oravecz a fenti két fejezet ütköztetésével formaelvként valamilyen kihívó kontrasztot akart volna érvényesíteni, mert a fejezetek kapcsolódásában egyébként semmi jele látszik jelentéstöbblet sugalmazásának. Jancsika sajnálatos halála már csak egy bekezdést érdemel, és a világháború okozta sok más probléma közepette mintha csak mellékesen, nagy távolságból értesülnénk róla. És mikor Imruska épségben hazatér az európai frontról: „Santa Paulában lassan minden visszatért a régi kerékvágásba”. (511.)

Istvánt hiányos jellemrajza ellenére is szeretni lehet helytállásáért, találekonyágáért, azokért az erényeiért, amelyekkel a szerzői intenció szerint boldogul és gyarapodik Amerikában. Vonatkozik ez valamennyire feleségére, Annára is, aki szintén idealizált alak, a hagyományos női szerepek eszményi megszemélyesítője: hűség és áldozatkész anya, erkölcsileg feddhetetlen, őszinte hitű, jó katolikus, megbízik férjében, aláveti magát akaratának és döntéseinek, példamutatóan gondoskodik gyermekeiről. Mindez akár *igaz* is lehet, mint István esetében is, tehát nem annyira az okoz zavart, hogy *ilyenek*,

nem is az a kérdés, hogy *miért* ilyenek, hanem inkább az, hogy mintha azért lennének ilyenek (látszanak ilyenek), mert nincsenek rendesen *kitalálva* és megírva. Anna kezdetben magától értetődően a paraszti hagyomány szerint tölti be szerepét. De idővel megtudjuk, hogy Árvaiék kezdenek polgárosodni, amerikaiasodni. „Anna levágatta a haját, és egyre városiasabban öltözködött. A hosszú szoknya, rövidült bár valamelyest, maradt, de a fejkendő kalappal cserélődött fel. Nem hordott többé állig gombolt blúzokat, lábára pedig vasárnaponként enyhén magas sarkú, csatos cipőt húzott. István leborotválta a bajszát... Elhagyták egymás kendezését, és áttértek a magázásra, onnan pedig a tegezésre... A gyerekeiknek is megengedték, hogy tegezzék őket, ami Magyarországon teljességgel elképzelhetetlen lett volna.” (398.) Mindez nyilván tényleg *így történt*, de hogy *kivel* történt, és hogy az hogyan élte ezt át, arról kevesebbet tudunk meg. Akármilyen kiváló anya, feleség és háziasszony is Anna, férjének rendszeres távollétei, újfajta gondjai, az életformának az ő háziasszonyi mivoltát is közelről érintő változásai, magánya, az éltető (többek közt: női) közösség hiánya – mindez óhatatlanul nyomot hagyott – esetleg kisebb-nagyobb változásokat okozott – lelkivilágában. Erről azonban nincsen szó, nemhogy „mimetikusan” nincs, de még diegetikus (narratív) formában, kivonatos-összegző elbeszélésmódban sem. Ugyanígy nem követhetők nyomon a gyerekek személyiségében bekövetkező változások, illetve csak az elzártság és általános ténymegállapítások utalnak rájuk, amint egyébként is gyakoriak az ilyen mondatok: „Megint eltelt egy év, megint tovább élték az életüket, a megszokott módon, a megszokott körülmények között” (212.); „Múlt az idő, múltak az évek” (397.); „Beilleszkedésük, hasonulásuk is folytatódott” (398.); „Árvaiék életének rendje beállni látszott” (355.); „Egyébiránt mindenki élte tovább az életét” (592.).

Olyan regényben, amelynek cselekménye évtizedeket ível át, és egy családnapi szereplőt mozgat, persze szükség lehet ilyen összegző vagy átkötő formulákra, és itt akár a naiv mesélés kellékeinek is tekinthetjük őket, de ugyanakkor annak a kívülálló és mindentudó szerzői beszédmódnak is tünetei, amelynek sokkal önkényesebb és következtelenebb eljárásai is vannak. A *Kaliforniai fűrj*ben külön bekezdések, sőt fejezetek foglalkoznak, a konkrét szereplők konkrét történetétől teljesen elvonatkoztatva, *általában* a toledói magyar kolónia életével, az amerikai magyar vendégmunkás-sors általános jellemzőivel, a vasöntés és az olajfúrás technológiájával, a dél-kaliforniai időjárással, a kaliforniai hegységek és sívatakok geológiájával, a húszas évek Amerikájával. Jellemző erre az utóbbi témát exponáló fejezet első bekezdése: „Az ember hajlamos a húszas éveket úgy elképzelni, mint holmi haláltáncot, amelyben az emberek vesztüket érezve szédült önkívületben forognak, ugrálnak, mialatt egyre romlik a gazdasági helyzet, egyre nagyobb lesz a baj, mígnem az évtized utolsó esztendejének októberében elkövetkezik az a bizonyos Fekete Csütörtök a New York-i tőzsdén, összeomlik az Egyesült Államok pénzügyi rendszere, és igazán kezdetét veszi a Nagy Gazdasági Válság.” (588.) Felvetődik itt a kérdés, hogy ki az az *ember*, aki így képzelel el a húszas éveket, mi köze az elbeszélőhöz és Árvaiék történetéhez. Ráadásul a következő, cáfolatnak szánt, ismeretterjesztő érvelés, amely a szóban forgó korszak egyik közismert ábrázolását, Fitzgerald *Nagy Gatsby* (helyesen: *A nagy Gatsby*) című regényét is szóba hozza, „a jólét”, a „virágzás” és a rohamos motorizáció jelenségeinek sorolása végén odáig már nem jut el, hogy akkor mégis, mi okozta a „Nagy Gazdasági Válságot”.

De persze nem az elbeszélő vagy inkább a szerző *állításait* vonnám kérdőre, hiszen – regényről lévén szó – ezeket és általában a történeti, szociológiai, technikátörténeti, földrajzi, természettudományos betétszövegeket a fiktív regényvilág részeként kell az olvasónak elfogadnia – vagy vonakodnia ettől, ha inkoherensnek érzi őket. A *Kaliforniai fűrj* kritikusai egyrészt ámulattal és elismeréssel nyugtázták, hogy Oravecz milyen hatalmas tudás- és forrásanyagot gyűjtött össze és épített be a regényébe, másrészt ennek visszajaként szóvá tették, hogy ezeknek az ismereteknek és személyes megfigyeléseknek egy részét olyan szerzői közlések formájában iktatja be a szövegbe, amelyek teljesen kívül esnek a szerep-

lők világán. Vagyis tisztázatlan és reflektálatlan az elbeszélő hang pozíciója, szemszöge – hozzáténném: a modern vagy posztmodern regény kanonikus poétikája szerint.

Valóban kérdéses, hogy ki beszél a regényben, kinek a szemével látjuk egyfelől Árvaiék történetét, másfelől mindazt, amit ők nem láthatnak és nem tudhatnak. Mikor a vasöntés szakmai leírása során arról van szó, hogy „egy rendszeren előkészített kupolókemencében a ráfúvatástól számított ötödik, hatodik percben megjelentek a fúvókák előtt az első győngyöző vascseppek” (70.), akkor ezt még tekinthetjük úgy, mint aminek köze van a kemence mellett dolgozó Istvánhoz, és akár igazat adhatunk Oravecznek, aki egyszer kissé kihívóan úgy nyilatkozott regényéről, hogy az voltaképp „termelési regény”. De amikor például arról olvasunk, hogy Santa Paula „alapítói, az első amerikai telepesek, a keleti partról, Maine államból jöttek, a 19. század hetvenes éveiben. De mindig is élt errefelé ember. Évszázadokig csak indián, szatikoj, pirus, sziszár, szeszpe, mupu, de főként mupu” (269.), akkor óhatatlanul arra gondolunk, hogy ezzel az erővel még végtelen sok információ belefért volna a könyvbe, és végeredményben nyilván azok kerültek bele, amelyekhez az író hozzáfért, vagy amelyek neki személy szerint valamiért különösen fontosak és kedvesek voltak.

Ezzel az eljárással Oravecz olyan egyértelműen veszi semmibe a elbeszélői perspektívára vonatkozó „szabályokat” – egyáltalán nem példa nélkül álló módon –, hogy nem kétséges, ez tudatos döntése. A regényformát abszolút szabadon értelmezi, és más műfajok, a dokumentumregény, a „termelési regény”, a történetírás, a szociográfia felé tágitja. Bár ott található a regény végén a szokásos megjegyzés, miszerint „e könyv a képzelet szülötte, alakjai, a benne foglalt történések költöttek... stb.”, egyrészt tudható, hogy Oravecz saját nagyapja kivándorlásának emlékeire és családi dokumentumokra alapozta a *Kaliforniai fűrtet*, másrészt sok egyéb vonatkozásban is ragaszkodott a megismerhető hiteles tényekhez. Az alakok valószínűleg csakugyan költöttek, ha lehettek is modelljeik, de a helyszínek, a történelmi körülmények és események bizonyosan nem a képzelet szülöttei. Csak egy példa a sok lehetséges közül: a Saint Francis víztározó gátja 1928. március 12-én két és fél perccel éjfél előtt valóban átszakadt – „Csend honolt. Éjfél körül volt, szünetelt a forgalom” (580.), olvasható az 58. fejezetben. Pasadena után István épp megállt, mert defektet kapott, és miután megfoltozta a gumit, „valami hang ütötte meg a fülét” (40.). Hogy ő volt-e, volt-e valaki, aki riasztotta a környékbeli alvó településeket, az már lehet fikció. Költészet és valóság ilyen keveredése mindennapos dolog a regényírásban. Oravecz mindenesetre ennél tovább ment: ő az Árvai család többé-kevésbé költött történetét szinte egy tudományos monográfia sokrétű, dokumentált összefüggéseibe ágyazta. Vállalkozását nem annyira a poétika, mint inkább az olvasó türelmetlensége és csüggedése áthatja alá.

Van-e ennek az akár regényes, akár monografikus feldolgozásnak önmagán túlmutató jelentése? Vagy egyszerűen csak minden önmagát jelenti? Árvaiék önmagukat vagy a korabeli kelet-európai kivándorlókat általában, történetük kizárólag az ő egyszeri történetüket vagy a kivándorló-sorsot általában? Amerika csupán azt az Amerikát, amellyel ők találkoztak, és amely időnként kisebb ellenállást tanúsítva ugyan, de befogadta őket, vagy paradigmátikus érvényűen az amerikai kapitalizmust és társadalmi rendszert általában, leginkább a korabeli Magyarországgal szembeállítva? Hogy Árvaiék végül, gyakran jelentkező honvágyuk ellenére, végül kint maradnak, értelmezhető-e ideologikusan? Hogy a gyerekek nem akarnak „hazatérni”, és ők született amerikaiaink érzik magukat, az természetes, és ismereteink szerint tipikus: a kivándorlók második-harmadik generációja, ha esetleg őrzi is magyar gyökereinek tudatát, Amerikát tekinti már otthonának. De mit jelent, jelent-e valamit, hogy a szülők sem térnek haza, és Amerikában végeredményben jól érzik magukat?

A szerző és hőseinek Amerika-képe – az elbeszélésmód következtében a kettő egyáltalán nem választható el egymástól – szubjektív, elfogult és korlátozott. Szerencsére, tenném hozzá mindjárt, mert ebben a vonatkozásban mégiscsak érvényesül valamilyen

elbeszélői perspektíva: eltekintve egy-két olyan részlettől, mint a húszas évekről szóló, idézett kitérő, Amerikáról azt tudjuk meg, amit a szereplők látnak, megtudnak, átélnek és tapasztalnak. Ez a szűk horizont egyébként többé-kevésbé a történelmi idő és események észlelésében is mutatkozik, ami szintén a regényszerűség javát szolgálja: általában csak annyi jelenik meg explicit módon a korszak világeseményeiből, amennyi egy helyi újságokat és szórványos magyarországi magánleveleket olvasó munkáshoz eljut.

Van, ami rossz Amerikában, leginkább az idegenellenesség, már Toledóban is, aztán később Santa Paulában, amikor a háború alatt egy kalap alá veszik a magyarokat a németekkel. A legtöbb dolog azonban jó. Van munka, rendesen megfizetik az embert, ha ügyes, élelmes és szorgalmas, hagyják boldogulni és gyarapodni. Egy-két tanmeszeszerű részlet az amerikai demokráciát példázza: a bíró elnézést kér a hatóság tévedéséért, a gyártulajdonos látogatást tesz az öntödében, és mint egyenrangú féllel beszélget Istvánnal. A legfőbb jó mégis a természet, az amerikai táj. Ebben István és Imruska kiváltképp szerzőjük rajongásának képviselői.

Árvaiék történetéből azt szűrhetjük le, hogy az amerikai kapitalizmus annak idején – keserves erőfeszítések és lemondások árán ugyan –, de beváltotta a kivándorlók hozzá fűzött reményeit. Ez persze közismert tény, a *Kaliforniai fürj* ezt azzal mélyíti el, hogy aprólékosan rekonstruálja egy sikeres beilleszkedés lehetséges tényeit. Egy bizonyos vonatkozásban mégis túlmegy azon, hogy tipikusan (vagy esetleg csak szingulárisan) reprezentáljon egy sok milliónyi változatban lejátszódott folyamatot: és ezt a regény világgépének nevezném. Ez a világgép teszi végül is megragadóvá és emlékezetessé a regényt – a sok ballaszt ellenére, vagy talán még azok hatását is beszámítva. István és Anna – emancipálódásuk, „civilizálódásuk” ellenére – egy tradicionális, konzervatív, bizonyos mértékig archaikus, paraszti életformát és világgépet, erkölcsöt és mentalitást visznek sikerre Amerikában. Ebből a szémszögből utólag valamennyire igazolódik idealizálásuk. Állhatatosságukat, jellemiszárdságukat, családseretetüket, természetközelségüket, munkaerkölcsüket otthonról hozták magukkal, abból a paraszti világból, amelyben ezek az erények kivándorlásukkor még elevenek, természetesekek, sőt szentek voltak. Oravecz regénye azt sugallja – úgyszólván kimondatlanul, a regény néhány elszórt utalásán kívül elsősorban a magyar olvasó történelmi tudására támaszkodva –, hogy míg itthon, a huszadik századi Magyarországon már nem lehetett volna megőrizni ezeket az erényeket, Amerikában ez lehetséges volt. Árvaiék végül is azért nem jönnek „haza”, mert ösztönösen érzik – a hazai viszonyokról ugyanis pontos, megbízható információik nincsenek –, hogy eszményeik és vágyaik legfőbb tárgyát, az önálló gazdálkodást és az ehhez kapcsolódó otthont a kaliforniai ranch-en inkább meg tudják valósítani, mint szülőföldjükön.

Ez szomorú tanulság, melleleg nem minden aktualitás nélkül való, mindamellett Árvaiék választásában van valami utópisztikus is. Úgy vélem, választásukban jelentős szerepet játszhatott – mint egyébként a regény egész anyagának kidolgozásában is – a szerzőnek és alteregóinak, Istvánnak és Imruskának az amerikai tájak és föld iránti rajongása. A regény konzervatív – vagy akár „zöld” – világgépéhez hozzátartozik a természetnek mint a hagyományos erények menedékének rendkívül hangsúlyos szerepeltetése. Imruska geológiai hivatása bizonyos mértékig István lappangó és végül felszínre törő földművelői szenvedélyét folytatja. A kaliforniai fürj című motívummal emelése és már-már jelképes funkciója kevésbé tetszett ugyan – valójában kissé homályos, mit jelentenek István számára ezek az újra meg újra felbukkanó, kissé titokzatosnak láttatott madarak –, annál szebb – sok-sok más természeti motívum mellett – István váratlan találkozása egy akácfával, amit Kaliforniában addig nem látott. „... megfogta egy levél szárát, és lehúzta róla a tojásdad leveleket. Igen, nyugtázta magában, mint aki megerősítést nyert, holott az első pillanatban nyilvánvaló volt előtte, hogy akác. Utoljára Magyarországon látott akácot... Kinyitotta a tenyerét, kiengedte belőle a leveleket, és visszamászott a mederperem-

re. Ott megállt, és ismét a fára szegezte a tekintetét. És akkor jöttek a kérdések. Ne lássa ő többet a Juhászék-féle akácost?” (567.)

E találkozás hatására dönt úgy, hogy hazamennek – de aztán mégsem. Vannak racionális, gyakorlati és érzelmi érvek is a maradás mellett, de a lényeg, hogy ekkor már itt vannak otthon. Hogy ez az otthon valóban (a regényen kívül, a való világban is) az-e, aminek számukra és az olvasó számára látszik, és főleg hogy azok az illúziók, amelyek hozzá fűződnek, a regényben kirajzolódó, kissé naiv és idillikus Amerika-kép mennyire volt és maradt megalapozott, az más kérdés. Árvai István története mindenestre úgy zárul, hogy hintaszékében ülve és testével is érezve a jót, megcsapják az alkonyatkor előkészítő erdei és mezei illatok, közülük mindenekelőtt a vadbükkönyé, amely annak idején a szajlai Misku-tető erdejéből napszállta után ugyanígy ereszkedett lefelé, „pont így töltötte meg a levegőt, és járta át az embert”. (619.)

ETLINGER MIHÁLY

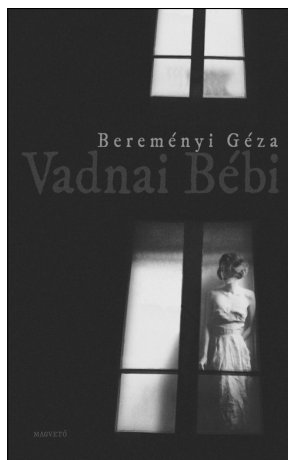
KORRAL JÁRÓ TÜNETEK

Bereményi Géza: Vadnai Bébi

*Szerintem az egész olyan, mint egy jelkép,
itt ülünk: te múltként, én pedig jelenként...
(Berményi Géza: Desiré és a múlt)*

Berményi hosszú szünet után ismét regényt írt. Eddig mindegyik általa kipróbált műfaj jól állt neki: drámáit, novelláit, forgatókönyveit, filmrendezéseit, dalszövegeit egyaránt elismerés övezi, regényíróként is alkotott már: a *Legendárium* után harmincöt évet kellett várni az új alkotásra. A *Vadnai Bébi* életrajzi-önéletrajzi ihletésű, korokon átívelő kutakodás múltbéli titkokban, generációk közötti feszültségekben és egy nem mindennapi szerelemi történetben. És úgy tűnik, sikeres regénnyel van dolgunk, a megjelenés után fél évvel változatlan utánnymásban olvashatjuk.

A regény mozgatója az egyik főhős, Doxa származásának feltárása, a tények, pletykák és az emlékezet által behatárolt képlékeny önkép fontosságának és elhanyagolhatóságának dilemmája, a jelenben létező ént előíró múlt tagadása, ám mégis elismerése. Doxa anyja, Vadnai Éva (Bébi), a húszas-harmincas évek nagypolgári zsidóságának elkényeztetett

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2013
296 oldal, 2990 Ft

sarja, akinek az élete felfordul a második világháború hatására. Előtte azonban a mai Balettintézet épületének boldog örököse, kicsapongó életű ikonja a negyvenes évek budapesti éjszakai életének. A második világháború alatt fogan gyermeke, akit később lelelcotthonba ad, és akinek sosem árulja el apja kilétét.¹ Ezt a problémát boncolgatja a hetvenes évek Budapestjén az elbeszélés központi figurája, a fiatal író, Dobrovics, akit még Doxánál is jobban érdekel története. A két idősík váltakozik a könyv első felében, kontrasztot képezve a korok, a generációk és ezek egymáshoz való viszonya között. Mindemellett Dobrovics folyamatosan kísérletezik a nehezen kibogozható történet megírásával, amely elmondhatatlansága miatt sohasem készül el. Ebben felismerhető Bereményi pályájának kezdeti szakasza, íróvá válásának története, legtöbbször öniróniába hajlóan:

„– Akkor én most felavatlak. – A térdére csapott Ajváz. – Ülj ide rá!
Mikor Dobrovics oldalról odaült a két térdére, Ajváz ringatni kezdte, közben dúdolt, mint egy dajka. Négyszer ringatta meg ide-oda.
– Jó, felállhatsz. Mostantól író vagy. Látod? Az írógépen hat üres leütés egy bekezdés. Így állítsd be a sorközöket. Szerezz egy írógépet magadnak.” (8.)

Az írói szerep mibenléte, a szocialista rendszerben alkotó író meghasonlásának kérdésköre is végigkíséri Dobrovicsot, akinek a hetvenes években a fiatal tehetségek antológiájában is megjelenik novellája (akárcsak Bereményi *A svéd királya*). Így az önéletrajzi ihletettség az alapja a másik két főszereplő, Vadnai Bébi és Doxa életrajzában, amelyet túlnyomórészt Dobrovics nézőpontjában tálal a szerző.

Doxa és Bébi figurája mentén szövődik a cselekmény. Doxa félőrült, érthetetlen, hivalkodó alak, aki bárhol is van, központi szerepbe kerül. Kocsmákban, rendőri igazoltatásnál, az utcán, otthon vagy akár az elmeegógyintézetben. Karizmatikus személyiség. Ezt megerősítendő gyakran szaval az Újszövetségből fennhangon, dörgedelmesen, akár egy próféta, mindezt a maga teljes természetességével. Próféciai vagy Keresztelő Jánostól kölcsönzött, vagy Jézus Keresztelő Jánosra vonatkozó igéiből állnak. Doxa igazi neve János, Dobrovics a névazonosságból magyarazza a bibliai előd választását. Tanítványai is akadnak, fiatalok, akiket megígéz a Doxa-jelenség, és mindenhol követik, akár a kalauzhalak, hátha leluh számukra is valami használható. Később az alkoholelvonó kezeltjeként eléri, hogy az egy szinttel feljebb működő elmeegógyintézet lakója lehessen, segít az ápolóknak, a betegekkel foglalkozik. Több kortársa elbeszéléséből tudhatjuk, hogy Dixi a valós életben is gyakran profetikusan nyilvánult meg, haláláig akadtak követői, művészetének csodálói. A prófétaág nem választott hivatás, de a regény nem foglal állást, hogy Doxa esetében ez felvett póz vagy küldetés.

Vadnai Éva karaktere egyszerű és mégis idegen. A felső osztály szülöttje, aki nem érzi tetteiben a felelősséget, és e tulajdonsága a letúnt idők utáni, számára élethetetlen világban is megmarad. Ösztönlény, aki csak éppen aktuális vágyaira fókuszál, bábuként mozgatva a körülötte legyeskedő férfiakat, de még gyermekét is kiteszi pillanatnyi szeszélyeinek. Ha kell, zsarolásra használva elviszi szerelmétől, aki elhagyta őt, ha már nem kell, felülteheti egy teherautóra, amely a lelelcotthonba szállítja. Bébi sodródik a történetekkel, nem tudatos alakítója, hanem elszervenője a körülményeknek. Motivációit vagy azok hiányát értelmezhetjük a következő idézet felől:

„Erre Bébi is áthajolt a poharak fölött az angol jazz band ricsájában, és kifejtette, hogy ő sosem mond indokot. Mert az indok, az mindig csak az adott pillanatnyi rögtönzés. Mert évek múlva úgyis rájön az ember, hogy nem azért döntött

¹ Tárkányi Évának és Gémes János 'Dixi'-nek a regény alapjául szolgáló történetét részletesebben és pontosabban mutatja be Ungváry Rudolf e lapszámban.

úgy, ahogy képzelte évekkal azelőtt, hanem valami más miatt. [...] A miért, neki, Bébinek is legyen homály. Vagy most hazudjon itt gyorsan valamit?" (34–35.)

A nő ösztönös tettei tehát nem magyaráznak és nem magyarázhatók. De épp megérthetlensége ad egy bizonyos atmoszférát környezetének, így tudja megtartani a reménytelenül szerelmes Tipsit maga mellett idős korára is, annak ellenére, hogy annak mostoha-testvérével, gyerekkori barátjával, Szemzővel hagyta el annak idején. Így tudja magába bolondítani a fiatal Dobrovicsot a hetvenes években, így tud maga köré mítoszt gyártani titkolózásával és titokzatosságával, amely a történet középpontjába helyezi.

Dobrovics saját bevallása szerint „a múltban él”, mániákus vonzalommal olvasza a negyvenes évek szerzőinek műveit, hogy minél nagyobb rálátása lehessen a korra. Szemben áll ez a magatartás korosztályának a múlt tagadását, kárhoyztatását, szüleik generációjának és eszméinek megvetését hangoztató elveivel. A generációs különbségek ábrázolása a *Vadnai Bébi* egyik fontos regényalkotó eleme. Miközben Bereményi mindkét korszakról plasztikus képet rajzol, szembenállásukat is megérteti az olvasóval. A két megjelenített korszak viszonya történeti szempontból szemben áll egymással, társadalmuk, életformájuk, tapasztalataik végtelékig különböznek: a háború előtti és alatti létélménye nekifeszül a mindez már csak távlatból tekintő, a múltat vádoló felfogásnak. Ám a generációk mássága nemcsak a regény által ábrázolt korban érvényes, hanem a korosztályi különbözőségek általános fejtegetése is megtalálható mindezek háttérében. A kamaszos dühtől (Doxa Öregkurvának hívja anyját) a valóban meghaladott eszmék lesajnálásából fakadó közönyig széles skálán ábrázolja a hetvenes évek fiatalságának és szüleik generációjának ellentéteit. Az idősebbek pedig ebbe beletörődve, tudomásul véve, hogy túlléptek felettük, rezignáltan lesznek gyermekeik játékszereti, utálatuk tárgyai, mindeközben tudásukat titokban tartják. Akár Bereményi *Frontátvonulásának* egyik jelenetében, ahol Halmos az alkoholista öreggel élcelődik az *Erőltetett menet* című dalban, az öreg válasza pedig a *Születtem Magyarországon*. Ebben a generációk közötti hézagban találja meg Dobrovics önmagát, közvetítőként a két oldal között. Egy időszakban négy nővel randevúzik egyszerre – a nyomozás egy jólesőbb formáját választva – őket faggatva, hogy szüleik történeteibe betekintést nyerjen, egy elmúlt kort építhessen fel magában. Később, amikor végre az előző generáció tagjaival beszélhet Vadnai Éva és Tipsi bácsi személyében, megérti, hogy bármennyire is konzekvensnek tűnik egy történet a múltban, az emlékezés, az önigazolás eszköze igazolhatatlan, mint képlékeny és relatív tényező, részleteiben nem hordozza a teljes igazságot. A megtudott, kiderített igazság pedig lehet, hogy nem az, amivel a jelen szembesülni szeretne, emiatt nyomozása is értelmetlenné válik. Ezért tesz le arról is, hogy Doxa előtt felfedje apja kilétét.

Emellett Dobrovics a pillanatnyi létet is korszak-szerűségben értelmezi, tisztában van az ideiglenességével, és emiatt nem ellenkezik. „[...] az esőben is ott lappang egy jelkép. Méghozzá annak a korszaknak a jelképe, amiben ő, Dobrovics éppen akkoriban élt és hazafelé tartott.” (6.) A narráció is alátámasztja ezt az időérzékelt: többször fordulnak elő a műben Dobrovics figurájával kapcsolatban olyan kifejezések, hogy „évtizedek múlva fogta fel” vagy „korszakok átjárójában élve”. Dobrovics felfogásában a múlt a jelen része, és a jövő nélkül is értelmezhető. Egy epizódszereplő, a Moulin Rouge angol vendégzenekarának dobosa fejt ki csendesesen véleményét Bébinek a magyarok időfelfogásáról: „Maguk ironikus életet élnek. Előre nem látnak, mert ott csak a semmi van, örülni csak a múltnak tudnak, közben borzadnak is tőle, mert örökösök nélkül nincs értelme emlékezetüknek.” (77.)

A generációk ábrázolásában nagy szerepet játszik a Bereményi kapcsán sokat emlegetett sajátos nyelviség. Az élőbeszédszerű hiányos mondatok, az adott kort jellemző kifejezésmódok és a szleng nagyban hozzájárul, hogy plasztikusabbnak lássuk azokat az időket. A negyvenes évek „gondolja meg, dárting”-jától a rendőrök Jagellónak szólításáig

a hetvenes években. A két világ két különböző nyelven beszél, nem értik egymást. A két korszak összefésülése, egymásba kapcsolása csak Dobrovicsnak sikerülhet, aki mindkét nyelvet beszéli. Hasonlóképpen, mint az elbeszélő, aki a narrációiban – túllépve a megjelenített korok nyelvein – ironikusan már néhol olyan szóhasználatot is beemel a regénybe, amely a jóval későbbi idők sajátja (pl. „mert ők szerettek dumcsizni egymással” [163.]). Érhetné Bereményit az affektálás vádja, ám feltételezhető egy olyan funkció is (amit Bereményi nyelvezete indokolna), hogy a későbbi korok távolsága a regény cselekményétől elkülönült nézőpontot teremt, ezzel átjárhatóságot, hidat alakítva ki a két megjelenített korszak között. Ezt a nézőpontot nemcsak a nyelviség indokolja, hanem az utolsó jelenetek egyike is: Dobrovics negyven esztendővel későbbi, kétezertizes évekbeli telefonbeszélgetése egykori barátjával, Lóval, aki Doxa emlékét felidézve próbálja meg a történetek megírására rávenni. Mindez csupán egy rövid epizód, ám a történeti távlatot nemcsak az olvasó képezi meg, hanem a mű maga is. Értelmezhetjük ezt úgy is, hogy ezzel a jelenkort is relativvva teszi, reflektálva korszakszerűségére, érvényességének mulandóságára.

A Bereményi-művek visszatérő poétikai kérdése a megnevezés. A lényeges dolgoknak nevet, és ezáltal külön létet kell adni. Találkoztunk már dalszövegeiben is a problémakörrel: „Ha én meg nem nevezem, más senki sem / meg nem nevezi azt a kevés, / azt a kevés, nem is tudom, hogy kicsodát, / amiben voltam szereplő...” (*Micsoda útjaim*). A személyes élmények, fontos helyszínek és emberek efféle megnevezésével többletjelentést ad, így befolyásolva az emlékezés technikáját is. Ám ez a módszer csupán Dobrovicsnál játszódik le, elsősorban ő ad neveket a dolgoknak. Doxa reflektál is rá egyszer: „Persze, te kutatod a neveket.” (68.) Általában mindezt banális egyszerűséggel teszi, ezzel a megnevezés aktusát, módszerét ironizálva. „Beadja neki – mint egy orvos – a gazdátlan sztorit. Így nevezte magában akkor: sztorit.” (263.) vagy „[...] a Törzs tagjait kereste. [...] Úgy nevezte őket magában, persze kimondatlanul: »a Törzsem«.” (25.) A Törzs tagjainak nevei szintén fontosak, a névadás itt is központi cselekedet. A tagoknak mindig valami ragadványnevet adnak, csak a Törzs főnökeinek van valódi. Egymás igazi nevét nem tudják, de nem is kutatják, saját álnevükkel azonosulnak.

A nevek Bereményi életében is kiemelt szereppel bírnak. A Vetróból lett Bereményi több interjúban nyilatkozott már a név személyiséget és sorsot meghatározó szerepéről, amely úgyszólván predestinálja viselőjét. Dobrovics így különösen odafigyel, hogy mi-nek nevezik, kit hogyan hív. Amikor Bébi először Fiúkának hívja, majd azon túl mindig így szólítja, amikor Tipsi bácsi megengedi, hogy szimplán Tipsinek hívja tegezhesse. Bébit magában Évának nevezi, megjegyzi, hogy Doxa neve a halandók vélekedését jelenti, amely lehet, hogy igaz, ám igazságát nem lehet bizonyítani. Mind Dobrovics, mind Doxa anyai nagyapja nevét örökölte, így az identitás keresése, a nevek meghatározó mivolta központi problémakörre válik a műben.

A névöröklés is mutatja, hogy csonka családkörrel van szó. A regényben szinte egyetlen hiánytalan családdal sem találkozunk: árvák, örökbefogadottak, szüleiktől elszököttek, gyermekeiket elhagyók jelennek meg a történetben. Dobrovics külön élő apjának hazudik anyja jóllétéről, mivel nem akarja megmondani neki, hogy anyja több éve halott. Doxa származásának ismerete híján csak ténfereg, hátha valamiben magára talál. Látszólag a múlt kötelékeitől való szabadulás a céljuk, ám valójában a múlt hiánya által kiváltott gyökértelenség jellemzi őket. Doxa múltjának nyomozása így azt a lehetőséget is felveti, hogy esetleg féltestvérek vagy unokatestvérek lennének. A közös elveszettségükben előbb egymásra találnak, később eltávolodnak egymástól kiszolgáltatottságuk miatt, de közös múltjuk meghatározza őket. A *Vadnai Bébi*ben, ahogy a *Legendáriumban* is, a család sosem egységes, meghatározása problematikus, ahogyan a család által meghatározott egyén ön-képe, családtagjaihoz való viszonyulása is.

A származás problémakörében felvetődik a zsidóság kérdése is. Vadnai Bébi felső-

osztálybeli zsidó családja a háború előtti időszakban a nagypolgári idill megtestesítője. Később Bébi származására hivatkozva akarja Típsi közös gyermekük abortálását megakadályozni: „Végül is, akárhogy nézzük, maga zsidó. És azoknál szentség a leszármazás.” (34.) De nem sikerül, mostohatestvérét, az antiszemita nőgyógyászt, dr. Szemzöt kénytelen felkeresni segítségért. Szemzö és Bébi találkozásával indul el az a végletes szerelmi harc a nő és az orvos között, amit az elbeszélő „gyűlöletszerelemnek” titulál. A háborúval párhuzamosan kezdődik el Bébi kálváriája: a személyazonosság cseréje, a németek erőszaktétele, a bujkálás, a betegség, a depresszió, ráadásul ezzel párhuzamosan romlik a szerelmi kapcsolatuk is. És Bereményi nem megy bele a származás mint stigma problematikájába, hanem marad az eredeti célkitűzésénél, személyes sorsokat vázol, történetet ír. A pátosz és vádaskodás nélküli mód, ahogyan a zsidóságról és meghurcolásukról szót ejt, figyelemre méltó. Nézőpontjában talán a másodgenerációs holokausztirodalommal van némi rokonság: a szülők sorsa nem egészen a miénk, mégis meghatároz minket. Az antiszemita doktor többször Bébi életére tör. Előbb rálő, mikor kiderül, gyereket vár tőle, majd sírva műti ki belőle a golyót, kezeli. Kereset-kiegészítésként gazdag zsidóknak elképesztő összegekért árul gyorsan ható mérget, hogy azok ilyen módon elkerülhessék a haláltáborokat. Később ezt a szert ajándékozza Bébinek, felajánlva ezzel a könnyebb halálmódot. Ám ezek a cselekedetei nemcsak fajgyűlöletéből magyarázhatók, hanem a köztük lévő érthetetlen szerelem szintén indokolhatja. A származás problémája Doxa alakjának ihletőjét, Dixit is foglalkoztatta, ez kiderül már Wahorn András zenéjére írt szövegének címéből is: *Én vagyok a másfél zsidó.*

A *Vadnai Bébi* alapvető problémája a korok távolsága, a generációk távolságtartása és az ember keresgélese ezekben a messzeségekben. A származás, a hovatartozás és a múlt kutatása csak látszólag célirányos, leginkább önmagáért való, de értelme is ebben rejlik. Bereményi második regénye kiemelkedő és fontos alkotás, stílusában, nyelvében, poétikájában a várt, magas színvonalat hozza. Bemutatja, megérteti és biztosít: a korszakok feladata az egymással való szembenállás, a feszültség fenntartása, egymás szemlélése és megtapasztalása. Minden korszak pillanatnyi – bármennyire végeláthatatlannak tűnik is –, de érvényes, meghatározója az előzőknek és az utána jövőknek.

TERRA FIRMA

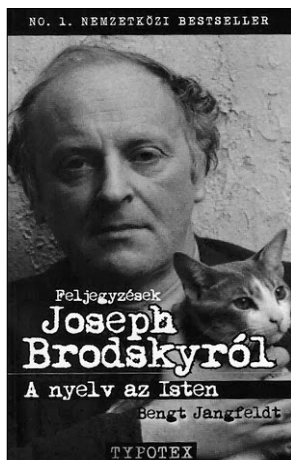
Bengt Jangfeldt: Feljegyzések Joseph Brodskyról. A nyelv az Isten

Brodsky Stephen Spender emlékére írott esszéjében olvasható a következő gondolat: „Az emberek azok, amire emlékszünk velük kapcsolatban. Amit életnek nevezünk, az végső soron valaki más visszaemlékezéseinek a patchworkje. A halál miatt ez a patchwork felfeslik, és az emlékező számára csak véletlenszerű, összefüggéstelen töredékek maradnak.” Bengt Jangfeldt könyve Joseph Brodskyról olyan sajátos életrajz vagy még inkább jellemrajz, amely már a címével és fejezetcímeivel (feljegyzések, töredékek, emlékszilánkok), valamint szerkezeti felépítésével is jelzi ezt a fajta töredékességet, az életrajz esetlegességét, azaz tulajdonképpen az életrajz mint műfaj lehetetlenségét.

A könyv három nagyobb egységre tagolódik, amelyek találó címet kaptak: *La Bolcse Vita*, *A nyelv az Isten* és *Töredékek*. Elsősorban a harmadik, a legterjedelmesebb rész tartalmazza Jangfeldt személyes visszaemlékezéseit, aki mintegy tíz évig volt Brodsky közeli barátja, miközben műveit svédre fordította. A *Töredékek* számos rövid alfejezetét laza kronológiai keret fogja össze, amelynek biztos pontjai csak az első epizód, a Brodskyval való megismerkedés története és az utolsó, a temetés különös részleteinek elbeszélése, a többi alfejezet egy-egy kép Brodskyról, az emberről, jellemének fontos tulajdonságaira rávilágító érdekes történetekkel.

Az utószóban Jangfeldt is kitér a műfaj kérdésére, művét maga sem nevezné életrajznak, „még ha tartalmaz is egy életrajzi vázlatot az 1972 előtti életéről” Brodskynak. Ez az életrajzi vázlat az első rész; a szovjetunióbeli életet Brodskij nevezte el egy szójátékkal bolcse vitának (dolce vita helyett). A *La Bolcse Vita* elbeszélése azzal indul, hogy hogyan hagyta el Brodsky a Szovjetuniót 1972. június 4-én, milyen gondolatok foglalkoztatták a repülőtérré menet azt követően, hogy a hatóságok korábbi mondvacsinált pere (1964) és belső száműzetése után ezúttal az ország végleges elhagyására szólították fel. A *La Bolcse Vita* tulajdonképpen az életrajznak csak egyetlen, de talán legfontosabb eseményét veszi górcső alá, mert az elbeszélés

1972 őszén Brodsky Amerikába érkezésével, Ann Arborban való letelepedésével már véget is ér. Jangfeldt tehát az 1972-es száműzetést tartja nagyon fontosnak az életútból, amely nemcsak birodalom-, de nyelv- és névváltást is eredményezett. Ez utóbbit Jangfeldt szövegszerűen is jelzi: az első oldalakon még az orosz Brodskij nevet használja, majd a kényszerű emigráció után egészen a könyv végéig a Brodsky nevet. Látjuk tehát, hogy még a könyv első része sem nevezhető életrajznak a hagyományos értelemben, hiszen az életút korábbi eseményeit és szereplőit csak a száműzetéssel mint felnagyított pillanattal való összefüggésükben említi.

Typotex Kiadó

Fordította: Isztrayné Teplán Ágnes

Budapest, 2013

336 oldal, 2900 Ft

A könyv középső része, amely a kötet egészének alcíme is egyben, *A nyelv az Isten*. A könyv eredeti, svéd nyelvű változatának egyébként ez a címe, a magyar fordító vagy a kiadó a címet és az alcímet valamilyen okból felcserélte. Erre a középső részre az utószóban Jangfeldt úgy utal, hogy „néhány rész esztétikai témákat feszeget”, tehát a középső rész hat alfejezete (*Sercegj, ceruza!, Egy orosz Auden, From Russian with love, Egy szabad ember nem mást hibáztat, Egy buzgó antipogány, A szem nyugvópontjai*) inkább egy-egy tanulmány a Brodskij-szakirodalom fő témáihoz kapcsolódóan. Brodskij világnézetéről, az angol költészet rá gyakorolt hatásáról, kétnyelvűségéről, vallásbölcseletről stb. Jangfeldt kiváló összefoglaló jellegű fejezeteket nyújt, amelyek az érthetőségre, az olvashatóságra, a különböző vélemények összegyűjtésére törekednek, nem feltétlenül a filológiai mélységre. A magyar olvasók számára ez azért különösen fontos, mert míg Brodskij regényes életéről, üldöztetéseiről a Szovjetunióban, majd Nobel-díjas sikertörténetéről az USA-ban lehetnek bizonyos értesüléseink, általában nagyon kevés az az ismeret, ami Brodskij poétikájára vonatkozóan – a magyar nyelvű szakirodalom és kutatások alapvető hiányossága miatt – a magyar olvasóhoz ez idáig eljuthatott.

Jangfeldt tanulmányai tehát bevezetnek az izgalmas brodskiji világba, gyakran olyan információkkal is szolgálva például Brodskij angoltudásáról vagy személyiségének elmentmondásosságáról, amelyek teljesen újként hatnak, mert az eddigi interjúkötetek és életrajz-kezdeményezések vagy túlon túl elfogultak voltak, és a költő zsenialitását hangsúlyozták, vagy az aprólékos filológia miatt voltak nehezkesebbek. Nem véletlen egyébként, hogy Jangfeldt kerüli a szigorú életrajziságot, vegyes műfajú könyvének három részét és alfejezeteit akár tetszés szerinti sorrendben is olvashatjuk. Brodskij megtiltotta ugyanis, hogy életrajzot írjanak róla, helytelennek tartotta az irodalmi műnek az életrajz felőli értelmezését, kérését nemcsak Jangfeldt, de Loseff és Polukhina (Brodskij két legismertebb kutatója) is tiszteletben tartották, különböző áthidaló műfaji megoldásokat találva ki arra, hogy a költő emlékét mégiscsak megörökítsék.

A töredékesség ellenére mégis van vezérszál a könyvben, amit Jangfeldt a következőképpen fogalmazott meg: „Én azt írtam le, amit Brodsky életében és munkásságában a magam részéről fontosnak tartottam. Mégis azt remélem, hogy e nagy költőről és komplex emberi lényről szóló feljegyzéseim felvázolnak az olvasó számára egy kivethető alakot”. Ilyen értelemben Jangfeldt visszaemlékezései mégsem egészen véletlenszerű töredékek, hogy a fenti Brodskytól vett idézetre visszautaljunk. Két hangsúlya, célja van a könyvnek, egyrészt a nagy költőt, másrészt a komplex emberi lényt kívánja bemutatni. Egy harmadik fókuszpont is érzékelhető, amivel viszont kevésbé tudunk egyetérteni, a könyv inkább Brodskyról és nem Brodskijról szól, az angol irodalomhoz és nyelvhez való kötődései részletesebb bemutatást kapnak az orosz, illetve az antik irodalom rovására. Nyilván a piac is azt diktálja mind Jangfeldt, mind a magyar kiadó számára, hogy a költőt a könyv címében angol, nem pedig a kevésbé jól hangzó orosz nevében próbálja meg népszerűsíteni, ami nem is lenne baj, ha a könyv egész koncepciójában megmaradna az egyensúly az orosz költő és az angol nyelvű esszéista között (aminek Brodskij vallotta magát).

Jangfeldt a költészet megszállottjának nevezi Brodskijt. Egy megszállott költő számára a nyelv az Isten, nyelv és költészet értékhierarchiájának csúcspann foglalnak helyet. A kinyilatkoztatásszerű felismerés története a nyelv felsőbbrendűségére vonatkozóan fontos szerepet kap nemcsak Jangfeldtnél, hanem a Loseff-féle életrajzban is. A fiatal költő 1964-es norenszkajai száműzetése idején véletlenszerűen ütött fel egy könyvet Auden *W. B. Yeats emlékezete* című versénél. Nagy megdöbbenéssel olvasta azokat a sorokat, amelyek arról szólnak, hogy az Idő kíméletlen mindenkivel, egyedül a Nyelv előtt hajol meg és a Nyelv szolgálainak bocsát meg. A Nyelv tehát ebben az értelemben az Isten, mert nagyobb, ősbibb az Időnél is, előtte meghajol az Idő. Ez a felismerés alapvetően határozta meg Brodskij egész további pályáját, világlátását, és kijelölte érdeklődésének fókuszpontjait.

„Ami engem mindig is érdekelt, talán a legeslegjobban érdekelt, az az idő és annak hatása az emberre. Hogyan változtatja meg, hogyan csiszolja. (...) Másrészt ez csupán egy metaforája annak, amit az idő tesz a térrel és a világgal.” Az idő romboló hatását a térre és benne az emberre a brodskijji világképben a nyelv, a költészet emberre gyakorolt hatása ellensúlyozhatja egyedül. Hatásról beszélünk ebben az esetben is, mert nem a nyelv a költő eszköze, hanem a nyelv eszköze a költő, amely rajta keresztül megnyilvánulva a költőt új felismerésekre vezeti. Brodskij számára nagyon fontos, hogy a költészet az olvasóra is ugyanilyen erős hatást gyakoroljon, hogy egyáltalán eljusson hozzá, olcsón kapható legyen a benzinkutakon, élelmiszerboltokban, verseskötetek legyenek elhelyezve a szállodai szobákban stb., a rím, a ritmus kötöttségei pedig emlékezetes beszéddé tegyék a verset az olvasó számára, maradandó hatást gyakorolva rá. Jangfeldt könyvének talán legizgalmasabb része *A nyelv az Isten fejezet Sercegj, ceruza* című alfejezete, amely betekintést nyújt a költőnek a fentiekben vázolt hierarchikus látásmódjába a Nyelv-Idő-Tér hármasságáról. Az alfejezetet vers- és prózarészletek tarkítják, a versfordítások Imreh András munkáját dicsérik.

A töredék nemcsak az emlékezés viszonylatában kulcsszó annak korlátaira utalva, hanem Jangfeldt Brodskij költészetének kulcsszavai közé sorolja, amelyek a „törmelék”, a „szilánk”, a „töredék” stb. Ezek a kulcsszavak az idő pusztító hatásával állnak összefüggésben, hiszen az idő múlásával a test egyre gyengül, egyre láthatatlanabb, majd végül por lesz. Brodskij átfogalmazza Archimédesz törvényét is a tér ugyancsak romboló munkájára vonatkoztatva, amely a belé helyezett testet kiszorítja. Az emberi életet alapvetően meghatározó idő és tér tehát kiszorítják, folytonos mozgásra kényszerítik az embert. Marcus Aureliusról írott esszéjében Brodskij ezt úgy fogalmazza meg, hogy „legalábbis az idő vonatkozásában mindannyian nomádok vagyunk”, azaz kénytelenek vagyunk az idővel együtt haladni (a halálunk felé). Brodskij a tér vonatkozásában is nomád volt, és nem csak kényszerű száműzetése miatt, a költő évről évre szerette az általa kedvelt országokat bejárni bizonyos meghatározott sorrendben (lásd *A szem nyugvópontjai* című fejezetet), és önkéntesen is a nomád életmódot választotta. Mindezzel szemben azonban „Brodsky számára a költészet afféle »terra firma«, amely bátorságot önt belé a száműzetés traumájában”, idézi Jangfeldt Natasha Spender kijelentését Brodskijról, amihez csak annyit fűznénk hozzá, hogy a nyelv, a költészet nemcsak Brodskij személyes életében (a száműzetéssel, a szovjet valósággal szemben), hanem egy tágabb, egzisztenciális értelemben is terra firma, míg az Idő és a Tér kihúzzák az ember lába alól a talajt a brodskijji felfogás szerint.

Brodskijnak, a komplex emberi lénynek egyik legvonzóbb tulajdonsága éppen ez a megszállottsága, a költészet iránti elhivatottsága volt, amelyet a körülötte régóta folyó mítoszépítés isteni elhivatottságként értelmez. Jangfeldt is idéz néhány önbeteljesítő „prófécíát” tőle, illetve halálának dátumával kapcsolatban sem hallgathatja el, hogy az egybeesik az orosz irodalom legnagyobbjainak halálozási dátumával, általában véve azonban a realitás talaján marad, és a komplex kép érdekében Brodskij negatív tulajdonságait is szóvá teszi. Brodskijról, a költőről például érdekes az a történet, hogy a száműzetést követően először nagyon vonakodott angolul megszólalni, de kedvenc angol verseit se vége, se hossza képes volt kívülről elszavalni vendéglátói nagy ámulatára. Egyetemi tanárként óráinak első számú követelménye az volt, hogy a hallgatóknak minden órára meg kellett tanulniuk egy verset kívülről. Kevésbé hízelgő rá nézve az, hogy fordítóival rendszeresen összeveszett a számára elfogadhatatlan formai pontatlanságok miatt, vagy hogy egy alkalommal valakit gitárral vert fejbe azért, mert az illető meg merte zenésíteni a verseit (amit Brodskij ki nem állhatott).

Brodskiját általában is erős szimpátiák és antipátiák jellemezték Jangfeldt szerint szinte mindennel kapcsolatban. Az angol irodalom iránt rendkívüli módon lelkesedett,

míg a francia irodalom teljesen érdektelen volt a számára, voltak kedvenc és ellenszenves országai stb. Az emberekkel is hasonlóan viselkedett, nagyon barátságos, gondoskodó, nagylelkű, ugyanakkor a számára ellenszenves emberekkel arrogáns, kegyetlen is tudott lenni. Személyiségének ellentmondásossága elsősorban féltékenység és arrogancia elegyében mutatkozott meg, számára idegen környezetben féltékeny volt, fellépései, felolvasásai alkalmával is rendkívüli módon izgult, aminek olyan mértékű hadarás lett az eredménye, különösen ha angolul beszélt, hogy semmit sem lehetett érteni belőle. Az időnkénti arrogáns viselkedés, az, hogy nagyon könnyen meg tudott sérteni embereket, talán ezt a féltékenységet próbálta leplezni. Szimpatikus vonásai közé tartozik rendkívüli emlékezőtehetsége és olvasottsága (amelyet önképzés útján szerzett, hiszen tizenöt évesen otthagyta az iskolát), örökösen éber nyelvi készsége, amely vitázó hajlamában, szójátékok gyártásában is megnyilvánult, valamint jellemének, választásainak függetlensége. Brodskij többször ismételt tézise – hogy az irodalom az individualizmusra tanít, az amerikai költészet pedig különösen „az individualizmust éltető hajthatatlan szentbeszéd” – teljesen összhangban állt azzal, amit ő maga egész életében következetesen képviselt a kollektívizmus bármiféle (vallási, nemzeti stb.) megnyilvánulásával szemben.

Jangfeldt könyve legelején azt a történetet meséli el, amikor Brodskij a Szovjetunióból való kiutasításának napján útban a repülőtérré, a taxiban költészeti kérdésekről beszélt „és nem – mint ahogy az várható lett volna – politikáról és az előtte álló kényszerű emigrációról”. Ez a történet kísértetiesen hasonlít arra, amit Brodskij egyik kiváló esszéjében Ovidiusról közöl, aki száműzetése helyszíné felé hajózva, viharba keveredve is verset komponált. A nyilvánvaló párhuzamok mellett, amelyeket Brodskij maga is említ az esszében (Ovidius számára a nyelv, a versmérték isteni adományt jelentettek, számára a világ és a nyelv azonosak voltak; csakúgy, mint Brodskij számára), azért tartom ezt fontosnak megjegyezni, hogy érzékeltessem, Brodskij nem csak Audennel azonosult (amiről Jangfeldt egy fejezetet ír), és nemcsak az angol irodalom iránt táplált erős érzéseket. A *Levél Horatiushoz* című esszéből megtudhatjuk, hogy a római költők közül Horatiushoz kötődött elsősorban, másodsorban pedig Ovidiushoz. Különös elképzelései szerint Horatius először Audenben testesült meg, majd őbenne. Ők hárman tehát valóban azonosak versmértékeik hasonlósága miatt, írja, amiben talán hasonló lelki alkatuk is kifejeződik. Brodskij a szovjet hatóságok teremtette kulturális vákuumban az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején, amikor költői pályáján elindult, egyszerre fordult az orosz költői hagyomány, elsősorban az akmeizmus, az antikvitas és az akkoriban oly vonzó nyugati, angol-amerikai irodalom felé, hogy ezekből a forrásokból merítve az orosz költészetben is a kultúra folytonosságát biztosítsa. Auden és az angol-amerikai irodalom hatása, többek között John Donne-é (akit Jangfeldt szintén csak futólag említ meg), csak egyike a fentebb említett hármashatásnak (az antik, az orosz és az angol-amerikai hatás). Ezek közül Jangfeldt az első kettőnek lényegesen kevesebb figyelmet szentel.

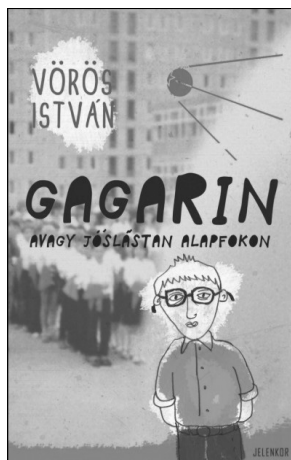
Jangfeldt olvasmányos, sok érdekes történettel tűzdelt könyvében a szerző céljának megfelelően Brodskij költőként és emberként is jól kivehető alakként jelenik meg. Sok fénykép, Brodskij rajza és a már említett vers- és prózarészletek teszik még izgalmasabbá az olvasást, miközben betekintést nyerhetünk a 20. század egyik legnagyobb orosz költőjének, kiváló angol nyelvű esszéistájának, a legfiatalabb irodalmi Nobel-díjasnak és Amerika koszorús költőjének világába. A könyv segítségével reméljük, hogy Brodskij magyarországi recepciója is biztosabb talajra talál, annál is inkább, mert a pályakezdő költő és társai magukat '56-os nemzedéknek nevezték, akik a magyar forradalom leverése miatt fordultak el végleg a szovjet valóságtól, a költészet mint különös terra firma felé.

„MIÉRT NINCS SENKI?!”

Vörös István: *Gagarin, avagy jóslástan alapfokon*

A magyar filmtörténet kultikus darabja, a *Megáll az idő* a Kádár-korszak elején, a diktatúra megszilárdulásának éveiben játszódik. Vörös István *Gagarin, avagy jóslástan alapfokon* című regénye a politikai kurzus végéveit beszéli el; annak az időszaknak a kortapasztatát dolgozza fel, amikor a rezsim rogyadozni kezd, az idő mozdulni látszik: „valami izgalmas pezseg a jövőben, mint pohár vízben a gyógyszer.” (223.) A műfaji és tematikus gazdagságot mutató Vörös István-életmű legújabb darabja azon alkotások között helyezhető el, amelyek – a fent említett elődhöz hasonlóan – a kamaszok privát életterén keresztül mutatják meg a Kádár-rendszert, adnak látteleletet annak működésmódjáról, mindennapjairól.

A szerző sokat ígérő felütéssel kezd. A narrátor nem kevesebbet állít, mint hogy a huszadik század egyik legszebb szerelmi történetét és leggonoszabb tréfáját (vagy ahogyan később „pontosít”: „a múlt század, a vége felé közeledő 20. talán leggonoszabb szerelmi történetét” és „az utóbbi idők egyik legszebb tréfáját” [7.]) fogja elbeszéli.

A könyvet végigolvasván úgy érezhetjük, a kijelentés minden iróniájával együtt is túlzó. A szerelmi történet szereplő,

Péntek Boldizsár két lányhoz, Tímeához és Otíliahoz fűződő kusza érzelmeit ismerhetjük meg. A kamaszcsinny pedig a következő: Boldizsár és barátja egy nyári délelőtt az erdőben kiránduló nővel és annak lányával elhiteti, hogy orosz tiszt, akik elveszett tankjukat keresik. Boldizsár azt parancsolja a nőknek, vetkőzzenek le, az asszony pedig enged a hatalmi szónak. A tréfa kínossá válik; a két kamasz mentetetők, sarkon fordul és elmegy. A hecc és a történet nem teljesíti be az ígéretet, annyiban azonban valóban elsöprőnek mondható, hogy alapjaiban rengeti meg az N. Pálné, X. Tamásné gimnázium tanulóinak, a gyerek- és felnőttkor küszöbén álló kamaszoknak az életét, mikrovilágát.

A narrátor – a kötet elején olvasható megjegyzés szerint – a címszereplő ismerőse. Ő az, aki elbeszéli Boldizsár (gúnynevén Gagarin), valamint barátai, Zsolt, Tímea, Otília és Tamás történetét. Ennek központi eseménye a szereplők által több alkalommal és több változatban előadott „nagy ugratás” (anyát és lányát megerősöskölták; a lány pisztolyt fogott a fiúkra; a lány arcát késsel megvágták stb.). A narrátor a beszédhelyzetet pontosan meghatározza; az elbeszélés módjára, lehetőségeire vonatkozó megjegyzéseivel számos alkalommal megszakítja a szöveget („mi lesz azzal a történettel, kérdezheti az olvasó” [14.], „túlságosan is belebonyolódtunk [Botos] figurájába és ellentmondásos érzéseibe” [309.]); végül pedig hangsúlyozza, hogy Boldizsárnak nincs igaz, hitelesen visszaidható története. Az ilyen módon előadott,

Jelenkor Kiadó
Pécs, 2013
320 oldal, 2800 Ft

tréfa köré szerveződő textus fejlődéstörténeteket mutat be; a „tisztán felnőtt” és „tisztán gyerek” (66.) állapot közteességében élő kamaszok identitáskeresésének és -teremtésének tapasztalatait írja le.

A tizenkilenc fejezetre tagolt kötet fő helyszíne az 1980-as évek Budapestje. A szerző regényében korpépet ad, társadalmi tablót állít. Ennek elemei: a disszidálás kérdése („pont amiatt lehetett ezt az egészet kibírni eddig, mert ott volt a menekülés esélye” [275.]; „itthon kell maradnia, itthon kell helyállnia magáért, és itthon kell a történelmi időjárást is kibírni” [141.]), a besúgások („árulkodnunk kell a többiekre, ezt mondta az igazgatónő” [156.]), a lehallgatások („a telefon reszelős hangra váltott, Zsolt elnémult, lehallgatnak, suttogta ijedten” [157.]). A hangsúly azonban legfőképp a puha diktatúrában nevelkedő szereplők privát, belső életén, személyes élményein van. A regény erőssége ezen figurák eredetisége, a kidolgozott karakterrajz. A szerző szemléletesen jeleníti meg a csúnya, társai közt idegennek tűnő, mégis vonzó Boldizsárnak vagy a kor pedagógus és művész archetípusának, a történelemtanár Botosnak és a művészeti szakkört vezető Modor Edinának az alakját. A kötet legizgalmasabb karaktere a költő figura, Vári Zsolt. Ő a nagy manipulátor („játszott velük? Igen, mert megszokta, hogy versírás közben is játszik az érzelmekkel” [108.]), kinek karakterével párhuzamba állítható Boldizsár (egyik) szerelme, a babaarcú és álmatag, flegmatikus, egyben démoni nőalak, Szerdahelyi Tímea. Boldizsár szavai szerint a lány „a környék szelleme”, „a kerület sötét lelke”; Tímea pedig egy helyen sötét árnyékként jellemzi magát: „az vagyok (...) egy árnyék, és minél több férfi lelkére akarok rávetülni, hogy kihútsam őket, mert olyan nevelésgépen felhevülnek” (282.).

A kamasz szereplők maguk is igyekeznek megérteni saját jellemüket, felfejteni motivációikat, próbálgatni én-szerepeiket. Zsolt a történet fordulópontjain szembesíti magát azzal a kérdéssel, hogy ki is ő valójában: „le magamról mindent, ami gonosz.

(...) Ha most lemosok mindent magamról, marad-e valami” (208.). Péntek Boldizsárt is hasonló dilemmák foglalkoztatják: „nem merete föltenni magának még azt a kérdést sem, hogy ki ő, mert sejtette, nem tudna rá felelni” (172.). Gagarinnak Tímeához fűződő vonzalma a történet katalizátora: Boldizsár a „vetkőzni” parancsot is Tímea – illetve a vele való telefonbeszélgetés – hatására adja ki; a lány által előidézett „belső sötét” pedig kifordítja önmagából a főszereplőt. Tímea első szeretője, a házimester fia, az értelmi fogyatékos István felett hasonló befolyással bír. István az a szereplő, aki az én megváltoztatásának radikális módját választja: azzal a céllal, hogy férfi mivoltától megszabaduljon, gyermekké vagy – elmondása szerint – kutyaszerű lényvé válhasson, megfosztja magát férfiasságától.

A kötet majd’ minden alakja meghasonlik önmagával. Szerdahelyi Tímea a regény végére levedli „rossz énjét”: „az nem én voltam. Valami démon települt belém. Nem, nem igaz, én voltam, de már más vagyok” (296.). Az átalakulást az elbeszélő névváltoztatással is jelzi, Tímea Timivé válik. Az én teljes felszámolásának, az öngyilkosságnak a gondolata szintén több szereplőben – hol csak heccből, hol pedig komolyan – felmerül. Boldizsár udvarlási ötletnek tartja, Tamás nemrég eltávozott édesapja után szeretne halni, és Tímea is úgy érzi, „meg kell döglennie” (260.). Zsolt az a szereplő, aki a szuicid tettet végre is hajtja: az iskolai WC láncára felakasztja magát. Zsolt öngyilkossági kísérletének pillanatában a fiú lelke Boldizsárba száll („megérezte, hogy a viccnek, a másik megtévesztésének olyan képessége szállja meg, amilyen Zsoltot jellemezte eddig” 215.). A kötet ezen része példa arra, hogy a regényben miként ötvöződik misztikum és realitás. A korjellemzőkkel, realitásokkal teletűzdelt, nagyon is referenciális történet több ponton szürreálisra válik. Ilyenek a beékelt, álomszerű betétek (Boldizsárnak és Tamás özvegy anyjának álma); Tamás halott apjának jelenései; Boldizsár látomásai, víziói a világ végéről, és ilyen az az emberfeletti, „mágikus” erő is, amely

előbb Gagarint, majd Otiliát szállja meg. Ebbe a sorba állítható a kötetbe beépített (nem túl szervesen illeszkedő) novella, amely Jurij Alekszejevics Gagarin űrutazásáról számol be, s amely a regény egyik legerősebb része.

A kötet címe – jóslástan alapfokon – több esetben és többféleképpen villan össze a regény bizonyos pontjaival. Utal egyrészt Boldizsár jóstehetségére, másrészt a rendszer összeomlásának előérzetére, megjósolhatóságának vissza-visszatérő témájára („Attól félsz, össze fog dőlni a rendszer? Dehogy. Hanem mitől? Úgy értem, nem félek. Szóval neked ez a jóslatod?” [250.]). Emellett olyan részeket is olvashatunk, ahol a narrátor – mintegy jóslatot mutatva – kilép a történet jelen idejéből. „Mintha a két bérház közti keskeny résen a jövőjükre látnának (...) magukat negyvenesnek érezték ennek a képnek az erőterében” – szól az elbeszélő, majd megjegyzi: „kár is erről több szó, mindez történetünk időhatárain túl fekszik. Ámbár mit tehetünk, ha hőseink ki-kínéznak onnan. Pont ilyesmire van szükség egy elbeszélés működtetéséhez” (206.). Ezen reflexív narrátori hang pozíciója nehezen meghatározható. A könyvben olvasott eszmefuttatások, szentenciaszerű gondolatok általában szereplőhöz kötöttek; ám több esetben érvényesül az elbeszélő hangja, annak saját fejtegetéseit olvashatjuk. Ebből fakadhat az, hogy a szöveg egyenetlen; benne kimunkált, eredeti és kamaszosan naív, egyszerű gondolatok („A

szeretet, ha igazi, nem véteti észre magát” [60.]; „az az igazi szerelem, amitől jobbá leszünk” [266.]) váltakoznak.

A narrátor gyakran használ hasonlatokat, sűrített képeket. Ezek között akadnak szemléletes, ötletes („az orra olyan, mintha egy lábszárcsont vége állna ki a fejéből” [115.]; „a saját halálomat kívánom, mint a puncstortát vagy az islert” [210.]), illetve kevésbé sikerült fordulatok („nagyon büszke volt erre az elszalasztott lehetőségre, mint a gazdag ember, aki a koldusnak egy papírpénzt dobott” [38.]; „olyan erős boldogság öntötte el, mintha leöntötték volna egy csésze forró feketekávéval” [174.]). A másik szembetűnő poétikai elem az a finom allúziós háló, amely átszövi a regényt. Számos utalást olvashatunk; ezek olykor szinte észrevétlenül épülnek be a textusba: ilyen Boldizsár iskolájának neve, illetve ilyenek a következő sorok is: „lába nyomán beszakadt az emberiség feje fölött levő átlátszó börtönrács, a csillagos ég. És beszakadt talán a másik rács is, az erkölcsi törvény” (8.); „Mit mondana édesapád a nem evilági, a nem jelenvaló létre föltett kérdésre” (263.); „Szép, mint egy macska és egy ördög találkozás a herélt térdén kanyargó kerti úton” (295.). A kötet elején leírtak szerint olvasás közben Gustav Mahler szimfóniáinak hallgatása, előtte pedig saját kamaszkori naplónk fellapozása ajánlott. Utóbbi instrukcióból is kitűnik: a *Gagarin, avagy jóslástan alapfokon* olyan generációs regény, amely nem csak a „nagy generációé”.